

ISSN 2227-6521

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

ВІСНИК

ХАРКІВСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО
УНІВЕРСИТЕТУ імені В.Н. КАРАЗІНА

Серія “Соціологічні дослідження
сучасного суспільства:
методологія, теорія, методи”

Випуск 53

Засновано 1983 р.

Харків
2024

У Віснику опубліковані результати теоретичних та емпіричних досліджень сучасного суспільства відомих українських та зарубіжних учених, а також молодих науковців. Акцентовано увагу на актуальних проблемах та перспективах розвитку соціології в умовах соціальних невизначеностей. Для науковців, викладачів, студентів та аспірантів соціологічних спеціальностей та всіх, хто цікавиться соціологічною проблематикою. Видання включено до Переліку наукових фахових видань України (спеціальність – 054) з присвоєнням категорії «Б» (згідно Наказу МОН №409 від 17.03.2020).

Затверджено до друку рішенням Вченої ради Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна (протокол №26 від 23.12.2024 р.)

Головний редактор:

Голіков О. С. – професор, Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна (Україна).

Відповідальний редактор:

Сокурянська Л. Г. – професорка, Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна (Україна).

Технічний секретар:

Остроухова Г. С. – фахівчиня, Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна (Україна).

Редакційна колегія:

Бакіров В. С. – професор, Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна (Україна);

Батасєва К. В. – професорка, Житомирський економіко-гуманітарний інститут Університету «Україна» (Україна);

Зелінська М. – професорка, Інститут соціології Університету Зеленої Гури, Зелена Гура (Польща);

Клочко М. – професорка, Державний університет штату Огайо (США);

Лисиця Н. М. – професорка, Харківський національний економічний університет імені С. Кузнеця (Україна);

Марценюк Т. О. – доцентка, Національний університет «Києво-Могилянська академія» (Україна);

Менишиков В. – професор, Центр соціальних досліджень Інституту гуманітарних та соціальних наук Університету Даугавпілса (Латвія);

Рущенко І. П. – професор, Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна (Україна);

Сердюк О. О. – доцент, Харківський національний університет внутрішніх справ (Україна);

Сорока Ю. Г. – професорка, Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна (Україна).

Адреса редакційної колегії:

61022, Харків, майдан Свободи, 6, Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, соціологічний факультет.

Тел.: 707-53-89; 707-54-90

e-mail: socioedition@karazin.ua

<http://periodicals.karazin.ua/ssms>

Статті пройшли внутрішнє та зовнішнє рецензування

Ідентифікатор медіа у Реєстрі суб'єктів у сфері медіа: R30-04469 (Рішення № 1538 від 09.05.2024 р Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення. Протокол № 15)

© Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна,
оформлення 2024

ISSN 2227-6521

MINISTRY OF EDUCATION AND SCIENCE OF UKRAINE

VISNYK

of V. N. KARAZIN

KHARKIV NATIONAL UNIVERSITY

**Series “Sociological studies
of contemporary society:
methodology, theory, methods”**

Issue 53

Founded 1983

Kharkiv
2024

The Visnyk presents the results of theoretical and empirical studies of modern society from well-known Ukrainian and foreign scientists, as well as young scientists. The attention is focused on the actual problems and perspectives of sociology development in social uncertainty conditions. It is intended for scientists, lecturers, students and postgraduates of sociological specialties and all those interested in sociological issues.

Visnyk of V. N. Karazin Kharkiv National University Series «Sociological studies of contemporary society: methodology, theory methods» is a specialized edition in sociology (Order of the Ministry of education and science of Ukraine from 17.03.2020, No. 409).

Published by the decision of the Academic Council of V. N. Karazin Kharkiv National University
(Protocol №26 dated 23 December 2024)

Chief Editor:

Golikov Oleksandr – Professor, V. N. Karazin Kharkiv National University (Ukraine).

Assistant Editor

Sokurianska Liudmyla – Professor, V. N. Karazin Kharkiv National University (Ukraine).

Technical secretary

Ostroukhova Anna – specialist, V. N. Karazin Kharkiv National University (Ukraine).

Editorial Board

Bakirov Vil – Professor, V. N. Karazin Kharkiv National University (Ukraine);

Bataeva K. – Professor, Zhytomyr Institute of Economics and Humanities of the University of «Ukraine» (Ukraine).

Klochko M. – Professor, The Ohio State University, Marion (USA);

Lysytsia N. – Professor, Simon Kuznets Kharkiv National University of Economics (Ukraine);

Martsenyuk T. – Associate professor, National University of Kyiv-Mohyla Academy (Ukraine);

Menshikov V. – Professor, Center for Social Research, Institute of Humanities and Social Sciences, Daugavpils University (Latvia);

Ruschenko I. – Professor, V. N. Karazin Kharkiv National University (Ukraine);

Serdiuk O. – Associate professor, Kharkiv National University of Internal Affairs (Ukraine);

Soroka Y. – Professor, V. N. Karazin Kharkiv National University (Ukraine);

Zielińska M. – Professor, Institute of Sociology, University of Zielona Gora (Poland).

Contacts:

6, Svobody sq., Kharkiv, 61022, Ukraine

phones (+38-057) 707-53-89, (+38-057) 707-54-90; fax (+38-057) 714-14-08;

e-mail: socioedition@karazin.ua <http://periodicals.karazin.ua/ssms>

The Peer-reviewed Journal

Media identifier in the Register of the field of Media Entities: R30-04469 (Decision № 1538 dated May 9, 2024 of the National Council of Television and Radio Broadcasting of Ukraine, Protocol № 15)

ЗМІСТ

Зміст	5
Contents	6

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ СОЦІОЛОГІЇ

Кислова О. М., Профатілова Л. Г. Аналіз біографічних наративних інтерв'ю: метод Ф.Шютце	7
Ніколенко В. В. Чинники соціальних змін у Франції наприкінці XVIII століття: соціологічний вимір	17
Дурнєв О. Дискурсивна інтерпретація процесів влади в інтернет-просторі: дискурс-аналіз Е. Лакло та Ш. Муффа vs критичний дискурс-аналіз Р. Водак	28

РОЗДІЛ 2

ЕМПІРИЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ СУЧАСНОГО СУСПІЛЬСТВА

Зінчина О. Б., Кунденко Я. М. Творчі компоненти фільму як соціальні механізми продукування смислів у масовій комунікації	35
Тягло В. І. Гетерогенні мережі під ногами: агентність кольорових шкарпеток	47
Вимоги до публікацій	55
Соціологічний факультет Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна	56

CONTENTS

Зміст	5
Contents	6
 CHAPTER 1	
THEORETICAL AND METHODOLOGICAL PROBLEMS OF SOCIOLOGY	
Kyslova O., Profatilova L. Analysis of Biographical Narrative Interviews: F. Schütze's Method	7
Nikolenko V. Determinants of Social Change in France at the End of the 18th Century: Sociological Dimension of	17
Durniev O. Discursive Interpretation of Power Processes in the Internet Space: Discourse Analysis of E. Laclau and C. Mouffe vs Critical Discourse Analysis of R. Voderberg	28
 CHAPTER 2	
EMPIRICAL RESEARCHES OF MODERN SOCIETY	
Zinchyna O., Kundenko Y. Creative Components of Film as Social Mechanisms of Meaning Production in Mass Communication	35
Tyaglo V. Heterogeneous Networks Underfoot: the Agency of Colorful Socks	47
The Requirements to the Publication	55
Department of Sociology V. N. Karazin Kharkiv National University	56

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ СОЦІОЛОГІЇ

DOI 10.26565/2227-6521-2024-53-01

УДК 316: 303

АНАЛІЗ БІОГРАФІЧНИХ НАРАТИВНИХ ІНТЕРВ'Ю: МЕТОД Ф.ШЮТЦЕ

Кислова Ольга Миколаївна – кандидатка соціологічних наук, доцентка, доцентка кафедри методів соціологічних досліджень соціологічного факультету Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, майдан Свободи, 4, Харків, 61122, Україна, e-mail: olga.kyslova@karazin.ua, ORCID ID <https://orcid.org/0000-0003-2241-1313>

Профатілова Людмила Геннадіївна – старша викладачка кафедри методів соціологічних досліджень соціологічного факультету Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, майдан Свободи, 4, Харків, 61122, Україна, e-mail: profatilova@karazin.ua, ORCID ID <https://orcid.org/0000-0002-9845-7599>

У статті досліджується метод аналізу наративних біографічних інтерв'ю, що був запропонований німецьким соціологом Фріцем Шютце. Увага фокусується на тому, що біографічні наративні інтерв'ю мають певну специфіку: в таких інтерв'ю містяться не лише «зовнішні» процеси подій, а і «внутрішні реакції» інформанта, тобто інтерпретації суб'єкта біографії щодо сенсу прожитих перипетій; відображаються взаємозв'язки між подіями в історії життя носія біографії та нашаруванням його досвіду. Аналіз такого складного емпіричного матеріалу потребує особливого аналітичного підходу, яким є метод Фріца Шютце. Детально описуються ключові методологічні конструкти, введені Фріцем Шютце, а саме: життєва історія, траєкторія життя, структури біографічного процесу. Розглядаються основні біографічні структури, що визначають траєкторію життя: «біографічні плани» (інтенції індивіда активно формувати своє життя), «траєкторії страждання» (вплив зовнішніх обставин, що обмежують свободу дій), «моделі інституціональних очікувань» (нормативно визначені життєві шляхи) та «творчі метаморфози» (трансформації особистісної ідентичності через нові можливості). Робиться акцент на важливості цих структур у формуванні траєкторії життя. Для ілюстрації можливостей методу Фріца Шютце у статті наводиться фрагмент аналізу біографічного наративу. Автори відзначають, що методологія Фріца Шютце є дієвим інструментом для дослідження біографій, особливо в контексті аналізу життєвих траєкторій успішних людей або осіб, які опинилися у складних життєвих обставинах. Підкреслюється актуальність використання аналітичного підходу Фріца Шютце для вивчення травматичних досвідів сучасних українців, пов'язаних з війною та адаптацією до нових реалій. Автори також звертають увагу на перспективи розвитку досліджень, спрямованих на автоматизацію процесів аналізу наративних даних та розвиток цифрових методів аналізу наративів у соціальних науках.

Ключові слова: біографічне наративне інтерв'ю, метод наративного аналізу Фріца Шютце, траєкторія життя, структури біографічного процесу.

Для цитування: Кислова О. М., Профатілова Л. Г. Аналіз біографічних наративних інтерв'ю: метод Ф. Шютце. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія Соціологічні дослідження сучасного суспільства: методологія, теорія, методи*. 2024. Випуск 53. С. 7-16. doi: <https://doi.org/10.26565/2227-6521-2024-53-01> [in Ukrainian]

How to Cite: Aharkov, M. (2024) 'Analysis of Biographical Narrative Interviews: F. Schütze's Method'. *Visnyk of V. N. Karazin Kharkiv National University. Series Sociological studies of contemporary society: methodology, theory, methods*. 32. pp. 7-16. doi: <https://doi.org/10.26565/2227-6521-2024-53-01>

Постановка проблеми. Існує давня традиція вивчення мистецтва оповіді, що зосереджується на аналізі літературного стилю, розвитку та використанні різних жанрів та розгляді творчості окремих оповідачів. Традиційно вивченням правил побудови історій (наративів) та стратегій, до яких у різних соціальних контекстах вдаються люди, оповідаючи про ті чи інші події, займалися лінгвісти та літературознавці. Проте з другої половини XX століття спостерігається сплеск та поширення зацікавленості концепцією наративу (оповіді про події) та наративним аналізом не тільки з боку літературознавців, а й

дослідників з інших сфер соціогуманітарного знання, що в науковому дискурсі визначається як «наративний поворот» [12; 14; 16]. Водночас відбувається легітимізація людських розповідей як важливих джерел емпіричного знання [19], яка сприятиме розвитку нових методів соціологічного аналізу, зокрема біографічного наративного інтерв'ю, що є творчим поєднанням методів біографічного дослідження та наративного аналізу.

Наративний аналіз відноситься до гуманістичної традиції в соціології, що наголошує на важливості розуміння значень поведінки та досвіду індивідів з точки зору самих індивідів [21; 34]. І в цьому контексті наратив можна розуміти як інструмент, що сприяє емпатії, оскільки він забезпечує форму комунікації, в якій індивід може екстерналізувати свої почуття та вказувати, які події та переживання є найбільш значущими для нього. На відміну від класичного біографічного дослідження, що зосереджене на життєвому досвіді індивіда, аналіз наративної біографічної оповіді фокусується на процесі набуття такого досвіду: вивченню логіки та хронології подій, сюжету, а також саморефлексії оповідача.

Привабливість методу біографічних наративних інтерв'ю зумовлена насамперед тим, що в них емпірично фіксується процес становлення ідентичності носія біографії [15; 29; 31]. З методологічної точки зору, такі інтерв'ю є інтеграцією біографічного методу та наративного аналізу, що дозволяє більш повно вивчати індивідуальний досвід носіїв біографії, охоплюючи ширші соціальні та культурні контексти.

Техніка проведення наративного біографічного інтерв'ю була розроблена німецьким соціологом Фріцем Шютце та відрізняється від технік більшості глибинних інтерв'ю. Особливістю його проведення є мінімальне втручання інтерв'юера у розповідь інформанта. Такий формат дозволяє носію біографії вільно розповідати свою історію, структуруючи її так, як він вважає за потрібне, акцентуючись на найбільш важливих для нього аспектах [3; 25; 27-29].

Емпіричні дані, що отримані із застосуванням біографічного наративного інтерв'ю мають певну специфіку. З одного боку, ці дані є текстовими, що зумовлює залучення методів та технік якісного аналізу текстів. З іншого боку, дані наративних інтерв'ю відображають взаємозв'язок подій та нашарування досвіду в історії життя носія біографії, описують «зовнішній» процес подій та «внутрішні реакції» інформанта на них. Також в біографічній оповіді міститься саморефлексія носія біографії, його «дослідження» пережитих подій та їхня інтерпретація. Очевидно, що такий складний емпіричний матеріал вимагає залучення особливого методологічного інструментарію, наприклад того, що ретельно розроблений Ф. Шютце на підґрунті формального секвенційного, конверсаційного та компаративного аналізу текстів, а також теоретичних напрацювань соціологів у галузях феноменології, символічного інтеракціонізму та етнометодології. Головним надбанням аналітичного підходу Ф. Шютце є специфічні, введені лише для аналізу біографічних наративних інтерв'ю методологічні конструкти: «траєкторія життя» і «структури біографічного процесу» [26; 30-33].

Протягом останніх років намітилася тенденція критичного вивчення того, як вибір аналітичного підходу в якісному дослідженні впливає на отримані висновки, оскільки центральним питанням у використанні різних аналітичних моделей є не лише їхні розбіжності щодо правил і процедур, але й те, як вони вирішують конкретні «загрози» достовірності дослідження та загальну аргументацію [13; 18; 20; 24; 34]. Ці дослідження свідчать, що метод та методика аналізу наративного біографічного матеріалу, запропонована Ф. Шютце, «найбільше відповідають інноваційному потенціалу біографічних наративних даних» [13] та дозволяють повною мірою «розкрити сфери психосоціального досвіду, що може бути важко зробити іншими методами» [35]. Тож, враховуючи недостатню представленість методу Ф. Шютце у вітчизняних наукових публікаціях, звернемось до сутності цього аналітичного підходу та демонстрації процедури аналізу конкретних даних.

Мета статті – визначити можливості методу аналізу біографічних наративних інтерв'ю, що запропонований Фріцем Шютце, у досягненні більш високого рівня достовірності якісних досліджень.

Аналіз останніх публікацій та досліджень. Теоретичні засади наративу як міждисциплінарного конструкту активно розглядаються дослідниками, починаючи ще з другої половини ХХ сторіччя. Це роботи західних науковців, в яких обговорюються сутність наративу та його можливі визначення [12; 14; 27-28], акцентується важливість застосування конструкту наратива в соціальних науках. Так, наприклад, на думку американського дослідника Дж. Брунера, вся соціальна реальність конструється за допомогою історій – наративів, а світ доступний людині тільки у вигляді наративів [12].

Особливий інтерес представляють розробки методів та процедур для аналізу наративів. Важливий внесок у розвиток наративних аналітичних підходів зробили англійський соціолог П. Абель [10-11], американський соціолінгвіст У. Лабов [22-23], німецький соціолог Ф. Шютце [26; 33-32].

Щодо аналітичних перспектив у розробці та застосуванні методів біографічних досліджень, то наразі активізуються методологічні дослідження з метою виявлення переваг та недоліків певних аналітичних моделей, розвивається ідея «змішаного аналізу», що, на думку дослідників, сприятиме інтеграції біографічних методів у складніші проекти досліджень на рівні аналізу даних [13; 24].

Вітчизняна практика досліджень із використанням наративного аналізу демонструє стрімке поширення і лежить здебільшого в площині політичного дискурсу, прикладом є роботи П. Олещук., С. Гречки, І. Богачевської [8; 5; 2]. У сфері соціальної роботи привертають увагу публікації Р. Джуган, К. Новосад, Я. Гірняк, Т. Семегіної [6; 9]. Дослідження, що стосуються освіти та виховання, представлені у працях С. Нестерук, Б. Синевич [7]. Приклад застосування біографічних наративних інтерв'ю в дослідженнях усної історії міститься у роботі С. Білої та Г. Гриценко [1]. Проте автори зазвичай висвітлюють лише особливості проведення наративних інтерв'ю, залишаючи поза увагою методи їхнього аналізу. Виключенням є роботи Г. Грінченко, у яких авторка розмірковує не тільки про важливість застосування наративних інтерв'ю в галузі усної історії, але і надає огляд аналітичних процедур Фріца Шютце [3; 4]. Проте прикладів застосування даної аналітичної методики наразі вкрай мало, а у вітчизняних публікаціях вони майже відсутні. Це, власно, й зумовлює **актуальність** нашої публікації.

Виклад основного матеріалу. Передусім розглянемо методологічний інструментарій, який Ф. Шютце пропонує використовувати в контексті аналізу біографічних наративних інтерв'ю.

Аналітична модель Шютце ґрунтується на таких міркуваннях: 1. Об'єктивно існують різноманітні життєві історії; 2. Емпіричним матеріалом їхнього вивчення є наративні біографічні інтерв'ю, що у текстовій формі хронологічно відображають протікання біографічних процесів – життєві перипетії, втрати та досягнення, зльоти та падіння носіїв біографії; 3. Дослідження історій життя зводиться до вивчення біографічних процесів, що можуть бути умовно представлені як наративні криві життєвого шляху чи траєкторії життя; 4. Траєкторія життя (біографічний процес, наративна крива життєвого шляху) є складним утворенням, що об'єднує у собі низку різноманітних структурованих підпроцесів, які Шютце називає структурами біографічного процесу.

Життєва історія (індивідуальний життєвий шлях), що зафіксована у будь-якому біографічному наративному інтерв'ю, розглядається Ф. Шютце як біографічний процес, тобто процес послідовного нашарування досвіду, що отримує людина у всіляких життєвих перипетіях. Тлумачення Ф. Шютце життєвої історії як процесу сприяє тому, що фокус дослідницької уваги зосереджується не тільки на певних подіях із життя носія біографії чи його життєвому досвіді як такому, а здебільшого на процесі набуття цього досвіду, зокрема на взаємозв'язку між нашаруванням життєвого досвіду та структурою побудови наративної оповіді суб'єктом біографії.

Життєва історія інтерпретується Ф. Шютце як «... наративний «гештальт», що слід уявляти як упорядковану послідовність особистого досвіду, і ця впорядкованість передбачає розвиток внутрішньої ідентичності носія біографії» [31, р. 168]. Отже, він, з одного боку, підкреслює, що біографічний процес – цілісне утворення, що складається з послідовності певних елементарних форм – структур біографічного процесу, «... що, в принципі (іноді лише у формі слідів), зустрічаються у всіх біографіях» [30, р. 284]. З іншого боку, він привертає увагу до існування зв'язку між трансформацією ідентичності носія біографії та його наративними інтерпретаціями свого життєвого досвіду.

Траєкторія життя – це метафора запропонована Ф. Шютце з метою підкреслити наступне: 1) формування життєвого шляху відбувається в просторі соціальних інститутів та екзистенційного досвіду; 2) окремі події та етапи життя – «точки» життєвої траєкторії, що наслідують і взаємно прояснюють одна одну та водночас є частинами цілого – людського життя. Вивчення життєвих траєкторій дозволяє зрозуміти, як різні зовнішні фактори та особистий вибір впливають на напрямок і результати життя людини.

Траєкторія життя включає в себе інтенціональні (внутрішні) аспекти перебігу життя індивіда та інституціональні (зовнішні). Вони по черзі домінують протягом усього життя людини, рухаючись по низхідному або висхідному шляху. Тобто, траєкторія життя, з одного боку, репрезентує біографічні досягнення та втрати носія біографії, з іншого – є цілісним об'єктом, тобто конгломератом різноманітних структур біографічного процесу, узагальненням інтенціональних та інституціональних аспектів. Траєкторія життя висвітлюється особистим наративом носія біографії та відображає головний принцип, якому підпорядковане життя індивіда в цілому.

Структури біографічного процесу – це певні інваріанти, тобто регулярні, повторювані форми специфічних способів дій протягом життя, що текстуально фіксуються в біографічних наративах і є практично незалежними від інтерпретацій та оціночних суджень. У будь-якій біографії можна знайти елементарні форми таких структур, незалежно від того, чи всі вони присутні та як вони взаємодіють одна з одною: «Структури біографічного процесу зазвичай слідує одна за одною у своєму біографічному домінуванні; історію життя людини зазвичай можна розглядати як послідовну комбінацію певних структур біографічного процесу» [31, р. 168]. Значущість дослідження таких структур зумовлюється насамперед тим, що саме їхні комбінації та приналежність до інтенціональної або інституціональної складової визначають траєкторію життя носія біографії.

Ф. Шютце у своїй теоретичній моделі виділяє **чотири основні структури біографічного процесу** [31]:

•«*Біографічні плани*» – це інтенції носія біографії, за допомогою яких людина намагається активно формувати хід свого життя. Це ситуації, де носій біографії виступає як діючий, активний індивід, який здійснює цілеспрямовані дії, в основі яких знаходяться мотиви, що визначають вибір і значення певних дій.

•«*Траєкторії страждання*» – біографічні ситуації, в яких носій біографії знаходиться під сильним впливом зовнішніх сил, що не залежать від його намірів і волі та призводять до скорочення можливостей вільної дії.

•«*Моделі інституціональних очікувань*» – шаблони, що пропонують інституційно сформовані та нормативно визначені життєві шляхи. Ці моделі обмежують індивідуальні інтенції, зумовлюють орієнтацією біографічного суб'єкта на нормативні інституційні очікування та залежність від їхнього контролю.

«*Творчі метаморфози*» – це зміни біографічної ідентичності, що відбуваються завдяки використанню якоїсь нової можливості, що підштовхує до зміни самоідентифікації та трансформації всього життєвого плану.

Якщо структура *біографічні плани* уособлює інтенціональний аспект перебігу життя, а *інституціональні моделі очікувань* – нормативно зумовлену складову біографії, то *траєкторії страждання* та *творчі метаморфози* – це арена боротьби інтенціонального та інституціонального аспектів, що відбувається на перетині зовнішніх умов існування, внутрішніх інтенцій та власної волі носія біографії.

Преамбула та кода – два демонстраційні маркери, що у відсутності структурованості біографічного наративу можуть бути відправною точкою в аналізі. Так, створюючи розповідну преамбулу (вступ), оповідач усвідомлює, що він тепер зосереджений на своєму власному житті як на загальному гештальті, і першою особливістю цього гештальту є відповідь на питання, коли почалося життя, як воно почалося.

Кода (або висновок) – це завершальна частина біографічного наративу, що зазвичай є найбільш явним текстовим посиланням на загальну біографічну форму або впорядкованість висловленої інформантом життєвої історії. Тут носій біографії виступає як теоретик, зазвичай оцінює свою життєву ситуацію та висловлює мету біографічної історії.

Методика Ф. Шютце аналізу біографічних наративних інтерв'ю. Ґрунтуючись на теоретичному посиленні, що конструювання спонтанної розповіді завжди підкорюється загальному порядку, який виявляє себе (1) в окремих наративних одиницях, (2) у способі поєднання цих одиниць та (3) наративі як цілісності, Ф. Шютце, пропонує здійснювати аналіз наративних даних виконуючи наступні кроки:

1. *Формальний аналіз тексту:* (1) розмежування наративних і ненаративних елементів тексту інтерв'ю; (2) «очищення» тексту від всіх ненаративних елементів (аргументацій, оцінок, описів); (3) розбивка «очищеного» тексту на послідовні смислові сегменти, що мають характер закінчених фрагментів біографії.

2. *Структурний опис* зводиться до привласнення виділеним сегментам коротких назв – кодів, що відображають головний зміст кожного сегмента. Здебільшого коди формулюються зі власних слів інформанта, і, що дуже важливо, коди повинні бути впізнаваними та водночас тісно пов'язаними з контекстом, що їх породив.

3. *Аналітична абстракція* передбачає вихід на рівень так званого «розуміючого» прочитання наративного інтерв'ю, виділення сутності взаємозв'язку між послідовністю подій та біографічним нашаруванням життєвого досвіду. На цьому кроці здійснюється виділення послідовності структур життєвого досвіду за окремими етапами життя та висвітлення тих, що домінують на момент інтерв'ю. На цьому етапі аналізу необхідно структурувати розповідь інформанта, спираючись на створені раніше коди. У кожному виділеному сегменті слід відзначити «найвищі точки» – драматичні повороти, кульмінаційні ситуації та події, що змінюють спрямованість біографічного потоку, а також заплановані та реалізовані біографічні дії.

У результаті отримуємо структурований та абстрагований опис всіх систематично пов'язаних один з одним відрізків життя. На основі таких очищених від деталей та оціночних суджень життєвих фрагментів вибудовується біографічна цілісність, тобто формується послідовність структур біографічного процесу за окремими етапами життя.

4. *Аналіз знань* передбачає залучення до аналізу ненаративних сегментів інтерв'ю, що сприятиме (1) оцінці аргументованих міркувань інформанта щодо власної історії життя та своєї ідентичності на підґрунті суб'єктивних уявлень оповідача, (2) порівнянню логіки дій суб'єкта біографії та подій в його житті з логікою репрезентації цих подій, що відображає нашарування досвіду та зміни домінантних структур біографії.

У дослідженні одиничних біографій, при вивченні конкретного життєвого досвіду застосовують перші чотири етапи аналізу. Наступні два етапи призначені для побудови теоретичної моделі соціального процесу, що аналізується.

5. *Порівняння* – на цьому етапі до аналізу залучаються декілька біографій.

Ф. Шютце пропонує проводити контрастне порівняння «життєвих траєкторій» із застосуванням двох стратегій: «мінімального» та «максимального» контрасту, щоб виділити найзагальніші подібності в різних біографічних наративних текстах.

6. *Побудова теорії* - завершальний етап, на якому відбувається побудова теоретичної моделі аналізованого соціального процесу, що відображений у біографічних наративах.

Слід зазначити, що всі ці формальні процедури, можливо, з деякими модифікаціями та в іншій послідовності застосовують при аналізі будь-яких якісних даних, не тільки наративних інтерв'ю. Але особливість підходу Ф. Шютце полягає саме у застосуванні додаткових методичних інструментів, що сприятиме глибшому розумінню аналізованих даних.

Приклад аналізу біографічного наративного інтерв'ю. Для демонстрації можливостей методики Ф. Шютце ми обрали наративне біографічне інтерв'ю молодої жінки Оксани, для якої брак уваги й любові з боку батьків із раннього дитинства вкрай негативно позначався на всьому її життєвому шляху, привносячи не лише негативні події, що обмежували розвиток її особистості, а й викликаючи важкі емоційні переживання. Однак на момент запису інтерв'ю Оксані вдалося досягти душевного спокою та знайти довгоочікуване почуття «захищеності», що дозволило їй піднятися на новий соціальний щабель (заміжжя, народження доньки, поліпшення матеріального становища).

Основне аналітичне завдання полягало у виявленні домінантних структур біографічного процесу інформантки, які були визначальними для її персонального наративу. На відміну від напівструктурованого глибинного інтерв'ю, де певна текстуальна структура вже закладена в запитаннях інтерв'юера (що зумовлює первинну сегментацію тексту), наративне інтерв'ю структуроване лише в часовому вимірі. Тому наш аналіз розпочинався з аналізу преамбули та коди, які, на думку Ф. Шютце, задають критерій розбивки початкового наративу на сегменти. Крім цього, преамбула та кода також здатні вказати на біографічні структури, що лежать в основі аналізованої біографії.

Так, із преамбули інтерв'ю вже стає зрозуміло, навколо якої проблеми буде формуватися життєва історія інформантки: «...*батько... людина, яка, як я зараз розумію, не зовсім реалізувалася у своєму житті. Можливо, звідси в нашій сім'ї завжди існували певні психологічні труднощі у спілкуванні між мамою і татом, між дітьми та батьками...*». Уже перші речення інтерв'ю свідчать про те, що життя інформантки почалося в складній сімейній ситуації, що позначилося на всьому її подальшому житті. Аналіз коди (заклучних фраз) свідчить про досягнення душевної рівноваги у період проведення інтерв'ю – щасливе завершення складного життєвого шляху: «...*на сьогодні я зовсім змінилася. Я стала спокійнішою, більш відкритою до інших людей. Пішли якісь дитячі страхи та комплекси. Зараз я більше думаю про свою сім'ю, а не про себе...*».

Отже, в основу сегментації початкового наративу покладено проблемні ситуації в житті Оксани та способи виходу з них. Наступний крок аналізу — розмежування наративних і ненаративних елементів тексту інтерв'ю та розбивка його за визначеними критеріями на послідовні смислові сегменти з наданням коротких назв – кодів. Далі кожен сегмент детально описується: визначаються «найвищі точки» (ситуації та події, що змінюють спрямованість біографічного потоку), зіставляються заплановані й реалізовані біографічні дії, а також відкидаються другорядні деталі.

Наступний крок аналізу – це розмежування наративних і ненаративних елементів тексту інтерв'ю та розподіл його відповідно до визначених критеріїв на послідовні смислові сегменти з наданням їм коротких назв – кодів. Далі кожен сегмент детально описується: визначаються «найвищі точки» (ситуації та події, що змінюють спрямованість біографічного потоку), зіставляються заплановані й реалізовані біографічні дії, а також усуваються другорядні деталі.

У результаті отримуємо стислий та сегментований текст інтерв'ю, де кожен сегмент має характер завершеного епізоду біографії й поділений на наративні (опис подій) та ненаративні (оціночні) частини (див. табл. 1; коди виділено курсивом).

Таблиця 1 / Table 1

Структурований опис тексту інтерв'ю / Structured description of the interview text

	<i>Наративні сегменти / Narrative segments</i>	<i>Ненаративні сегменти / Non-narrative segments</i>
1	2	3
1.	Дитинство без батьків, які залишили доньку в селі з дідусем та бабусею. (<i>Дитинство без батьків</i>)	Відносини між бабусею та дідусем дуже теплі, що надає почуття душевного комфорту для дитини та захищеності. Сум, що батьки кинули, не дають любові та уваги. Відчуває постійну потребу в турботі та захищеності.
2.	Дитячий садок та улюблена вихователька, яка виділяла Оксану серед інших дітей та була уособленням батьківської турботи (<i>«Авторитет»</i>)	Вихователька поповнює нестачу материнської турботи, дає відчуття захищеності.
3.	Народження сестри. Знову Оксана для батьків відходить на другий план та ізольована від сестри.	Сестра як суперниця за увагу та спілкування з батьками. Почуття незахищеності.

	Привертає увагу батьків поганими вчинками. («Молодша сестра»)	
4.	Початкова школа. Експериментальний клас та проблеми з навчанням. Найгірша учениця, в школі наполягають на переведенні у клас для дітей з розумовими вадами.(«Найгірша учениця»)	Образа на маму, яка не підтримує в складних ситуаціях та захищає від життєвих проблем. Відчуття розгубленості та незахищеності.
5.	Примусові заняття з батьком влітку під час канікул. («Авторитет»)	Відчуття своєї сили (розумової), вдячність батькові.
6.	Повернення до школи. Успіхи в навчанні. Заздрість однокласників.(«Навчання»)	Надмірна гордість своїми успіхами, заздрість та неприйняття однокласників. Потреба у захищеності.
7.	Новий класний керівник Яна Григорівна. Набуття статусу улюбленої учениці. Авторитет Яни Григорівни. Перший релігійний досвід. («Авторитет»)	Підтримка Яни Григорівни дозволяє відновити авторитет у класі. Відчуття захищеності.
8.	Літо в селі. Дядько, мамин брат – авторитет, якому хочеться наслідувати. Хрещення. («Авторитет»)	Виникає відчуття захищеності після хрещення та повага до дядька.
9.	Нова подруга Ася. Спільні інтереси, вподобання в музиці («Авторитет»)	Поява спорідненої душі. Відчуття захищеності
10.	Повернення до школи. Однокласники хочуть спілкуватися, радяться. Стала зіркою. («Авторитет»)	Почуття переваги після хрещення. Авторитет серед однокласників.
11.	Поява новенької дівчини в класі, яка перехоплює лідерство завдяки зовнішнім атрибутам: гарній зовнішності, дорогому одягу. («Авторитет»)	Відчуття неповноцінності. Бажання стати абсолютним авторитетом, тобто не лише «мозковим», а й за рахунок «зовнішності».
12.	Втеча з дому, самостійне життя в одній квартирі з вчителькою. Батьки не заперечують. Стає самостійною. Припиняє добиватися уваги батьків. («Авторитет»)	З'являється почуття відповідальності за себе. Незалежність від батьків дає емоційне полегшення.
13.	Робота вожакою у літньому таборі. Знайомство з майбутнім чоловіком. Заміжжя без кохання. Створення власного бізнесу та поліпшення матеріального становища. («Сімейне життя»)	Відступають комплекси, пов'язані з бідністю.
14.	Смерть свекрухи. Горе зближує із чоловіком. («Сімейне життя»)	Тепліші стосунки з чоловіком.
15.	Знайомство з глибоко віруючою жінкою, яка надає моральну та духовну підтримку, підказує, як упоратися з горем. Церква. («Авторитет»)	Приходить розуміння, що підтримку та захист можна отримати у церкві.
16.	Вінчання. Налагодилися стосунки з батьками. Народження доньки. (Сімейне життя)	Приходить почуття захищеності, змінюється відношення до оточуючих. Відносини стають теплішими, спокійнішими.

На наступному кроці до аналізу долучаються ненаративні фрагменти інтерв'ю для порівняння подій в житті Оксани з логікою їхньої репрезентації в інтерв'ю, що дозволяє встановити домінантні структури біографії.

Так, епізоди 1,3-4, де маленька дівчинка вперше стикається із байдужістю батьків, очевидно формує її «Траєкторію страждання». Пояснення цьому ми знаходимо в ненаративних сегментах. Розмірковуючи над власною долею та узагальнюючи набутий досвід, інформантка вводить конструкцію «потреба у захищеності», що проходить фоновим стрижнем через всі ненаративні сегменти. Кульмінацією тут є епізод 4, де йдеться про байдужість мами до Оксаниних невдач у школі: «Треба сказати, що моя мама, людина дуже сором'язлива, в ній немає ... інстинкту самки, в тому сенсі, якщо стороння людина каже, що твоя дитина якось не так розвивається, має відхилення у розвитку, то вона кине на захист своєї дитини... Проте моя мама ... закривається, не може сказати...». Продовжує «Траєкторію страждання» епізод 6, де Оксана розповідає про заздрість та неприйняття однокласників через свою надмірну гордість за успіхи в навчанні. Тут знову вона констатує повернення негативних емоцій, зумовлених потребою у захищеності.

Привертає увагу низка сегментів, закодованих як «Авторитет». Ці сегменти пов'язані з появою ключових фігур у житті Оксани, які надали їй можливості змінити як себе, так і обставини свого життя. Ці сегменти дозволяють виявити вплив на формування траєкторії життя інформантки біографічної структури «Творчі метаморфози». Так, епізоди 2, 7-9,11,15, що оповідають про появу нових людей у житті інформантки, за своїми наслідками виводять її життєву траєкторію на висхідні позиції, бо поява цих людей (вихователька в дитячому садочку, нова класна керівниця, мамин брат та нова подруга) створюють непередбачені можливості, надають потенціал для нівелювання впливу структури «Траєкторія

страждання», підштовхують Оксану до зміни самоідентифікації та трансформації всього життєвого плану. Найбільш показовим тут є епізод 12, коли дівчинка приймає рішення піти з батьківського дому та жити з вчителькою, яка прагне захистити її від життєвих труднощів шляхом самовдосконалення, напрацюванню самостійності та відповідальності, демонструючи, що навіть негативний життєвий досвід може стати поштовхом до самотрансформації та, як наслідок, зміни перебігу життя.

З іншого боку, епізоди 10 та 12 свідчать, що Оксана намагається нівелювати свою «незахищеність» шляхом завоювання лідерських позицій, прагне стати «авторитетом» для однолітків, що, на думку, самої інформантки повинно дати їй відчуття захищеності. І в цьому сенсі з фрагментів «Авторитет» вимальовується формування структури «Біографічні плани». Слід зазначити, що структури «Творчі метаморфози» та «Біографічні плани», які задані сегментами «Авторитет», формуються як інструмент для реалізації потреби у «захищеності» та водночас як інструмент зміни вектору розвитку життєвої траєкторії. Наприклад, це яскраво відображено в сегменті 7, де авторитет та допомога класного керівника дозволяє Оксані вибороти лідируючу позицію серед однокласників і, відповідно, відчувати себе більш «захищеною»: «У сьомому класі у нас новий класний керівник... І відразу вона якось виділила мене, наблизила до себе і взяла під своє крило, і я змогла стати лідером у класі».

І нарешті, на завершальній стадії інтерв'ю, в сегменті 16, де кульмінаційними подіями були вінчання в церкві та народження доньки, структура «Біографічні плани» виводить життєву криву остаточно на позитивну траєкторію: «...я зрозуміла, що відповіді на всі запитання, що мене мучили в житті, я можу отримати тут, а також підтримку та захист...».

Отже, увесь біографічний наратив Оксани підпорядкований прагненню оповідачки досягнути «захищеності», що структурує потік її ретроспективних спогадів, демонструючи рекапітуляцію набутого досвіду носієм біографії у напрямку нівелювання впливу біографічної структури «Траєкторія страждання».

Наративи нашої інформантки, що відображаються у сегментах, закодованих як «Авторитет», демонструють, що прагнення стати лідером виводить її життєву траєкторію на висхідні позиції та нівелює структуру «Траєкторія страждання», що сформувалася на початку життєвого шляху та була визначальною тривалий час. З аналізованого інтерв'ю видно, що прагнення стати лідером формується як інструмент, за допомогою якого реалізується «потреба у захищеності». Водночас слід зазначити, що конструкт «потреба у захищеності» присутній майже у всіх ненаративних фрагментах інтерв'ю. Він введений самою інформанткою та інтерпретується нею як мета її життєвого шляху.

Таким чином, у життєвій траєкторії Оксани домінує висхідна лінія, що базується на усуненні впливу структури «Траєкторія страждання», виводячи життєву криву на більш високі щаблі, надаючи носію біографії відчуття у захищеності.

Висновки. Очевидно, що представлені процедури аналізу наративного біографічного інтерв'ю Ф. Шютце не є універсальними, оскільки призначені насамперед для аналізу саме біографічних наративів. Водночас у дослідженнях, де основним завданням є виявлення загального сенсу біографії індивіда, тобто розкодування «формули» його життя, з'ясування того, завдяки чому людина досягає певних результатів, запропонований аналітичний підхід виявляється дієвим. Зокрема, це стосується вивчення біографій успішних людей у політиці, бізнесі, науці, а також дослідження низхідних життєвих траєкторій осіб, які стали безхатьками, злочинцями або наркозалежними. У таких випадках методологічні розробки Ф. Шютце, безумовно, є корисними.

І, нарешті, однією з найважливіших тем сучасних вітчизняних досліджень є війна з її руйнівними наслідками, зокрема травматичний досвід, який нині переживають українці. Особливого значення набувають дослідження, спрямовані на вивчення досвіду переживання нашими людьми трагічних подій – окупації, втрати близьких, рідних домівок, надій на майбутнє – та впливу цих подій на подальше життя. У цьому контексті вивчення біографічної структури «траєкторія страждань» набуває особливої ваги, перш за все з позицій аналізу механізмів адаптації індивідів до трагедій війни. Тут аналітичні конструкти Ф. Шютце можуть бути доволі ефективними.

Перспективи подальших досліджень. Аналіз автобіографічних наративних інтерв'ю – завдання кропітке й складне, тому перспективним напрямом подальших досліджень є передусім вивчення евристичних можливостей програмного забезпечення, призначеного для автоматизації рутинних дій аналітика якісних даних. Крім того, досягнення в галузі обчислювального розпізнавання наративів (див., наприклад, [17]) створюють передумови для активнішого застосування цифрових методів аналізу наративів, зокрема тих, що поширюються у сучасному медіасередовищі.

Список використаної літератури:

1. Біла С., Гриценко, Г. Наративне біографічне інтерв'ю та особливості його застосування при вивченні історії повсякдення Дрогобича (1944-1953 рр.) у закладах середньої, фахової передвищої та вищої освіти. *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць ДДПУ імені Івана Франка. Серія Історія*. 2023. Вип. 12/54. С. 339-370. DOI: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.12/54.283756>

2. Богачевська І. Наратив «Армія. Мова. Віра» в консолідації українського суспільства воєнного часу. *Вісник Львівського університету. Серія філос.-політолог. студії*, 2023. № 47. С. 25-31. DOI: <https://doi.org/10.30970/PPS.2023.47.3>
3. Грінченко Г. Г. Проведення та аналіз автобіографічного наративного інтерв'ю: метод Фріца Шутце. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія: Історія України. Українознавство: історичні та філософські науки*. 2008. № 10. С. 186-194.
4. Грінченко Г. Г. (Авто)біографічне інтерв'ю в усноісторичних дослідженнях: до питання про теорію наративного аналізу. *Схід-Захід: Історико-культурологічний збірник*. 2008. Вип. 11-12. С. 59-76.
5. Гречка С. О. Наративні технології моделювання іміджу України в умовах інформаційно-психологічного протиборства. *«Young Scientist»*. 2020. №8. С. 183-189. DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2020-8-84-37>
6. Джуган Р., Новосад К., Гірняк Я. Наративне інтерв'ю, як метод оцінювання потреб людей похилого віку. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: «Педагогіка. Соціальна робота»*. 2024. № 1(54). С. 43-47. DOI: <https://doi.org/10.24144/2524-0609.2024.54.43-47>
7. Нестерук С., Синевич Б. Наративний аналіз як інтерпретація розповіді: методичний коментар. *Інноватика у вихованні*. 2024. № 2(19). С. 143-152. DOI: <https://doi.org/10.35619/iiu.v2i19.630>
8. Олещук П. Біографічний наратив як складова політичного дискурсу. *Сучасна українська політика. Політики і політологи про неї*. К., 2010. Вип. 20. С. 27-36.
9. Семигіна Т. Дослухаючись до розповідей: наративні дослідження у соціальній роботі. *Дослідження у соціальній роботі: Антологія*. Київ: Академія праці, соціальних відносин і туризму. 2021. С. 126-133.
10. Abell P. A Case for Cases: Comparative Narratives in Sociological Explanation. *Sociological Methods & Research*, 2009. № 38(1). P. 38-70. DOI: <https://doi.org/10.1177/0049124109339372>
11. Abell P. Some aspects of narrative method. *The Journal of Mathematical Sociology*. 1993. № 18(2-3). P. 93-134. DOI: <https://doi.org/10.1080/0022250X.1993.9990119>
12. Bruner J. Life as Narrative. *Social Research*. 1987. № 54(1). P. 11-32.
13. Eichsteller M. There is more than one way – a study of mixed analytical methods in biographical narrative research. *Contemporary Social Science*. 2019. № 14(3-4). P. 447-462. DOI: <https://doi.org/10.1080/21582041.2017.1417626>
14. Elliot J. *Using Narrative in Social Research*. London: Sage Publications, 2005.
15. Erlach C., Müller M. Narrative Interviews: The Big Stories. In: *Narrative Organizations. Management for Professionals*. Springer, Berlin, Heidelberg, 2020. DOI: https://doi.org/10.1007/978-3-662-61421-1_7
16. Goodson I. F., Gill S. R. The narratives turn in social research. *Counterpoints*. 2011. № 386. P. 17-33.
17. Hatavara M., et al. Computational recognition of narratives: Applying narratological definitions to the analysis of political language use. *Narrative Inquiry*. Advance online publication. 2024. DOI: <https://doi.org/10.1075/ni.22028.hat>
18. Hollstein B. What autobiographical narratives tell us about the life course. Contributions of qualitative sequential analytical methods. *Advances in Life Course Research*. 2019. № 41. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.alcr.2018.10.001>
19. Hyvärinen M. Revisiting the Narrative Turns. *Life Writing*. 2010. № 7(1). С. 69-82. DOI: <https://doi.org/10.1080/14484520903342957>
20. Kaźmierska K. Analyzing Biographical Data – Different Approaches of Doing Biographical Research. *Qualitative Sociology Review*. 2014. № 10(1). P. 6–17. DOI: <https://doi.org/10.18778/1733-8077.10.1.01>
21. Kuckartz U. Qualitative text analysis: A systematic approach. *ICME-13 Monographs: Compendium for early career researchers in mathematics education*. Hamburg: Springer, 2019. P. 181-197.
22. Labov W. Narrative pre-construction. *Narrative Inquiry*. 2006. № 16(1). P. 37-45. DOI: <https://doi.org/10.1075/ni.16.1.07lab>
23. Labov W. Speech actions and reactions in personal narrative. In: *Analyzing discourse: Text and talk*. Washington.: Georgetown University Press, 1992. P. 219-247.
24. McAllum K., Fox, S., Simpson M., Unson C. A comparative tale of two methods: How thematic and narrative analyses author the data story differently. *Communication Research and Practice*. 2019. № 5(4), 358–375. DOI: <https://doi.org/10.1080/22041451.2019.1677068>
25. Mishler E.G. Models of narrative analysis: a typology, *Journal of Narrative and Life History*. 1995. № 5 (2). С. 87-123.
26. Riemann G., Schütze F. "Trajectory" as a basic theoretical concept for analyzing suffering and disorderly social processes. In D. R. Maines (Ed.), *Social organization and social process: essays in honor of Anselm Strauss*. New York: de Gruyter, 1991. P. 333-357.
27. Riessman C. *Narrative Methods in the Human Sciences*. New York, Sage, 2008.
28. Riessman C. K. Narrative Analysis. In: *Narrative, Memory & Everyday Life*. University of Huddersfield, Huddersfield, 2005. P. 1-7.
29. Rosenthal G. Biographical research. In C. Seale, G. Gobo, J. F. Gubrium, & D. Silverman (Eds.), *Qualitative research practice*. London: Sage, 2004. P.48-64.
30. Schütze F. Biographieforschung und narratives Interview. *Neue Praxis*. 1983. № 3 (13). P. 283-293.
31. Schütze F. Biography Analysis on the Empirical Base of Autobiographical Narratives: How to Analyze Autobiographical Narrative Interviews – Part one and two, *European Studies on Inequalities and Social Cohesion*. 2008. № 1/2. P. 153-242.
32. Schütze F. Kognitive Figuren des autobiographischen Stegreiferzählens. In Kohli, M. Günther, R. (Eds.). *Biographie und soziale Wirklichkeit*. Stuttgart: Metzler, 1984. P. 78-117.

33. Smith B., Monforte J. Stories, new materialism and pluralism: Understanding, practising and pushing the boundaries of narrative analysis. *Methods in Psychology*. 2020. №2. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.metip.2020.100016>
34. Spiers J., Riley R. Analysing one dataset with two qualitative methods: The distress of general practitioners, a thematic and interpretative phenomenological analysis. *Qualitative Research in Psychology*. 2018. № 16 (2). P. 276-290. DOI: <https://doi.org/10.1080/14780887.2018.1543099>
35. Svašek M., Domecka M. The autobiographical narrative interview: A potential arena of emotional remembering, performance and reflection. In *The interview*. Routledge, 2020. P. 107-126.

Отримано 08.09.2024

Прийнято до друку 09.10.2024

ANALYSIS OF BIOGRAPHICAL NARRATIVE INTERVIEWS: F. SCHÜTZE'S METHOD

Kyslova Olga – PhD in Sociological Science, Associate Professor, Department of Methods of Sociological Research V. N. Karazin Kharkiv National University, 4, Svobody Sq., Kharkiv, 61122, Ukraine, e-mail: olga.kyslova@karazin.ua, ORCID ID <https://orcid.org/0000-0003-2241-1313>

Profatilova Liudmyla – Senior lecture, Department of Methods of Sociological Research V. N. Karazin Kharkiv National University, 4, Svobody Sq., Kharkiv, 61122, e-mail: profatilova@karazin.ua, ORCID ID <https://orcid.org/0000-0002-9845-7599>

The article explores the method of analyzing narrative biographical interviews proposed by the German sociologist Fritz Schütze. The focus is on the fact that biographical narrative interviews have a certain specificity: such interviews contain not only 'external' processes of events but also the 'internal reactions' of the informant, i.e., the subject's interpretations of the biography regarding the meaning of the lived experiences; they reflect the interconnections between events in the life history of the biography's subject and the layering of their experience. Analyzing such complex empirical material requires a special analytical approach, which is the method of Fritz Schütze. The article details the key theoretical and methodological constructs introduced by Fritz Schütze, such as life history and life trajectory, structures of the biographical process, preamble, and coda. It examines the main biographical structures that determine the life trajectory: "biographical plans" (the individual's intentions to actively shape their life), "trajectories of suffering" (the influence of external circumstances that limit freedom of action), "models of institutional expectations" (normatively defined life paths), and "creative metamorphoses" (the transformation of personal identity through new opportunities). Emphasis is placed on the importance of these structures in constructing the life trajectory. To illustrate the possibilities of Fritz Schütze's method, the authors provide an example of a fragment of the analysis of the biographical narrative. The authors note that Schütze's methodology is an effective tool for studying biographies, especially in the context of analyzing the life trajectories of successful people or individuals who have found themselves in difficult life circumstances. The relevance of using Fritz Schütze's analytical approach to study the traumatic experiences of contemporary Ukrainians related to the war and adaptation to new realities is emphasized. The authors also highlight the prospects for the development of research aimed at automating analysis processes and applying digital methods to work with large arrays of narrative data in the social sciences.

Keywords: biographical narrative interview, Fritz Schütze's method of narrative analysis, life trajectory, structures of biographical processes.

References:

1. Bila, S., & Hrytsenko, G. (2023) 'Narrative biographical interview and features of its application in studying the history of everyday life of Drohobych (1944-1953) in institutions of secondary, professional pre-higher and higher education' *Problems of humanitarian sciences: a collection of scientific works of the Ivan Franko State University of Applied Sciences. Series History*, (12/54), pp. 339-370. DOI: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.12/54.283756> [in Ukrainian]
2. Bogachevska, I. (2023) 'The narrative "Army. Language. Faith" in the consolidation of wartime Ukrainian society' *Visnyk of the Lviv University. Series Philos.-Political Studies*, (47), pp. 25-31. DOI: <https://doi.org/10.30970/PPS.2023.47.3> [in Ukrainian]
3. Grinchenko, H. G. (2008) 'Conducting and analyzing an autobiographical narrative interview: the method of Fritz Schütze' *Bulletin of Kharkiv National University named after VN Karazin. Series: History of Ukraine. Ukrainian studies: historical and philosophical sciences*, (10), pp. 186-194 [in Ukrainian]
4. Grinchenko, H. G. (2008) (Auto)biographical interviewing in oral history research: Towards a theory of narrative analysis. East-West: Historical and cultural collection [in Ukrainian]
5. Hrechka, S. O. (2020) 'Narrative technologies for modeling the image of Ukraine in the conditions of informational and psychological conflict' *«Young Scientist»*, (8), pp. 183-189. DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2020-8-84-37> [in Ukrainian]
6. Dzhuhan, R., Novosad, K., & Hirniak, Y. (2024) 'Narrative interview as a method of assessing the needs of the elderly' *Scientific Bulletin of Uzhhorod University. Series: «Pedagogy. Social Work»*, 1(54), pp. 43-47. DOI: <https://doi.org/10.24144/2524-0609.2024.54.43-47> [in Ukrainian]
7. Nesteruk, S., & Sinevych, B. (2024) 'Narrative analysis as narrative interpretation: a methodological commentary' *Innovation in education*, 2(19), pp. 143-152. DOI: <https://doi.org/10.35619/iui.v2i19.630> [in Ukrainian]

8. Oleshchuk, P. (2010) 'Biographical narrative as a component of political discourse. Modern Ukrainian politics' *Politicians and political scientists about her*, (20), 27-36 [in Ukrainian]
9. Semigina, T. (2021) Listening to Stories: Narrative Research in Social Work. *Research in social work: Anthology*. Kyiv: Academy of Labor, Social Relations and Tourism, pp. 126-133 [in Ukrainian]
10. Abell, P. (1993) 'Some aspects of narrative method' *The Journal of Mathematical Sociology*, 18(2-3), pp. 93-134. DOI: <https://doi.org/10.1080/0022250X.1993.9990119>
11. Abell, P. (2009) 'A Case for Cases: Comparative Narratives in Sociological Explanation' *Sociological Methods & Research*, 38(1), pp. 38-70 DOI: <https://doi.org/10.1177/0049124109339372>
12. Bruner J. (1987) 'Life as Narrative' *Social Research*, 54(1), 11-32.
13. Eichsteller, M. (2019) 'There is more than one way – a study of mixed analytical methods in biographical narrative research' *Contemporary Social Science*, 14(3-4), pp. 447-462. DOI: <https://doi.org/10.1080/21582041.2017.1417626>
14. Elliot, J. (2005). *Using Narrative in Social Research*. London: Sage Publications.
15. Erlach, C., & Müller, M. (2020) 'Narrative Interviews: The Big Stories' In: *Narrative Organizations. Management for Professionals*. Springer, Berlin, Heidelberg. DOI: https://doi.org/10.1007/978-3-662-61421-1_7
16. Goodson, I. F., & Gill, S. R. (2011) 'The narrative turn in social research' *Counterpoints*, 386, pp. 17-33.
17. Hatavara, M., Sandberg, K., Andrushchenko, M., Hälikkö, S., Nummenmaa, J., Nummenmaa, T., ... & Hyvärinen, M. (2024) 'Computational recognition of narratives: Applying narratological definitions to the analysis of political language use' *Narrative Inquiry. Advance online publication*. DOI: <https://doi.org/10.1075/ni.22028.hat>
18. Hollstein, B. (2019) What autobiographical narratives tell us about the life course. Contributions of qualitative sequential analytical methods. In: *Advances in Life Course Research*, 41 DOI: <https://doi.org/10.1016/j.alcr.2018.10.001>
19. Hyvärinen, M. (2010) Revisiting the Narrative Turns. *Life Writing*, 7(1), pp. 69-82. DOI: <https://doi.org/10.1080/14484520903342957>
20. Kaźmierska, K. (2014) 'Analyzing Biographical Data – Different Approaches of Doing Biographical Research' *Qualitative Sociology Review*, 10(1), pp. 6-17 DOI: <https://doi.org/10.18778/1733-8077.10.1.01>
21. Kuckartz, U. (2019) Qualitative text analysis: A systematic approach. In: *ICME-13 Monographs: Compendium for early career researchers in mathematics education*. Hamburg: Springer, pp. 181-197.
22. Labov, W. (1982) Speech actions and reactions in personal narrative. In: *Analyzing discourse: Text and talk*. Washington, D.C.: Georgetown University Press, pp. 219-247.
23. Labov, W. (2006) 'Narrative pre-construction' *Narrative Inquiry*, 16(1), pp. 37-45. DOI: <https://doi.org/10.1075/ni.16.1.07lab>
24. McAllum, K., Fox, S., Simpson, M., & Unson, C. (2019) 'A comparative tale of two methods: How thematic and narrative analyses author the data story differently' *Communication Research and Practice*, 5(4), pp. 358-375. DOI: <https://doi.org/10.1080/22041451.2019.1677068>
25. Mishler, E.G. (1995) 'Models of narrative analysis: a typology' *Journal of Narrative and Life History*, 5 (2), pp. 87-123.
26. Riemann, G., & Schütze, F. (1991) "Trajectory" as a basic theoretical concept for analyzing suffering and disorderly social processes, In D. R. Maines (Ed.), *Social organization and social process: essays in honor of Anselm Strauss*. New York: de Gruyter, pp. 333-357.
27. Riessman, C. (2008) *Narrative Methods in the Human Sciences*. New York, Sage.
28. Riessman, C. K. (2005) *Narrative Analysis*. In: *Narrative, Memory & Everyday Life*. University of Huddersfield, Huddersfield, pp. 1-7.
29. Rosenthal, G. (2004) Biographical research. In C. Seale, G. Gobo, J. F. Gubrium, & D. Silverman (Eds.), *Qualitative research practice*. London: Sage, pp. 48-64.
30. Schütze, F. (1983) 'Biographical research and narrative interview' *Neue Praxis*, 3(13), pp. 283-293 [in German]
31. Schütze, F. (1984) Cognitive figures of autobiographical impromptu storytelling. In: *Kohli, M. Günther, R. (Eds.). Biography and social reality*. Stuttgart: Metzler, pp. 78-117 [in German]
32. Schütze, F. (2008) 'Biography Analysis on the Empirical Base of Autobiographical Narratives: How to Analyze Autobiographical Narrative Interviews – Part one and two' *European Studies on Inequalities and Social Cohesion*, 1/2, pp. 153-242.
33. Smith, B., & Monforte, J. (2020) 'Stories, new materialism and pluralism: Understanding, practising and pushing the boundaries of narrative analysis' *Methods in Psychology*, p. 2, DOI: <https://doi.org/10.1016/j.metip.2020.100016>
34. Spiers, J., & Riley, R. (2018) 'Analysing one dataset with two qualitative methods: The distress of general practitioners, a thematic and interpretative phenomenological analysis' *Qualitative Research in Psychology*, 16(2), pp. 276-290. DOI: <https://doi.org/10.1080/14780887.2018.1543099>
35. Svašek, M., & Domecka, M. (2020) The autobiographical narrative interview: A potential arena of emotional remembering, performance and reflection. In *The interview*. Routledge, pp. 107-126.

Received 08.09.2024

Accepted 09.10.2024

DOI 10.26565/2227-6521-2024-53-02

УДК 316.2(44)(091)"17"

ЧИННИКИ СОЦІАЛЬНИХ ЗМІН У ФРАНЦІЇ НАПРИКІНЦІ XVIII СТОЛІТТЯ: СОЦІОЛОГІЧНИЙ ВИМІР

Ніколенко Вадим Вікторович – доктор соціологічних наук, доцент, професор кафедри соціології Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара, пр. Науки, 72, м. Дніпро, 49045, Україна, ORCID <https://orcid.org/0000-0001-6730-0938>, e-mail: vadnikolenko1983@gmail.com

У статті схарактеризовано французьку монархію останньої чверті XVIII століття та її роль у подіях напередодні та протягом Французької революції. Виокремлено деякі характеристики французьких вельмож суспільства Старого порядку, які, зокрема, привели до тектонічних соціально-політичних змін у Франції того часу. Зазначено, що Людовіку XVI вистачало моральних та професійних чеснот, проте бракувало відповідних природних лідерських властивостей, насамперед (згідно теорії лідерських рис Р. Стогділла) енергії, впевненості у собі, наполегливості, комунікабельності, готовності брати на себе відповідальність. На тлі калейдоскопу інших довготривалих і короткотермінових подій це сприяло виникненню та поширенню соціальних конфліктів у Франції та Європі в цілому в середині та наприкінці XVIII століття. Акцентовано увагу на тому, що разом з іншими чинниками, а саме: соціально-політичними (відсутність законних політичних прав у переважної більшості членів суспільства, інституціональна нестійкість, харизматична опозиція тощо), соціокультурними (мода, виникнення та поширення інтелектуальних інновацій, відсутність можливості для реалізації творчої енергії значною частиною соціуму), економічними (продовольча криза, безробіття, високі податки), демографічними (суттєвий приріст населення), медичними (поширення епідемій), кліматичними (посуха) зазначені індивідуальні особливості французьких вельмож спричинили кумулятивний ефект і знайшли своє відображення у загостренні революційних подій. Останні, своєю чергою, через деякий час зумовили становлення та розвиток французької політичної нації, розповсюдження в Європі та світі в цілому ліберальної ідеології, демократичних цінностей. Визначено напрям подальших наукових досліджень з обраної проблематики, а саме, з огляду насамперед на концепцію культурного релятивізму, вивчення збільшення/зменшення впливу харизматичного складника в контексті діяльності політичних лідерів минулого та сучасності.

Ключові слова: Людовик XVI, Старий порядок, монархія, філософи-просвітники, Французька революція, соціальна структура, соціальний порядок, чинники соціальних змін, емансипаційні цінності, лідери громадської думки.

Для цитування: Ніколенко В. В. Чинники соціальних змін у Франції наприкінці XVIII століття: соціологічний вимір. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія Соціологічні дослідження сучасного суспільства: методологія, теорія, методи.* 2024. Випуск 53. С. 17-27. doi: <https://doi.org/10.26565/2227-6521-2024-53-02> [in Ukrainian]

How to Cite: Nikolenko, V. (2024) 'Determinants of Social Change in France at the End of the 18th Century: Sociological Dimension'. *Visnyk of V. N. Karazin Kharkiv National University. Series Sociological studies of contemporary society: methodology, theory, methods.* 53. pp. 17-27. doi: <https://doi.org/10.26565/2227-6521-2024-53-02>

Постановка проблеми та актуальність статті. Історія Франції насичена багатьма доленосними подіями [1; 2]. Революція 1789 року стала одним із чинників, що зумовили перехід від абсолютизму до буржуазної демократії і, зокрема, спричинили тотальні трансформації в усіх підсистемах суспільного життя. Прикметно, що саме відтоді змінилася мода. Скажімо, до революції у моді на одяг спостерігалися надлишок, ретельність, детальність, вузькі вбрання, а після – простота одягу робочого класу. Водночас у пересічної людини збільшувались можливості для дозвілля. На тлі тогочасної політичної культури виникла нова практика – фланерство [3]. У публічному просторі дедалі більше відкривали кав'ярні, де руйнувалася становна ієрархія та вирувало інтелектуальне життя. Проте нова мода та суттєві зміни в культурно-дозвіллевих практиках – це другорядні наслідки Французької революції, основні ж полягають у тому, що у довгостроковій перспективі вона докорінно змінила соціально-політичне та економічне обличчя майже всієї земної кулі.

Проблемна ситуація, яка зумовила *актуальність* нашого дослідження, у її гносеологічному сенсі полягає у необхідності визначення евристичної соціологічної оптики задля виокремлення соціально-типових закономірностей суспільних змін наприкінці XVIII століття, що привели до Французької революції 1789 року. З онтологічної точки зору, здійснене дослідження дозволить зафіксувати релевантні чинники виникнення революційної ситуації в актуальних соціальних контекстах та виявити можливості їхнього впливу на соціум з метою ефективного державного будівництва, формування політичної нації та громадянського суспільства.

Аналіз досліджень та публікацій з обраної проблематики. Представлений тематиці – соціально-політичним та економічним змінам наприкінці XVIII ст., зокрема Французькій революції, присвячено чимало класичних наукових праць, серед яких відома робота А. Токвіля «Давній порядок і революція» [4]. Обрана нами тема особливо жваво дискутується в закордонних виданнях [5; 6; 7]. Попри це, донині є доволі розпливчастою роль монархії та придворного суспільства у зазначених процесах.

Згідно з однією із теоретичних моделей М. Вебера, соціальні зміни відбуваються не внаслідок загального ходу еволюції, а в результаті досягнень духовно сильних особистостей, здатних долати спротив, сприяти інноваціям у різних сферах суспільного життя, тобто представників харизматичного типу влади. Подібних поглядів дотримувалися також Ф. Ніцше, Х. Бінгхем, Т. Карлейль, Г. Тард, Дж. Дьюї, С. Хук та інші. Слід зазначити, що цей підхід певною мірою протиставлено марксистському, де на тлі економічного детермінізму, класової боротьби особистісному чиннику не знаходиться місця. Варто також зауважити, що дослідники, вивчаючи події у Франції 1789 р., вагоме місце відводять не лише становому протистоянню, але й ролі тогочасної монархії, боротьбі інтелектуальних ідей та іншим соціально-типовим закономірностям [6; 8].

Представлений фокус дослідницького інтересу, а саме: роль особистості в історії або вплив на її хід великих соціальних груп, спільнот має відповідну традицію і в українській науковій традиції. Відомо, що М. Грушевський, який належав до народницького напрямку та був прихильником вирішення певних суспільних контрверсій завдяки громадській думці, вважав рушієм історичного прогресу передусім весь соціум [9, с. 13]. Натомість Д. Дорошенко, В. Липинський стали радше представниками державницької школи в історіографії. Так, В. Липинський намагався знайти вирішення різноманітних соціальних проблем із посиланням на розвиток національної еліти, з урахуванням експертної оцінки.

Мета статті – визначити вплив можновладців французької держави XVIII століття на процеси виникнення та розгортання Французької революції.

Виклад основного матеріалу. Перш ніж реалізувати поставлену мету, деталізуємо методологічні засади нашого дослідження. У соціальному знанні одна з типологій політичного лідерства побудована на виокремленні принаймні двох типів: системні, які формально чи неформально успадковують владу, та несистемні / новатори – ті, хто не обтяжений попереднім досвідом і відповідними практиками політичної діяльності [10].

Крім того, доцільно зазначити, що з урахуванням теорій лідерських рис, зокрема теорії Р. Стогділла, та попри культурний релятивізм можна виокремити затребувані крос-культурні, універсальні лідерські здібності, а саме: розум, енергія, наполегливість, комунікабельність, пильність, відповідальність та ін. Це переважно особистісні природні риси, що незалежно від історичного періоду, належності до системного або несистемного типів лідерства є важливими чинниками побудови ефективного статусного образу державця¹. У межах політичного маркетингу та політичної філософії, а також соціології зроблено вже багато досліджень завдяки цій теорії [11; 12; 13]. Однак потрібно звернути увагу, що її евристична цінність збільшується при комплексному використанні разом з іншими науковими підходами. Зазвичай виокремлюють теорію лідерських рис (Р. Стогділл, К. Берд), теорію лідерської поведінки (К. Левін, Р. Блейк, Дж. Моутон), ситуативні теорії лідерства (П. Друкер, Дж. Бернс, Ф. Фідлер), а також теорію тихих лідерів (доктор Е. Фаучі²).

Втім, ми вважаємо, що наразі не вистачає узагальнюючих досліджень щодо поліфонічних складників як універсальних, так і конкретно специфічних статусних образів державців, вельмож різних історичних періодів та досліджень їхнього впливу на соціальні процеси. Отже, надалі ми спробуємо крізь означену наукову оптику проаналізувати відповідні статусні образи можновладців, зокрема представників французької монархії, напередодні та під час Французької революції – однієї з найважливіших подій всесвітньої історії [14, р. 41]. Якби не вона, цілком ймовірно, що сучасний світ був би геть іншим. Саме її визначають точкою відліку поширення емансипаційних цінностей усім світом.

¹ Статусний образ або імідж людини – сукупність уявлень, які склались у громадській думці стосовно того, як має поводити себе особа відповідно до свого соціального статусу, як мають співвідноситись між собою її права та обов'язки з огляду на такий статус. Основні складники статусного образу: габітарний, вербальний, паравербальний, кінетичний, середовищний.

² Е. Фаучі – американський лікар-інфекціоніст, який під час поширення пандемії коронавірусної хвороби 2019 року був одним із найавторитетніших фахівців, що надавали експертну оцінку стосовно ефективних методів протидії небезпечній інфекції.

Дореволюційна Франція вважалася здебільшого корпоративною та засновувалася на традиціях, що було зруйновано після 1789 року. Тоді вона була однією з найбільших країн Європи. Її населення протягом XVIII століття, точніше з 1715 р. до 1789 р. (в епоху Просвітництва) зросло на 5 мільйонів (приблизно з 23 до 28 мільйонів) [15]. Кожен п'ятий європеєць був французом. Для порівняння: в Англії на межі XVIII-XIX століть налічувалося лише 10-11 мільйонів населення. Французи, починаючи з XV століття, були однією з найкреативніших націй в історії Заходу [16]. Французьке стає скрізь модним. Епоха Рококо (витонченості, люб'язностей, насолод, флірту, легковажного дозвілля, застосування косметики як шляхетними жінками, так і чоловіками) починається саме у Франції приблизно з перших десятиліть XVIII століття.

Слід зауважити, що саме тогочасне придворне суспільство та зокрема столиця були центрами політичної та фінансової активності Франції. Монарші особи того часу прагнули зберегти традиції абсолютизму. Представники придворного суспільства, які не були у політичній опозиції, намагалися у будь-який спосіб сподобатися королям. Париж також вважали осередком витонченості, він випереджав провінції на століття вперед, за такої умови зацікавленість модою, новизною подекуди опинялася попереду уваги до політики [17, р.18]. Відомо, що мода йде від центру до периферії, від столиці до околиць. Забезпечені французи та вельможі тоді неабияк нею цікавились, вона вважалася одним із символів успіху, її вплив на світогляд важко було утримувати у станових межах. Що ближче до адміністративного центру країни, то більше виявляло себе модне життя. Париж, точніше придворне суспільство та його завсідники, ставали законодавцями не лише модних трендів всередині країни, але й в усій Європі. Згадати хоча б всесвітньо відому білявку, фаворитку Людовіка XV – маркізу де Помпадур, зокрема її зачіски, котрі визначили відповідний тренд на століття вперед. Ба більше, систематично у Парижі друкувались нові періодичні видання щодо модних тенденцій, дизайнерських винаходів, швацьких матеріалів, чоловічих підборів та жилетів, жіночих бантів, зачісок, що, зокрема, висвітлювали також політичні та соціальні події [16]. Деякі жіночі зачіски придворних дам коштували, як маєтки. Водночас багатьом, особливо представникам третього стану, соціально-становая структура тогочасного суспільства суттєво ускладнювала доступ до нових трендів. Її представники були зосереджені переважно на елементарному задоволенні базових потреб. На такому тлі французька мода, зокрема у формі речизму, показного споживання не стільки «шепотіла» про себе, скільки «кричала». Зважаючи на це, доцільно згадати соціологічну закономірність, котру вперше сформулював Р. К. Мертон: у ситуації, коли суспільство продукує символи успіху, начебто притаманні усім, але соціальна структура ускладнює до них доступ більшості населення, поширюються девіантні практики [18, р. 190]. Напевно, означена закономірність теж відіграла вагомий роль у розгортанні досліджуваних нами подій.

Отже, зацікавленість модою була у тренді. У XVIII столітті вона стала майже національним брендом Франції [16] й популяризатором усього французького в Європі. Структура державної влади та практики придворного суспільства – магнітизм королівського трону, релевантний церемоніал, службова ієрархія – не стали винятками. Окрім зазначеного вище, у тогочасній Європі модними вважалися французькі романи, а також праці Ш. Л. Монтеск'є, зокрема «Дух законів», твори Вольтера, Д. Дідро, Ж. Л. Д'аламбера та багатьох інших французьких філософів-просвітників. Вони визначали політичну моду, а саме: висловлювали конституційно-ліберальні ідеї, агітували та пропагували поширювати емансипаційні цінності тощо. Їхніми філософськими працями активно цікавились монарші особи та придворні суспільства інших європейських країн. Невипадково, що тоді більшість із них спілкувалися французькою мовою (майже, як зараз, англійською), оскільки це було модним. У такий спосіб Версаль – резиденція Людовіка XVI і центр найдавнішої монархії Європи – створював своєрідне «гравітаційне поле» та притягував уважні погляди вітчизняних осіб з інших країн.

Показово, що за декілька років до революції деякі вельможі відвідували кав'ярні, світські клуби, модні салони тощо [30]. Там, у публічному просторі, вони жваво дискутували про ідеї просвітників: Ш.-Л. Монтеск'є, Вольтера, Д. Дідро, Ж.-Ж. Руссо, К.-А. Гельвеція, але насамперед висміювали та критикували тогочасну монархію, зокрема Людовика XVI та Марію-Антуанетту. Тож у публічному просторі дедалі більшої сили набирала небезпечна для роялістів громадська думка. Цілком природно, що на означеному тлі бесіди тогочасного бомонду, куди входили філософи-просвітники, здебільшого стосувалися революції як ефективного знаряддя змін та здобуття більшістю природних прав, поширення царства розуму, свободи [8]. Свобода є фундаментальною умовою для будь-якого суспільного розвитку [18, р. 207]. Отже, ідеї філософів-просвітників, котрі розповсюджувалися у публічному просторі, окрім іншого, політичний гумор опозиції, зокрема стосовно тривалої відсутності у короля нащадків, що неабияк докучало Людовіку XVI, стали для монархії гострими питаннями [17, р. 303-304]. Важливо зауважити, що саме ідеї філософів-просвітників інколи асоціюють із головними причинами докорінного зламу станових традицій та повалення королівського порядку [30]. Просвітникам довіряли, вони були популярними. Філософи вірили, що можна визначити закони функціонування суспільства і реформувати його згідно з ними.

Загалом у XVIII ст. Франція мала величезну, дуже різноманітну політичну та адміністративну машини, котрі генерували власну логіку та інерцію. Деякі міністри доволі важко працювали, пропонували

реформаторські ідеї задля того, щоб, з одного боку, вирішити певні державні та суспільні проблеми, а з іншого – якомога довше утриматися при владі. Інакше кажучи, мотивація такої діяльності полягала не лише у їхньому прагненні до професійного виконання своїх функцій, але й насамперед у намаганні вижити політично, зберегти владу приватних інтересів, її приватизувати та передати своїм нащадкам. Хоча інструментами для цього переважно були відданість королям та важка праця. Проте це не стільки модернізувало монархію, скільки дозволяло їй лише дрейфувати, бо необхідність посилатися на підтримку короля та водночас відсутність у реформаторів більш широкої візії та ідеології, об'єктивні та суб'єктивні несприятливі чинники, зрештою зробили їх малопродуктивними та непопулярними [17, р.13].

Певну роль у розгортанні тогочасних соціальних змін відіграла саме верхівка державної ієрархії тієї епохи, зокрема Людовік XVI та його попередники – Людовік XIV та Людовік XV [14, р. 41], які були рупорами Старого порядку та супротив власної волі, на тлі інших чинників, створювали відповідне тло для докорінних політичних, соціальних, економічних і культурних змін. А втім, незважаючи на зашкарублий державний апарат і розбещеність попередників, Людовік XVI зійшов на престол дев'ятнадцятирічним юнаком із цілком певними уявленнями про політику і володарювання Франції, які намагався реалізувати завдяки зміцненню абсолютизму, економічним реформам, фінансовій стабільності, рішучості, покорі своїх підданих [17, с. 121]. Підкреслимо, що Людовік XV, на противагу попереднім монархам, був освіченішим, наслідував принцип енциклопедичності знань, любив читати. Він охоче послуговувався власною науковою бібліотекою, де було лише декілька романів, зокрема Д. Дефо «Робінзон Крузо», решта – наукові видання. Його улюбленими академічними предметами були географія та морська справа. Монарх цікавився білими плямами історії Франції, активно займався самоосвітою, у такий спосіб вивчив англійську, іспанську та італійську мови [28, р. 423]. Завдяки цьому ознайомився з досвідом Англійської революції середини XVII століття і, незважаючи на прагнення третього стану до змін, встановлення конституційної монархії, щонайменше поліпшення матеріальних умов життя та інші чинники, волів не допустити її повторення у Франції [14, р. 42].

З огляду на прочитанні книги, освіту, власні міркування, розмови з тодішніми лідерами громадської думки, перш за все з філософами-просвітниками, він також вважав, що державець має дотримуватися цінностей набожності, справедливості, благодійності, гуманності, піклуватися про щастя підвладних і зберігати їхні привілеї [26; 27]. Починаючи з 1774 року, монарх звільнив деяких непопулярних міністрів, що серед іншого зміцнило його авторитет серед парижан. До того ж власним прикладом Людовік XVI намагався боротися з розпустою, що залишилася у придворному суспільстві з часів його попередників, хоча й не застосовував жодних формальних санкцій. Він відвідував церкву, був взірцевим батьком із добрим норовом. Прагнув стабілізувати фінансову систему, знову ж таки завдяки власному прикладу, тому активно скорочував особисті видатки. Це давалося йому набагато легше, ніж його дружині. Будучи молодим монархом, послуговувався порадами Ж-Ф де Морепа, в минулому знаного державного діяча з консервативними поглядами. Також цілковито довіряв державному секретарю закордонних справ Ш. Г. Вержену. Після їхньої смерті сильно переживав і жалівся на цілковиту самотність у веденні державних справ.

Людовіка XVI звинувачували у ледарстві, у суцільному впливі із боку Марії-Антуанетти, у незацікавленості політикою тощо. Проте все це можна повністю спростувати. Марія-Антуанетта впродовж перших п'яти років панування Людовіка XVI майже не впливала на державну політику, хоча відверто прагнула цього [29]. До 1778 року, незважаючи на деякі прорахунки, монарх досяг помітних успіхів: реформував міністерства, здійснив гуманітарні реформи, досяг певного примирення та діалогу у політиці. До того ж король цікавився тим, як у громадській думці формується його образ. У такий спосіб протягом перших років свого володарювання Людовік XVI запровадив новий стиль монархії та нову політичну культуру [17, р. 301]. Він вирізнявся вмінням слухати, прагнув досягти порозуміння зі своїми підданими, підтримував міністрів-реформаторів, що вселяло надії на вирішення доленосних державних і суспільних проблем [17, р. 121]. Навіть через рік після взяття Бастилії на її місці не лише встановили табличку «Відтепер тут танцюють», але все ще вітали короля: «Віват, король!».

Як зазначалось вище, на початку свого правління Людовік XVI разом із міністрами шукав можливості для дієвих реформ, щоб вирішити актуальні проблеми державного управління та функціонування суспільства [17, р. 278]. Проте після 1774 року реанімований ним парламент задля пошуку свого місця у політичній ієрархії став опиратись багатьом ініціативам монархії, особливо коли йшлося про втручання у фінансний закон, демонтаж корпорацій або інші нововведення, бо вбачав у цьому тиск із боку абсолютистської монархії й відчував зменшення можливостей для власних дій. У розпал соціальних змін саме парламентська опозиція 1787/88 рр. стане суттєвим соціально-політичним чинником подальшої революції. Варто зауважити, що, починаючи приблизно від XVI ст., насамперед обмеженням монархії, інституціональним вибором стосовно активізації парламенту, поживавленням комерції пояснюють послідовну активізацію торговельних груп, зміцнення їхніх прав власності, зрештою промислову революцію та подальше економічне зростання в деяких європейських країнах, зокрема в Англії [40].

Соціальна структура Франції того часу традиційно складалася щонайменше з трьох соціальних станів: духовенство (приблизно 100 000 осіб – перший стан), дворянство (400 000 осіб – другий стан) та третій стан – решта з-поміж близько 23-27,5 мільйонів французького населення, що включав, зокрема, селян, купців, підприємців, фінансистів, ремісників, інвесторів та інших представників молодії французької буржуазії. Проте переважна більшість третього стану була фермерами та ремісниками, які жили в населених пунктах, де мешкали не більше 2000 осіб [19, р. 67]. Здебільшого вони були позбавленні політичних прав та інколи не мали змоги сплачувати суттєві податки [19]. До того ж, що далі французька провінція знаходилася від адміністративного центру, то стрімкіше там зростали податки. Мета таких викривлень у податкових платіжах полягала у тому, щоб убезпечити адміністративний центр Франції від соціально-політичних потрясінь. Після стягнення податків вони подекуди безслідно зникали у чиновницькій безодні, решту коштів бюрократія використовувала напрочуд неефективно [17, р. 20-21]. Представники бюрократії виявляли себе інертними та відірваними від життя країни, особливо тих провінцій, які знаходилися на великій відстані від столиці [17, р. 18]. Визнаючи об'єктивну необхідність оподаткування, більшість французького суспільства чинила явний або латентний супротив їхній сплаті [19, р. 77], оскільки вважала існуючу систему несправедливою та неефективною. Крім того, на рівні всієї країни панувала вражаюча соціальна нерівність [15], про що, зокрема, свідчить те, що 90 % усіх земель у Франції належало церкві [19, р. 67]. З огляду на стрімке збільшення населення та неефективність економіки, зростала затребуваність продовольчих товарів, у провінціях збільшувалася бідність, внаслідок чого соціальна напруга, вирували епідемії туберкульозу, сифілісу та віспи.

Про безпрецедентне зростання реципієнтів медичної допомоги напередодні Французької революції зазначав професор історії Л. Грінбаум [20]. Симптоматично, що у 1774 році Людовіка XVI щепили саме від віспи. І хоча тоді таке щеплення вже було у наявності, саме від цієї хвороби помер його попередник – Людовік XV. Факт вакцинації Людовіка XVI розцінювався як прихильність монарха передовим поглядам, і багатьом це подобалося, зокрема Вольтеру. Загалом Франція 1780-х років переважно характеризувалася суттєвою соціальною турбулентністю внаслідок застарілої соціально-станової системи, дефіциту продовольства, високого рівня безробіття та низьких стандартів життя [14, р. 42].

Крім того, у рік приходу до влади Людовіка XVI (1774 р.) в Парижі проживало приблизно 600 000 мешканців, наприкінці його правління кількість парижан зросла до 700 000 осіб [24], що вважалось суттєвим приростом населення. Натомість невирішеними залишалися більшість проблем країни, успадкованих від попередніх віценосних осіб, насамперед, що були пов'язані з нерелевантною духу тієї доби соціально-становою системою. Вона була несумісна з розвитком торгівлі, поширенням творчої енергії та вважалася несправедливою, принаймні третім станом. З огляду на це, можна згадати демографічну теорію революції, в якій акцентується увага на зростанні населення, зокрема питомої ваги молоді у соціальній структурі, згідно Т. Мальтуса (див.: [25, с. 153]).

Доцільно додати, що Людовік XVI приділяв величезну увагу фінансовому питанню у державній політиці, хоча й не зовсім вдало підбирав відповідних міністрів. Так, починаючи з 1774 до 1789 рр., на цій посаді змінилося дванадцять осіб, деякі з них були міністрами лише декілька місяців. Державна фінансова політика виявилася непослідовною та незавершеною. У 1774 р. призначений міністр фінансів, економіст-фізіократ³ А.-Р.-Ж. Тюрго для оздоровлення господарської системи став запроваджувати доволі прогресивні реформи, які не сприймалися дворянством і духовенством. Водночас запропонував модель управління країною за допомогою виборів на деякі державні посади. З цим король вже не хотів погоджуватися. Крім того, зіграли негативну роль у розгортанні фінансових реформ й селянські заворушення, які спалахнули через відсутність продовольства, переважно з огляду на несприятливі кліматичні умови.

Наступник А.-Р.-Ж. Тюрго – доволі популярний женевський банкір Ж. Неккер, з одного боку, став впроваджувати більш чіткі, але менш ідеологізовані, ніж у попередника, реформи, намагаючись модернізувати бюрократію, створити підстави для міцнішого взаємопорозуміння між королем та його підданими, поєднати традиції з інноваціями, кинути виклик олігархії, застосовувати громадську думку як інструмент у політичних цілях, але, з іншого – сприймав державну казну як свої власні кошти. Отже, Ж. Неккер також не виправив ситуацію [17, р. 290].

Наприкінці XVIII століття в державній казні постійно відчувався дефіцит коштів, а підвищення податків лише збільшувало загальне незадоволення населення. Водночас, що ближче до столиці, то швидше збільшувалася чисельність буржуазії. Поруч із цим, у силу жвавої торгівлі буржуазні верстви почали з'являтися й в океанічних провінціях Франції. З-поміж них збільшувалася кількість освічених людей, які поділяли ідеї філософів-просвітителів, неприйняття Старого порядку, аскриптивних статусів

³ Фізіократи – теоретичний напрям французької політекономії другої половини XVIII ст. Його представники, на противагу меркантилістам, вважали основною передумовою збільшення національного багатства не торгівлю, а процеси виробництва насамперед у сільському господарстві.

тощо. Вчення англійського філософа Д. Локка про необхідність обмеження влади монарха [21], французького мислителя Ж.-Ж. Руссо щодо соціального контракту між суспільством і представниками в уряді [22], французького політичного мислителя Ш.-Л. Монтеск'є про розділення гілок влади на законодавчу, виконавчу та судову [23], прийняття Американської конституції 1787 р. – все це надихало на зміни. Внаслідок цього, але передусім фінансової кризи 1780-х років, посилилась політична криза 1787 - 1789 років. У перебігу Французької революції можна виокремити три рушійні сили: перша – аристократична (політична опозиція, 1787-1789 рр.); друга – буржуазна (відсутність політичних прав і несправедливі податки для вагомій частини суспільства, 1789 р.), третя, упродовж того ж часу соціальні вибухи селянства, яке протестувало проти непосильної експлуатації, подекуди прихованого відродження феодалізму [17, р. 11].

Водночас доцільно зауважити, що Людовик XVI не любив бути у центрі уваги, його вважали небагатослівним та скутим, монарх із труднощами долав боязкість і сором'язливість, за можливості обирав самотність і спілкування у колі знайомих. Король був розумною, хоча й далеко не харизматичною особистістю. Прикметно, що про гострий, хоча й «мовчазний» розум монарха, свідчить те, що він не сприймав механічне запозичення реформ з інших країн без врахування соціокультурної специфіки Франції [32, р. 94].

Увага Людовіка XVI до державних справ і громадської думки французів охолола після перших чотирьох років панування. Протягом буремних подій революції король зайняв позицію вичікування, що є пагубним у таких процесах. На тлі згасання ентузіазму короля до політики і реформ дедалі більшу роль стала відігравати не підготовлена до управління державними справами Марія-Антуанетта. Саме після 1778 року про нього стали говорити як про нерішучого та схильного до депресій та апатії. Траплялися непоодинокі випадки, коли він міг заснути в парламенті або під час королівської наради, що вельми дивувало присутніх. Доволі показово, що свого часу англійський політичний філософ Т. Гоббс у своєму «Левіафані» застерігав монархів від апатії, яка, на його переконання, неминуче призводить до поразки. Надалі король не вселяв у підданих відчуття надії. З урахуванням цього можна згадати цитату Наполеона: «Лідер – це торговець надією» (*A leader is a dealer in hope*). Це важливе уточнення, оскільки одна з теорій пояснення революцій міститься у твердженні, що вони відбуваються не стільки внаслідок матеріальних труднощів, скільки від втрати надії. З урахуванням означеного люди стають вибухонебезпечними, тобто не лише від відчаю, але передусім внаслідок утрати надії [33, с. 129]. Так, відповідно до теорії Дж. Девіса, «революції найбільш ймовірні у разі, коли тривалий період зростання очікувань та реального задоволення потреб змінюється коротким періодом різкого розчарування, протягом якого розрив між сподіваннями та реальними можливостями задоволення потреб поглиблюється і стає нестерпним» [25, с. 153]. На нашу думку, цим можна пояснити згадувану вище буржуазну революцію.

Отже, Людовик XVI та вся французька монархія почали губити свій авторитет, програвали в багатьох аспектах конкуренцію з Англією – суперницею Франції на міжнародній арені, де ця форма правління була обмеженішою та водночас відбувалась промислова революція. Короля почали вважати слабким, Марію-Антуанетту називали «мадам Дефіцит», «мадам Вето» [34]. Третій стан, окрім справедливого оподаткування, активної політичної участі, природних прав, прагнув соціальної рівності, наявності висхідних соціальних ліфтів. Такі вимоги суттєво посилювалися продовольчою та фінансовою кризами. Зрештою, дефіцит державної казни, рекордне підвищення цін на хліб протягом посухи та голоду стали кульмінацією народного незадоволення, що привело до скликання Людовіком XVI Генеральних штатів⁴.

Аналітики зазначають небажання короля ділитися владою, адже він прагнув зберегти абсолютистські традиції своїх вінценосних попередників. Зважаючи на це, наявність монарших поступок вимогам третього стану відбувалась супротив його волі [14, р. 44]. В результаті волевиявлення Національних установчих зборів⁵ 26 серпня 1789 року було ухвалено Декларацію прав людини і громадянина та згодом ще додаткові документи. В Декларації депутати проголошували закон як вияв загальної волі народу [35, р. 47], встановлювали права і свободи людини, зокрема свободу слова, гарантію прав приватної власності, свободу преси, долучення пересічної людини до процесів законотворчості, презумпцію невинуватості, скасування станової структури, оголошували суттєві кроки стосовно гендерної рівності тощо [36]. Король реагував на зміни доволі пасивно [8]. Автори та прихильники конституції, яка була прийнята депутатами також протягом Національних установчих зборів 3 вересня 1791 року, намагалися втілити виокремлені вище реформи у життя [35, р. 48].

Тож, причини виникнення Французької революції мали поліаспектний контекст – політичний, економічний, соціальний, культурний, навіть демографічний і медичний – та стали наслідком сумарного впливу тривалих і короткочасних чинників. Натомість вважають, що лише масова участь селянства у

⁴ Представницька рада Франції між 1337 та 1789 роками, яку скликали під час політичних криз.

⁵ Установчі збори представників народу Франції часів Французької революції.

революції 1789 року мала небезпечну глибину, внаслідок чого зруйнувала монархію і привела до нового політичного та соціального порядків [17, р. 11]. Напевно, справжні причини Французької революції мали незначний зв'язок з її довгоочікуваними остаточними результатами, а саме: створення суспільства середнього класу, розвитком капіталізму та ліберальної демократії [17, р. 11], бо спочатку, незважаючи на ідеї просвітитів, її творили переважно чоловіки та жінки з метою, щоб хліб став дешевшим та жити стало трішечки вільніше [2].

Проте монархії та всьому французькому суспільству необхідно було пройти тернистий шлях протягом приблизно ста років, щоб на постійній основі встановити республіканську форму правління [2]. Через сто років після доленосних для усього світу подій у Парижі було проведено Всесвітню виставку, де усі охочі побачили серед іншого вежу Г. Ейфеля – символ вдосконалення людини завдяки демократії, розуму та науки [2]. Історик Ф. Фуре зазначав, що Французьку революцію можна вважати такою, що закінчена лише у другій половині XX століття [2].

Відтак після згадуваних процесів, багатьох суперечностей, фундаментальних конфліктів, неприборканих емоцій, інколи невідповідності лозунгів повсякденній практиці, масштабних трагедій і жертв, все ж таки саме тоді почалося формування нового соціального і культурного порядків, становлення нової системи особистісних цінностей. На цьому тлі почала формуватися нова політична система, французька політична нація. Французька мова стала поширюватися в усіх провінціях країни. З підданих режиму Старого порядку люди перетворювалися на громадян із відповідними правами та обов'язками. Зважаючи на це, формувалося громадянське суспільство, зміцнювалася і набувала подальшого розповсюдження ліберальна ідеологія, цінності індивідуалізму. За таких умов відбувався непростий перехід від феодального, станового суспільства до буржуазного з єдиною історією, інтересами, правами, мовою, звичаями тощо [38]. Водночас поширювалася комерція, торгівля, індустрія. Згодом зростав достаток пересічного громадянина, кожна державна посада передбачала проведення конкурсу [38, р. 126].

Однак політичні партії не були сприйнятні: їхніх представників вважали тими, хто, радше, викривлятиме волю народу за допомогою кулуарних домовленостей. А. де Токвіль із неприхованою підозрою ставився до них, вважаючи їх осередками клановості й кулуарних змов [39].

Після схарактеризованих бурхливих подій заявить про себе у повний голос і нова наука про суспільство, точніше, про соціальний порядок і соціальні зміни – соціологія. Соціологія живе передусім у демократичному світі, відтак тогочасні процеси початку деієрархізації, поширення лібералізації, демократизації суспільного життя стали одним із важливих чинників виникнення цієї науки. З урахуванням цього слід зазначити, що дитинство батька-засновника соціології О. Конта припало на той період, коли дух доленосних для всього світу подій ще був у повітрі. З одного боку, масові соціальні конфлікти, революції, злам соціально-станових ієрархій, приріст населення, докорінні суспільні зміни; з іншого – інтенсивні міграційні процеси, урбанізація, індустріалізація, цінності індивідуалізму, демократизація тощо стали предметом прискіпливої уваги науковців.

Очевидно, що Людовіка XVI, тогочасних вельмож, міністрів можна вважати, завдяки наведеній вище типології, системними лідерами, бо вони успадкували та діяли відповідно до багатьох алгоритмів попередньої зашкарублої політичної системи, були безпосередніми вихідцями з неї. Людовіку XVI не вистачало енергії, характеру. Здобувши якісну освіту, він добре засвоїв теоретичні знання, натомість інколи занадто тривалий час вагався з прийняттям навіть незначних рішень, залишаючись, радше, нерішучим і бездіяльним. Доцільно зазначити, що попри більш високий рівень освіченості у порівнянні з вінценосними попередниками, з метою залишатися ефективним суб'єктом згадуваних подій, йому бракувало величчя, блиску, тобто харизматичного складника. Інакше кажучи, Людовіку XVI не вистачало владності, спроможності не лише слухати, але й віддавати накази, брати на себе ініціативу та відповідальність, бути активним суб'єктом, а не пасивним об'єктом означених подій.

Слід зауважити, що харизма упродовж епохи абсолютизму посилювалася й за допомогою ефекту божественності трону можновладців. Одна з похідних такого ефекту відома як феномен королів-чудотворців. Зокрема, вступаючи на престол, Людовік XVI також провів обряд із метою зцілення хворих золотухою. Проте традиційної харизми, лише зважаючи на велич престолу, було вже недостатньо. До того ж ідеї короля виявилися застарілими приблизно на століття. Крім того, відсутність можливості стати провідником інтересів найчисленніших соціальних груп, насамперед третього стану – переважної більшості суспільства, інші наведені вище обставини призвели до стрімкого розгортання логіки Французької революції, яка докорінно змінила соціально-політичне та економічне обличчя багатьох країн світу. Теоретичне обґрунтування причин розгортання революційних подій можна знайти в роботах Р. К. Мертон, мальтузіанській теорії, в теорії революції Дж. Девіса та інших соціальних дослідників.

Безумовно, застаріла система виявилась більш деструктивною та розчинила в собі непослідовні реформаторські ініціативи та мирські чесноти нової монархії. Суспільство абсолютної монархії, непотизму, показної розкоші, фаворитизму, розпусти, дефіциту, становості, кулуарних інтриг, ієрархії, відсутності представницьких політичних інститутів вже явно не відповідало інтересам третього стану, який ставав

дедалі активнішим. Хитання короля між традиціями, цінностями абсолютної монархії та ідеями просвітителів ще більше загострювало ситуацію. Запроваджені реформи виявилися поверхневими, спорадичними, неефективними. Все це зменшувало надії суспільства на позитивні зміни у дні прийдешнього. Панування, засноване на традиціях, згідно типології М. Вебера, тоді вже було застарілим та не відповідало духу й цінностям епохи Просвітництва, а саме: свободі, деєрархізації, пожезавленню торгівлі, комерції, розвитку капіталізму, формуванню буржуазії тощо.

Висновки. Отже, завдяки здійсненому нами дослідженню було виокремлено соціально-політичні (відсутність дієвих прав у переважній більшості суспільства, інституціональна нестійкість, харизматична опозиція тощо), соціокультурні (мода, виникнення і поширення нових інтелектуальних ідей, відсутність можливості для реалізації творчої енергії вагомою частиною суспільства), економічні (продовольча криза, безробіття, високі податки), демографічні (суттєвий приріст населення), кліматичні (посуха) чинники впливу на виникнення Французької революції. Аналізуючи роль французької монархії останньої чверті XVIII століття, зокрема короля Людовіка XVI, у подіях напередодні та протягом Французької революції, ми дійшли висновку, що діяльність та деякі індивідуальні характеристики французьких вельмож суспільства Старого порядку хоча і спричинили кумулятивний ефект у загостренні революційних подій, проте не стали їхньою головною рушійною силою. До найважливіших наслідків тих тектонічних соціально-політичних змін, які відбулися у Франції після цих подій, ми відносимо становлення та розвиток французької політичної нації, а також розповсюдження в Європі та світі в цілому ліберальної ідеології та демократичних цінностей.

Свої подальші наукові пошуки з обраної проблематики ми плануємо присвятити дослідженню збільшення / зменшення впливу харизматичного складника в контексті діяльності політичних лідерів, насамперед з огляду на головні положення теорії культурного релятивізму.

Список використаної літератури:

1. Nisbet R. A. The French Revolution and the Rise of Sociology in France. *American Journal of Sociology*, 49(2), 1943. Pp. 156-164. URL: <http://www.jstor.org/stable/2770361>.
2. Bernstein R. The French Revolution: Right or Wrong? *The New York Times*. July 10, 1988. URL: <https://www.nytimes.com>
3. Wrigley R. The Revolutionary Origins of the Flaneur, *Journal 18 a journal of eighteenth-century art and culture*, Issue 15 Cities. Spring 2023. URL: <https://www.journal18.org/6771>
4. Токвіль А. де. Давній порядок і революція / з фр. пер. Філіпчук Г.; Київ: «Юніверс», 2000. 244 с.
5. Olsen M. The language of enlightened politics: The *Société de 1789* in the French revolution. *Comput Hum* №23. 1989. Pp. 357-364.
6. Goldstone, J. A. Reinterpreting the French Revolution [Review of *Interpreting the French Revolution*, by F. Furet]. *Theory and Society*, 13(5), 1984. Pp. 697-713. <http://www.jstor.org/stable/657247>.
7. Gough H. Recent Publications on French Revolution. *The Historical Journal*. 1980, 23(4), Pp. 967-983. URL: <https://www.cambridge.org/core/journals/historical-journal/article/abs/recent-publications-on-the-french-revolution/B35C32ADAF0DC9E821A31365B1696963>.
8. Censer Jack R. Intellectual History and the Causes of the French Revolution, *Journal of Social History*, Volume 52, Issue 3, Spring, 2019. Pp. 545-554. URL: <https://academic.oup.com/jsh/article/52/3/545/5159508>.
9. Кралюк П. М. Ярослав Мудрий. Харків: Фоліо, 2018. 156 с.
10. Mukunda G. Great Leaders Don't Need Experience. *Harvard Business Review*. October 2012. URL: <https://hbr.org/2012/10/great-leaders-dont-need-experience>.
11. Aichholzer J., Willmann J. Desired personality traits in politicians: Similar to me but more of a leader. *Journal of Research in Personality*, Volume 88, 2020. URL: <http://dx.doi.org/10.1016/j.jrp.2020.103990>.
12. Babikian R. Ten King-Maker Traits For A Successful Life. *Elite Daily*. URL: <https://www.elitedaily.com/money/ten-kingmaker-traits-successful-life>.
13. Colbert Amy E., Judge Timothy A., Choi Daejeong, Wang Gang. Assessing the trait theory of leadership using self and observer ratings of personality: The mediating role of contributions to group success. *The Leadership Quarterly*. Volume 2, Issue 4, 2012. P. 670-685. URL: <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S1048984312000215>.
14. Scott N. An Enemy of the French Revolution: Examining Louis XVI's Role in the French Revolution. *Journal of Student Research at Indiana University East*, 4(1). 2022. URL: <https://scholarworks.iu.edu/journals/index.php/jsriue/article/view/34473>.
15. French Society during the late Eighteenth Century. 16 Aug, 2023. URL: <https://www.geeksforgeeks.org/french-society-during-the-late-eighteenth-century/>
16. Kumar M. French Fashion in the Eighteenth Century. 02 Feb 2023. URL: <https://www.tutorialspoint.com/french-fashion-in-the-eighteenth-century>.
17. Burley P. Louis XVI and a New Monarchy (an Institutional and Political Study of France). University of London Ph.D. thesis. (University College, London) (1981). 479 p.
18. Merton R.K. Social Theory and Social Structure. New York: The Free Press. 1968. 702 p.
19. Chanel G. Taxation as a Cause of the French Revolution: Setting the Record Straight, *Studia Historica Gedanensia*. Volume 6, 2015. Pp. 65-81. <https://ejournals.eu/czasopismo/studia-historica-gedanensia/artukul/taxation-as-a-cause-of-the-french-revolution-setting-the-record-straight>.
20. Greenbaum L. S. Science, medicine, religion: three views of health care in France on the eve of the French Revolution. *Studies in eighteenth-century culture*. 10. 1981. Pp. 373-391. URL: <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/11633312/>

21. Локк Д. Два трактати про врядування / Пер. з англ.: О. Терех, Р. Димерець. Київ: Видавництво Соломії Павличко «Основи», 2001. 265 с.
22. Руссо Ж.-Ж. Про суспільну угоду, або принципи політичного права / Пер. з фр. та ком. О. Хома. К: Port-Royal, 2001. 349 с.
23. Монтеск'є Ш.-Л. Про розподіл влади // Кирилюк Ф. М. Історія зарубіжних політичних вчень. Нової доби: Навч. посібник. К.: Центр учбової літератури. 2008. С. 32-34.
24. Richmond P. A. The Hôtel-Dieu of Paris on the Eve of the Revolution. *Journal of the History of Medicine and Allied Sciences*, 16(4), 1961, 335-353. <http://www.jstor.org/stable/24620943>.
25. Стряпко І. Аналіз революцій в Україні на основі теорії Дж. Девіса. *Актуальні питання гуманітарних наук*. 2014. Вип. 9. С. 149-155.
26. Oeuvres de Louis XVI: précédées d'une histoire de ce monarque et d'une lettre de M. Berryer, V. 1. Oeuvres de Louis XVI: précédées d'une histoire de ce monarque et d'une lettre de M. Berryer, Louis XV (king of France). 1864. 456 p.
27. Viguerie J. de. Les idées politiques de Louis XVI / Itinéraire d'un historien: études sur une crise de l'intelligence, XVIIe-XIXe siècle. Edite par D.M. Morin, 2000. 239-255.
28. Hue F. Dernières années du règne et de la vie de Louis XVI. H. Plon, 1860. 507 p. URL: https://books.google.com.ua/books?id=yUAAAAQAAJ&printsec=frontcover&hl=ms&source=gbg_summary_r&ad=0#v=onepage&q&f=false.
29. Mercy-Argenteau F.-C. comte de. Correspondance secrète du comte de Mercy Argenteau avec l'empereur Joseph II et le prince de Kaunitz. Imprimerie Nationale: Partie 1. 1891.
30. The long and short reasons for why Revolution broke out in France in 1789. A study guide by Swansea university historians. URL: <https://www.swansea.ac.uk/history/history-study-guides/the-long-and-short-reasons-for-why-revolution-broke-out-in-france-in-1789/>
31. Theresa M., Mercy-Argenteau F.-C. comte de. Marie-Antoinette: Correspondance Secrète Entre Marie-Thérèse Et Le Cte De Mercy-Argenteau, Publ. Avec Une Intr. Et Des Note S Par A. D'arneth Et A. Geffroy (French Edition). Legare Street Press. July 18, 2023. 572 p.
32. Louis XVII. Marie-Antoinette et madame Elisabeth. T. 1.
33. Грицак Я. Й. 26-й процент, або Як подолати історію. Київ: Фонд Порошенка. 2014. 136 с.
34. Haslip J. Marie Antionette. Weidenfeld & Nicolson, a division of Wheatland Corporation, 1987. 747 p.
35. Maurice K. Wise. Requisition During the French Revolution (1789-1815), Volume 6. Iss. 1. La. L. Rev., 1944. Pp. 47-62. URL: <https://digitalcommons.law.lsu.edu/lalrev/vol6/iss1/19>.
36. The French Revolution of 1789. East Tennessee State University. URL: <https://www.etsu.edu/uschool/faculty/braggi/documents/frenchrevolution.pdf>
37. Pasquino P. «Le concept de nation et les fondements du droit public de la Révolution: Sieyès», L'héritage de la Révolution française, F. Furet ed., Paris, Hachette, 1989.
38. Barrot O. De la centralisation et de ses effets. Paris: H. Dumineray, 1861. 247 p. URL: https://www.google.com.ua/books/edition/De_la_centralisation_et_de_ses_effets/zM9PAAAAcAAJ?hl=ms&gbpv=1.
39. Tocqueville A. de. De la démocratie en Amérique. Gallimard Education, 1986. 480 p.
40. Acemoglu D., Johnson S., & Robinson J. The Rise of Europe: Atlantic Trade, Institutional Change, and Economic Growth. *The American Economic Review*, 95(3), 2005. Pp. 546-579. <http://www.jstor.org/stable/4132729>.

Отримано 28.08.2024

Прийнято до друку 21.09.2024

DETERMINANTS OF SOCIAL CHANGE IN FRANCE AT THE END OF THE 18TH CENTURY: SOCIOLOGICAL DIMENSION

Nikolenko Vadym – Doctor of Sociological Sciences, Associate Professor, Professor of the Department of Sociology, Oles Honchar Dnipro National University, 72, Scientific Ave., Dnipro, 49045, Ukraine, ORCID <https://orcid.org/0000-0001-6730-0938>, e-mail: vadnikolenko1983@gmail.com

The article characterizes the French monarchy of the last quarter of the 18th century and its role in the events on the eve and during the French Revolution. Some characteristics of the French nobles of the Old Order society are highlighted, which, in particular, led to tectonic socio-political changes in France of that time. It is noted that Louis XVI had sufficient moral and professional virtues, but lacked the appropriate natural leadership qualities, primarily (according to R. Stogdill's theory of leadership traits) energy, self-confidence, perseverance, sociability, and readiness to take responsibility. Against the background of a kaleidoscope of other long-term and short-term events, this contributed to the emergence and spread of social conflicts in France and Europe as a whole in the middle and late 18th century. Attention is drawn to the fact that, together with other factors, such as: socio-political (lack of legitimate political rights for the vast majority of members of society, institutional instability, charismatic opposition, etc.), socio-cultural (fashion, emergence and spread of intellectual innovations, lack of opportunity for the realization of creative energy by a significant part of society), economic (food crisis, unemployment, high taxes), demographic (significant population growth), medical (spread of epidemics), climatic (drought), the mentioned individual characteristics of the French nobles caused a cumulative effect and were reflected in the aggravation of revolutionary events. Revolutionary processes, in turn, after some time led to the formation and development of the French political nation, the spread of liberal ideology and democratic values in Europe and the world as a whole. The direction of further scientific research on the selected issues is determined, primarily the concept of

cultural relativism and, in view of this, the study of the increase/decrease in the influence of the charismatic component in the context of the activities of political leaders of the past and present.

Keywords: Louis XVI, Old Order, monarchy, enlightened philosophers, French Revolution, social structure, social order, determinants of social change, emancipatory values, public opinion leaders.

References:

1. Nisbet, R. A. (1943) 'The French Revolution and the Rise of Sociology in France'. *American Journal of Sociology*, 49(2), pp. 156-164. Available at: <http://www.jstor.org/stable/2770361>.
2. Bernstein, R. (1988) 'The French Revolution: Right or Wrong?' *The New York Times*. July 10, Available at: <https://www.nytimes.com>.
3. Wrigley, R. (2023) 'The Revolutionary Origins of the Flaneur', *Journal 18 a journal of eighteenth-century art and culture*, Issue 15 *Cities*. Spring. Available at: <https://www.journal18.org/6771>
4. Tocqueville, A. de (2000) Ancient order and revolution / Trans from Fr. Filipchuk, G., K: "Univers" [in Ukrainian]
5. Olsen, M. (1989) 'The language of enlightened politics: The *Société de 1789* in the French revolution'. *Comput Hum* 23, pp. 357-364.
6. Goldstone, J. A. (1984) 'Reinterpreting the French Revolution [Review of *Interpreting the French Revolution*, by F. Furet]'. *Theory and Society*, 13(5), pp. 697-713. Available at: <http://www.jstor.org/stable/657247>
7. Gough, H. (1980) 'Recent Publications on French Revolution'. *The Historical Journal*. 23(4), pp. 967-983. Available at: <https://www.cambridge.org/core/journals/historical-journal/article/abs/recent-publications-on-the-french-revolution/B35C32ADAF0DC9E821A31365B1696963>
8. Censer Jack R. (2019) 'Intellectual History and the Causes of the French Revolution', *Journal of Social History*, Volume 52(3), Spring, pp. 545-554. Available at: <https://academic.oup.com/jsh/article/52/3/545/5159508>
9. Kralyuk, P. (2018) Yaroslav the Wise. Kharkiv: Folio [in Ukrainian]
10. Mukunda, G. (2012) 'Great Leaders Don't Need Experience'. *Harvard Business Review*. October 2012. Available at: <https://hbr.org/2012/10/great-leaders-dont-need-experience>
11. Aichholzer, J., Willmann, J. (2020) 'Desired personality traits in politicians: Similar to me but more of a leader'. *Journal of Research in Personality*, 88, Available at: <http://dx.doi.org/10.1016/j.jrp.2020.103990>
12. Babikian, R. (2012) 'Ten King-Maker Traits For a Successful Life'. *Elite Daily*. Available at: <https://www.elitedaily.com/money/ten-kingmaker-traits-successful-life>.
13. Colbert, Amy E., Judge, Timothy A., Choi, Daejeong, Wang, Gang (2012) 'Assessing the trait theory of leadership using self and observer ratings of personality: The mediating role of contributions to group success'. *The Leadership Quarterly*. 2(4), pp. 670-685. Available at: <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S1048984312000215>
14. Scott, N. (2022) 'An Enemy of the French Revolution: Examining Louis XVI's Role in the French Revolution'. *Journal of Student Research at Indiana University East*, 4(1). Available at: <https://scholarworks.iu.edu/journals/index.php/jsriue/article/view/34473>
15. French Society during the late Eighteenth Century (2023)16 Aug, 2023. Available at: <https://www.geeksforgeeks.org/french-society-during-the-late-eighteenth-century/>
16. Kumar, M. French Fashion in the Eighteenth Century (2023) 02 Feb. 2023. Available at: <https://www.tutorialspoint.com/french-fashion-in-the-eighteenth-century>.
17. Burley, P. (1981) Louis XVI and a New Monarchy (an Institutional and Political Study of France). University of London Ph.D. thesis.
18. Merton, R. K. (1968) Social Theory and Social Structure. New York: The Free Press.
19. Chanel, G. (2015) 'Taxation as a Cause of the French Revolution: Setting the Record Straight', *Studia Historica Gedanensia*. 6, pp. 65-81. Available at: <https://ejournals.eu/czasopismo/studia-historica-gedanensia/artukul/taxation-as-a-cause-of-the-french-revolution-setting-the-record-straight>
20. Greenbaum, L. S. (1981) 'Science, medicine, religion: three views of health care in France on the eve of the French Revolution'. *Studies in eighteenth-century culture*. 10. pp. 373-391. Available at: <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/11633312/>
21. Locke, D. (2001) Two treatises on state governance / Trans. from English Terech, O., Dymers, R. Kyiv: Osnovy [in Ukrainian]
22. Rousseau, J.-J. (2001) About the social agreement, or the principles of political law / Trans. from Fr. and com. Khoma, O. Kyiv: Port-Royal. [in Ukrainian]
23. Montesquieu, C.-L. (2008) On the distribution of power. In Kyrylyuk, F. M. History of foreign political teachings. New age: textbook. Kyiv: Center of educational literature, pp. 32-34 [in Ukrainian]
24. Richmond, P. A. (1961) 'The Hôtel-Dieu of Paris on the Eve of the Revolution'. *Journal of the History of Medicine and Allied Sciences*, 16(4), pp. 335-353. <http://www.jstor.org/stable/24620943>
25. Stryapko, I. (2014) 'Analysis of revolutions in Ukraine based on the theory of J. Davies'. *Current issues of humanitarian sciences*. 9, pp. 149-155 [in Ukrainian]
26. Oeuvres de Louis XVI: précédées d'une histoire de ce monarque et d'une lettre de M. Berryer, V. 1. Oeuvres de Louis XVI: précédées d'une histoire de ce monarque et d'une lettre de M. Berryer, Louis XV (king of France) (1864) [in French]
27. Viguerie, J. De (2000) Les idées politiques de Louis XVI / Itinéraire d'un historien: études sur une crise de l'intelligence, XVIIe-XXe siècle. Edite par D.M. Morin, pp. 239-255 [in French]
28. Hue, F. (1986) Dernières années du règne et de la vie de Louis XVI. H. Plon. Available at: https://books.google.com.ua/books?id=yRUUAAAAQAAJ&printsec=frontcover&hl=ms&source=gbs_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false [in French]

29. Mercy-Argenteau, Florimond-Claude (1891) *Correspondance secrète du comte de Mercy Argenteau avec l'empereur Joseph II et le prince de Kaunitz*. Imprimerie Nationale: Partie 1 [in French]
30. The long and short reasons for why Revolution broke out in France in 1789. A study guide by Swansea university historians. Available at: <https://www.swansea.ac.uk/history/history-study-guides/the-long-and-short-reasons-for-why-revolution-broke-out-in-france-in-1789/>
31. Theresa, M., Mercy-Argenteau F.-C. comte de (2023) *Marie-Antoinette: Correspondance Secrète Ente Marie-Thérèse Et Le Cte De Mercy-Argenteau*, Publ. Avec Une Intr. Et Des Note S Par A. D'arneth Et A. Geffroy (French Edition). Legare Street Press [in French]
32. Louis XVII. Marie-Antoinette et madame Elisabeth. T. 1.
33. Hrytsak, Y. (2014) *The 26th percentile, or How to overcome history*. Kyiv: Poroshenko Foundation [in Ukrainian]
34. Haslip, J. (1987) *Marie Antionette*. Weidenfeld & Nicolson, a division of Wheatland Corporation,
35. Maurice, K. Wise (1944) *Requisition During the French Revolution (1789-1815)*, Volume 6. Iss. 1. *La. L. Rev.*, pp. 47-62. Available at: <https://digitalcommons.law.lsu.edu/lalrev/vol6/iss1/19>
36. The French Revolution of 1789. East Tennessee State University. Available at: <https://www.etsu.edu/uschool/faculty/braggi/documents/frenchrevolution.pdf>
37. Pasquino, P. (1989) 'Le concept de nation et les fondements du droit public de la Révolution: Sieyès, L'héritage de la Révolution française, F. Furet ed., Paris, Hachette' [in French]
38. Barrot, O. (1861) *De la centralisation et de ses effets*. Paris: H. Dumineray. Available at: https://www.google.com.ua/books/edition/De_la_centralisation_et_de_ses_effets/zM9PAAAACAAJ?hl=ms&gbpv=1 [in French]
39. Tocqueville, A. De (1986) *De la démocratie en Amérique*. Gallimard Education.
40. Acemoglu, D., Johnson, S., & Robinson, J. (2005) *The Rise of Europe: Atlantic Trade, Institutional Change, and Economic Growth*. *The American Economic Review*, 95(3), pp. 546-579. Available at: <http://www.jstor.org/stable/4132729>.

Received 25.08.2024

Accepted 21.09.2024

DOI 10.26565/2227-6521-2024-53-03

УДК 316.462

**ДИСКУРСИВНА ІНТЕРПРЕТАЦІЯ ПРОЦЕСІВ ВЛАДИ В ІНТЕРНЕТ-ПРОСТОРІ:
ДИСКУРС-АНАЛІЗ Е. ЛАКЛО ТА Ш. МУФФ VS КРИТИЧНИЙ ДИСКУРС-АНАЛІЗ
Р. ВОДАК**

Дурнев Олександр — аспірант кафедри політичної соціології Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, майдан Свободи, 4 Харків, 61022, Україна, e-mail: alexdurnev22@gmail.com, ORCIDiD: <https://orcid.org/0000-0003-0857-1011>

У статті здійснюється спроба вибудовування синтетичної дискурсивної інтерпретації процесів влади в інтернет-просторі на основі поєднання дискурсивної теорії гегемонії Е. Лакло та Ш. Муффа з дискурсивно-історичним підходом Р. Водака. Зазначається, що вибудований підхід дозволяє поєднати критичний аналіз мовних і семіотичних практик із макрорівневим баченням дискурсивної боротьби за гегемонію, забезпечуючи цілісне розуміння процесів влади у цифровому середовищі. Зокрема, зробивши аналіз відповідної теоретичної літератури, автор визначає, що дискурсивно-історичний підхід дозволяє фіксувати конкретні мовні та семіотичні стратегії, до яких автор зараховує номінації, предикації, аргументації, перспективізації, інтенсифікації та мітігації. У статті описується, що через ці стратегії користувачі продукують і поширюють значення в інтернеті, враховуючи соціально-політичний контекст їхнього виникнення. Водночас у статті демонструється, як дискурсивна теорія гегемонії Е. Лакло та Ш. Муффа відкриває можливість інтерпретувати ці практики як елементи ширших процесів гегемонії, де онлайн-дискурси функціонують як поля антагоністичної боротьби за встановлення домінуючих рамок інтерпретації та ідентифікації. Особлива увага у статті приділяється тому, що цей синтез відкриває можливість простежити, як конкретні дискурсивні практики в інтернеті не лише відтворюють певні ідеологічні позиції, а й набувають значення у ширшій антагоністичній боротьбі дискурсів, де відбувається постійне конструювання соціальних ідентичностей та порядку. Стаття формує методологічний фундамент для подальших емпіричних досліджень процесів влади в інтернет-просторі, забезпечуючи інтеграцію локальних дискурсивних практик і глобальних структур гегемонії, а також відкриваючи можливість для комплексного аналізу стратегій (від)творення влади та конструювання соціальних ідентичностей у віртуальному середовищі.

Ключові слова: дискурс-аналіз, дискурс, влада, інтернет, Е. Лакло та Ш. Муффа, Р. Водак, критичний дискурс-аналіз, дискурсивно-історичний підхід, дискурсивна теорія гегемонії, (від)творення влади, інтернет-комунікації, дискурсивна інтерпретація.

Для цитування: Дурнев О. Дискурсивна інтерпретація процесів влади в інтернет-просторі: дискурс-аналіз Е. Лакло та Ш. Муффа vs критичний дискурс-аналіз Р. Водака. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія Соціологічні дослідження сучасного суспільства: методологія, теорія, методи.* 2024. Випуск 53. С. 28-34. doi: <https://doi.org/10.26565/2227-6521-2024-53-03> [in Ukrainian]

How to Cite: Durniev, O. (2024) 'Discursive Interpretation of Power Processes in the Internet Space: Discourse Analysis of E. Laclau and C. Mouffe vs Critical Discourse Analysis of R. Vodak'. *Visnyk of V. N. Karazin Kharkiv National University. Series Sociological studies of contemporary society: methodology, theory, methods.* 53. pp. 28-34. doi: <https://doi.org/10.26565/2227-6521-2024-53-03>

Постановка проблемної ситуації та опис актуальності роботи. У сучасному українському суспільстві, яке переживає масштабні соціальні зрушення, актуальність дослідження влади значно зростає. Ці зміни зумовлені не лише станом війни, але й переходом до нових інформаційних технологій, що створюють як нові канали доступу до інформації, так і різноманітні можливості для комунікації та соціальної взаємодії. У такому контексті особливо важливим стає вивчення структур, механізмів та дискурсів влади в інтернет-просторі як особливого середовища, де відбувається конструювання та легітимізація дискурсів.

Незважаючи на зростання кількості досліджень інтернету загалом та дискурсів у інтернет-просторі зокрема, в соціології все ще відчувається нестача системних підходів, які поєднують аналіз глобальних соціальних структур із вивченням локальних дискурсивних практик.

У нашій роботі вибір дискурсивної інтерпретації для розгляду соціальних змін зумовлений: по-перше, предметною специфікою об'єкту дослідження (специфічною сконфігурованістю інтернет-простору текстовими та дискурсивними практиками); по-друге, взаємозв'язком дискурсу з ідеологічними

конотаціями, що впливають на владні відносини та процеси легітимізації влади в цифровому середовищі. Своєю чергою, поєднання дискурсивно-історичного підходу Р. Водак та дискурсивної теорії гегемонії Е. Лакло і Ш. Муффа має потенціал створення багатовимірного теоретичного інструментарію для аналізу влади у сучасному суспільстві, зокрема в інтернет-просторі, що, як ми передбачаємо, дозволить аналізувати владу у сучасному суспільстві на різних рівнях.

Метою статті є вибудовування синтетичної дискурсивної інтерпретації процесів влади в інтернет-просторі на основі поєднання теорії дискурс-аналізу Е. Лакло та Ш. Муффа із критичним дискурс-аналізом Р. Водак з тим, щоб у подальшому використовувати отриманий концептуальний синтез у дослідженнях інтернет-дискурсів.

Виклад основного матеріалу. Загалом у соціології дослідження дискурсу розпочало свій шлях у XX сторіччі, але її стрімкий розвиток став результатом «лінгвістичного» повороту у філософії [3]. Багато соціологів торкалися розгляду дискурсу у своєму теоретизуванні. Варто згадати Мішеля Фуко (за його концепцією дискурс, що виробляється дисциплінами, відіграє важливу роль у прояві влади) [8], П'єра Бурдьє (який зазначав, що ідеологічною функцією панівних дискурсів є нав'язування сприйняття встановленого порядку як природного за допомогою замаскованого навіювання систем класифікації та ментальних структур) [6], Герберта Маркузе (на думку якого дискурс здатен впливати на неможливість висловлювання протесту та відмови завдяки таким засобам, як уніфікація протилежностей, асиміляції чужих термінів та аналітичне предиктування) [12] та Жана Бодрийяра (згідно з яким у сучасності усі дискурси є дискурсами «м'якої спокуси», які наповнюються маніпуляціями, переконаннями, стратегіями бажання тощо) [5]. Своєю чергою, в соціології розвивались також й окремі теорії дискурсу. Згідно з класифікацією Якоба Торфінга, на даний момент можна виокремити три покоління дослідження дискурсу: вузьколінгвістичні підходи; підходи критичного дискурс-аналізу (до цього покоління належить зокрема підхід Р. Водак); та постструктуралістські підходи (до цього покоління відноситься також й підхід Е. Лакло та Ш. Муффа) [16].

У розвитку соціологічних досліджень дискурсу спостерігається тенденція до поєднання різних теоретичних підходів, що дозволяє масштабно досліджувати владні відносини. У нашому випадку такий концептуальний та методологічний синтез є особливо актуальним, оскільки реалізація влади часто супроводжується дискурсивними практиками, що забезпечують її підтримку, маскують ідеологічні механізми та формують суспільне сприйняття встановленого порядку, і з цієї точки зору реалізація влади в дискурсивних практиках потребує як урахування постструктуралістських вимірів, так і задіявання критичних технік осмислення (згідно з типологією Я. Торфінга).

Першочерговий вибір теорій дискурс-аналізу Е. Лакло з Ш. Муффа та Р. Водак для концептуалізації теоретико-методологічної бази дослідження процесів влади в інтернет-просторі був зумовлений двома факторами. По-перше, ці концепції відносяться до різних традицій розгляду дискурсу (до другої та третьої відповідно до класифікації Якоба Торфінга), що дозволить використати різні підходи до дослідження та виявити відмінні стратегії. По-друге, сьогодні ці теоретики є найпопулярнішими серед науковців, які досліджують дискурс, про що свідчать дані з сервісу «Books Ngram Viewer», який підраховує частоту використання слів у працях, які є в електронній бібліотеці «Google Books» (див. Рис. 1)¹.

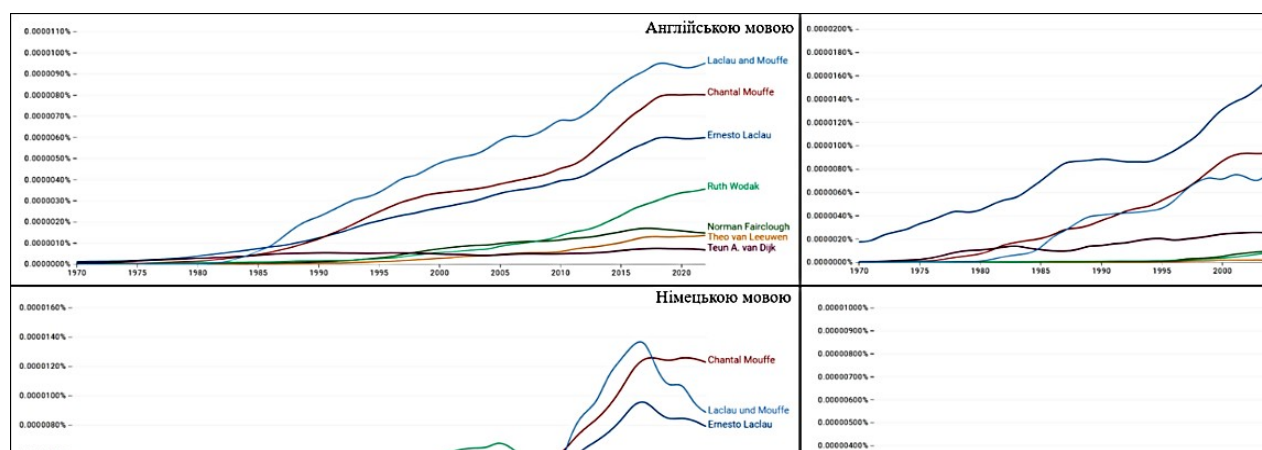

Рисунок 1. Аналіз частоти вживання імен теоретиків дискурс-аналізу (Лакло та Муффа, Ернесто Лакло, Шанталь Муффа, Рут Водак, Норман Феркло, Тео ван Леувен та Тойн ван Дейк) серед робіт електронної бібліотеки Google Books» / Picturt 1. Analysis of the frequency of use of the names of discourse analysis theorists (Laclaus and Mouffe, Ernesto Laclaus, Chantal Mouffe, Ruth Wodak, Norman Fairclough, Theo van Leeuwen and Toyn van Dijk) among the works of the Google Books electronic library

¹ Важливо зазначити, що результати цього сервісу доречно використовувати для виявлення тенденції стосовно згадок авторів, а не для визначення чітких чисел стосовно цитування.

Дискурсивно-історичний підхід Р. Водак, особливістю якого є розгляд всіх доступних «фонових» даних стосовно різних рівнів письмового та усного тексту, був розроблений саме з метою поєднання лінгвістичного аналізу із соціологічними та історичними методами [17]. Цей підхід був створений для дослідження внутрішньої логіки організацій і соціальних практик, що управляються через дискурсивні моделі, ритуали та стратегії. Одним із базових принципів дискурсивно-історичного підходу є те, що дискурс можна зрозуміти лише у його специфічному контексті, а зміст висловлювань у межах такого підходу досліджується у співставленні з конкретними історичними подіями, соціальними реаліями та культурними рамками [4].

Р. Водак розглядає дискурс як продукт дій та водночас форму соціальної взаємодії. Для неї дискурс є не лише текстом чи мовленням, але й частиною ширших соціальних процесів, які відбуваються у суспільстві. Сам дискурс є соціально конструйованим, тобто таким, що виробляється та розповсюджується [7]. Зокрема це дозволяє побачити за дискурсом створений конструкт, що має ідеологічний аспект та може розповсюджуватись з певним заздалегідь визначеним наміром й впливом на владні процеси.

У рамках концепції Р. Водак ключовим є виділення трьох вимірів вироблення тексту: соціально-психологічний (зміст / теми), когнітивний (стратегії) та лінгвістичний (мовленнєві засоби та форми реалізації) [20]. Саме у цих трьох вимірах формується дискурс із подальшим формуванням його характеристик, що є частиною соціальної реальності, яку створюють суб'єкти. Використовуючи таку стратегію при «знятті» дискурсів із соціальної реальності (для подальшого їх розгляду), ми зіштовхнемося з тим, що дискурс неодмінно буде розглядатись у застиглому (хоч й повномасштабному, в тому числі через націленість на виявлення контекстів) вигляді, акцентуючи увагу радше на визначенні намірів стосовно наявного порядку, аніж на потенційному впливі на конкретні владні позиції.

Дискурсивно-історичний підхід включає у себе стратегію аналізу, яка складається з чотирьох етапів: 1) встановлення змісту чи теми конкретного дискурсу; 2) визначення дискурсивних стратегій; 3) дослідження мовних засобів 4) дослідження залежної від контексту мовної реалізації (як лексеми) дискримінаційних стереотипів [18]. Така стратегія може стати потенційно ефективною для дослідження (від)творення влади в інтернет-просторі через особливість інтернету, що полягає у його текстовій природі та у можливостях виявлення цифрових слідів як результатів дій користувачів в інтернеті, якими можна вважати пости, реакції, коментарі тощо.

Р. Водак виокремлює п'ять ключових дискурсивних стратегій (які зазначені на другому етапі стратегії аналізу), а саме: 1) стратегія номінації, основними засобами якої є категоризація, метафори, метонімії та синекдохи; 2) стратегія предикації, тобто визначення характеристик акторів та їхніх дій через дескрипції та оцінки; 3) стратегії аргументації, себто побудова аргументів через використання топосів, які допомагають виправдати політичне включення чи виключення; 4) стратегії перспективізації, фреймування або репрезентації дискурсу як визначення позиції автора чи мовця щодо певних подій або явищ; 5) стратегії інтенсифікації та мітігації (комунікативне пом'якшення), які посилюють або пом'якшують іллокутивну силу висловлювань [18].

Контекст (четвертий етап стратегії аналізу), який дозволяє дослідникам охопити як мовні, так і позамовні аспекти комунікації, враховує чотири рівні: 1) лінгвістичний, тобто безпосереднє мовне середовище тексту; 2) інтертекстуальний та інтердискурсивний зв'язок між висловлюваннями, текстами, жанрами та дискурсами; 3) екстралінгвістичний (соціальний) рівень, що включає контекст ситуації і пояснюється теоріями середнього рівня; 4) ширший соціально-політичний та історичний контексти [19]. Виокремлення рівнів контексту розширює аналітичні можливості дослідження дискурсів, акцентуючи увагу на механізмах конструювання владних відносин та необхідності комплексного врахування середовища їхнього функціонування.

Таким чином, застосування дискурсивно-історичного підходу Р. Водак для дослідження процесів влади в інтернет-просторі є потенційно ефективним через наступні аспекти: 1) акцентування уваги підходу на контексті, у якому функціонує дискурс, що дозволяє проводити дослідження багатогранно, з використанням повного обсягу можливостей інтертекстуальності інтернет-простору; 2) поєднання дискурсу з соціальними практиками, яке дозволяє розглядати соціальні дії в інтернет-просторі крізь призму тексту, досліджуючи практики як прояви стратегії дискурсу; 3) чітке визначення етапів аналізу, що включає в себе структурний підхід до виявлення змісту, дискурсивних стратегій, мовних засобів та контексту.

Своєю чергою, представники третього покоління теорії дискурсу Е. Лакло та Ш. Муфф у власній дискурсивній теорії гегемонії, акцентуючи увагу більше на процесуальності дискурсів досліджували механізми артикулювання та реартикулювання, що формують гегемонію та конструюють ідентичності. Під дискурсом вони розуміють вимір структурної невизначеності, в якому ідентичність знаків, як і відносини між ними, набувають сенсу та значення через непередбачувану гегемонічну артикуляцію та політичну автономію [11]. Дискурс-аналіз у Е. Лакло та Ш. Муфф має на меті виявлення процесів, які структурують

соціальну реальність, «в ході яких відбувається закріплення за тими чи іншими знаками певних значень, що встановлюють, відтворюють і змінюють відносини ідентичності» [1, с.57].

Вихідним поняттям у цій концепції скоріше є саме гегемонія, а не дискурс. Поняття гегемонії, яке спершу розробив Антоніо Грамші, визначивши її як стан, за якого досягнуто достатнього рівня згоди на володарювання в суспільстві, що формує у людині уявлення про легітимний порядок [2], у трактуванні Е. Лакло та Ш. Муффа набуває нового значення: гегемонія не є просто інструментом домінування одного класу над іншими, вона є динамічним процесом боротьби дискурсів, який формує соціальну реальність та проникає в усі сфери суспільства (боротьба за створення значення) [14]. Таким чином, цей підхід дещо відрізняється рівнем розгляду дискурсів від підходу Р. Водака, виходячи на макрорівень. Гегемонія організовує нашу повсякденність, структуруючи соціальні відносини, визначаючи те, як ми бачимо суспільство, те, які дискурси ми вважаємо об'єктивними [10]. Відповідно, об'єктивність у будь-якому випадку є ідеологічною, вона є проявом та продуктом влади, де сліди її вже стерлися: всі уявлення мають початок в ідеології, а усі дискурси є ідеологічними апіорі. Через таке надмірне наголошення на дискурсивному характері соціальної реальності та схильність до політизації соціальних феноменів цей підхід зазнає критики [9].

Соціальна реальність, яка встановлюється боротьбою дискурсів за досягнення переваги (дискурси розглядаються як способи розуміння соціального світу), не є заданою раз і назавжди. Вся соціальна реальність є дискурсивною, внаслідок чого як значення, так й ідентичності створюються через дискурси. Ця реальність постійно змінюється під впливом дискурсивних практик, у ході яких відбувається боротьба за встановлення значень, що визначають ідентичності та суспільні відносини [11]. Нові антагоністичні сили можуть викликати зміну домінуючого дискурсу, приводячи до трансформації соціальних відносин (там же), а отже, гегемонія є процесом, у якому один дискурс отримує перевагу над іншими, причому це відбувається через реартикуляцію як зміну значень у спосіб, що забезпечує домінування певного дискурсу. Враховуючи те, що процес комп'ютеризації впливає на людей, розмиваючи кордони між «живим» та «штучним», а також «об'єктивною реальністю» та «удаваністю» [21], дослідження впливу дискурсів в інтернет-просторі на формування соціальної реальності за допомогою концепції Е. Лакло та Ш. Муффа має переваги над іншими підходами.

Артикуляція встановлює відносини між елементами таким чином, що їхнє значення змінюється в результаті взаємодії. У результаті артикуляції формується дискурс, тобто структурована, але незавершена система значень, відкрита до змін [14]. Наприклад, окремі суб'єкти влади вступають у конкуренцію за встановлення домінуючого дискурсу з метою легітимації власних смислових елементів та мобілізації підтримки свого панування (при цьому боротьба ніколи не завершується остаточно, оскільки дискурси залишаються відкритими до змін). Цей процес є риторичним й умовним, завдяки чому надає хаотичним соціальним елементам структуру та значення. Автори наголошують, що артикуляція є процесом створення нових соціальних порядків, в якому організовуються різноманітні соціальні елементи відповідно до певних принципів і цінностей [13]. Таким чином, політична боротьба зводиться до того, щоб створювати нові концептуальні горизонти, які переартикулюють соціальні відносини.

За Е. Лакло та Ш. Муффа, результатом артикульованих дискурсивних процесів є сформована ідентичність: отже, ідентичність не є чимось сталим або завершеним, але вона завжди залишається відкритою і формується в процесі ідентифікації, і цей процес є складним і багаторівневим. Суб'єкт не існує поза дискурсом (а отже, й поза ідеологічним конструюванням), а його ідентичність формується через позицію в дискурсі, яка є відносною і залежить від інших суб'єктів [11]. Самий процес ідентифікації має антагоністичну природу, оскільки у ньому виникають розмежування на «ми» і «вони», «свої» і «чужі», «друг» і «ворог». Ці антагонізми є невід'ємною частиною будь-якого суспільства і впливають на формування владних відносин. [14]. Також важливо для розуміння, що ідентичність завжди позначена нестачею, оскільки вона формується у процесі безперервної ідентифікації. Остання, своєю чергою, є динамічним процесом, який залучає емоції, пристрасті та інвестиції в об'єкти чи ідеї: наприклад, люди можуть ідентифікувати себе з ідеалами, обіцянками чи лідерами, які заповнюють цю нестачу. Враховуючи це, особливо цікавим є розгляд розмиття самоідентичності як явища, що стає популярним у результаті популяризації інтернету [21], та впливає на владні процеси особливим чином, провокуючи текучість ідеологічної прихильності інтернет-користувачів.

В таких контекстах важливим елементом ідентифікації стають «порожні означники» (тобто символи або ідеї, позбавлені конкретного змісту, але здатні об'єднувати різноманітні групи), впливаючи на владну боротьбу. Наприклад, такі ідеологеми, як «національний прапор», «демократія» або «свобода» є порожніми означниками, що стають вузловими точками (привілейованими знаками, навколо яких організується дискурс) ідентифікації для різних соціальних сил [10]. Порожній означник працює завдяки своїй гнучкості: він може бути адаптований до різних контекстів, що робить його ефективним інструментом для створення гегемоністських проєктів.

Таким чином, застосування концепції Е. Лакло та Ш. Муффа для дослідження процесів влади в інтернет-просторі є потенційно ефективним через такі аспекти: 1) акцентування уваги на процесі боротьби дискурсів, який дозволяє виділити процес формування та (де)актуалізації тих чи інших дискурсів у

інтернет-просторі через дослідження артикуляції людей у контексті розтушування кордонів між реальним та нереальним; 2) особлива увага на формуванні ідентичності осіб та процесі ідентифікації, зокрема на процесі ідентифікації у інтернет-просторі крізь цифрові сліди, які залишають користувачі; 3) спрямованість на дослідження владних процесів завдяки введенню у концепцію поняття гегемонії, визначенню ідеологічності дискурсів та дослідженню явищ, які впливають на конструювання соціальної реальності.

Ці дві розглянуті концепції дискурс-аналізу характеризуються як спільними, так і відмінними рисами. Що стосується спільних, то, по-перше, обидва підходи акцентують увагу на дискурсивній природі соціальних явищ та підкреслюють роль дискурсу у формуванні соціальної реальності. По-друге, вони вбачають у дискурсі певний інструмент боротьби за владу, розглядаючи цю боротьбу як відкритий та динамічний процес. По-третє, вони не позбавлені суб'єктивності у процесі досліджень, тобто результати їхнього аналізу можуть залежати від особистого бачення дослідника², що певним чином створює ризик неточних трактувань та ідеологічних фальсифікацій, особливо якщо досліджуваний предмет є багатшаровим або політично чутливим – особливо враховуючи позицію Е. Лакло та Ш. Муффа стосовно того, що будь-які уявлення є ідеологічними.

Що стосується відмінностей, то тут слід зазначити наступне. По-перше, дискурсивно-історичний підхід підкреслює необхідність врахування історичного, соціального та політичного контексту, в якому функціонує дискурс, що певним чином є більш відповідним для дослідження влади у інтернет-просторі, особливо в контексті популяризації інтертекстів та постмодерних матеріалів, які можуть повністю змінити значення початкового повідомлення. Е. Лакло та Ш. Муфф не акцентують на цьому увагу, більше фокусуючись на процесі артикуляції та антагоністичній природі дискурсів, які формуються через боротьбу. По-друге, дискурсивно-історичний підхід Р. Водак був створений для використання перш за все у практичних цілях. Стратегія цього аналізу має певні особливості та конкретну послідовність дій, що робить її використання простішим для емпіричних досліджень. Натомість підхід Е. Лакло та Ш. Муффа спрямований скоріше на теоретизування та опис дискурсивної боротьби, а методологічна стратегія, звісно, хоч і може бути організована, однак має другорядну значущість. Їхній підхід є більш «плинним», аніж дискурсивно-історичний, причому як у сенсі гнучкості до використання методології, так й відповідно урахуванню процесуального характеру дискурсів. Нарешті, якщо для Р. Водак дискурс є продуктом дій та формою соціальної взаємодії, що реалізується на лінгвістичному, когнітивному та соціально-психологічному рівнях, то Е. Лакло і Ш. Муфф наголошують на тому, що соціальна реальність завжди встановлюється у боротьбі дискурсів за гегемонію.

Саме завдяки цій гнучкості синтез цих теорій може бути ефективним з дослідницької точки зору. На нашу думку, релевантним для досягнення такої ефективності буде двоетапне дослідження, сфокусоване на аналізі інтернет-висловлювань інтернет-користувачів із використанням стратегій Р. Водак для подальшого опису артикуляції дискурсами у контексті боротьби за владу та гегемонії – тобто з переходом до впливу дискурсів та їх процесуального характеру.

Таким чином, емпірична зосередженість дискурсивно-історичного підходу на конкретних мовних засобах, стратегіях номінації, аргументації чи предикації може бути доповненою теоретичним уявленням про дискурсивну боротьбу як процес гегемонічного конструювання соціального світу. Дискурсивно-історичний підхід дозволяє фіксувати конкретні мовні та семіотичні стратегії, через які користувачі продукують і поширюють значення в цифрових середовищах із урахуванням соціально-політичного контексту їхнього виникнення. Водночас концепція Е. Лакло та Ш. Муффа відкриває можливість інтерпретації цих практик як елементів ширших процесів гегемонії, де онлайн-дискурси функціонують як поля антагоністичної боротьби за визначення домінуючих рамок інтерпретації. Таким чином, методологічна чіткість дискурсивно-історичного підходу у виявленні інтертекстуальних зв'язків та аргументативних схем поєднується з гнучким теоретичним баченням Е. Лакло та Ш. Муффа, яке дозволяє зрозуміти, як локальні дискурсивні практики у мережі трансформуються у глобальні механізми влади, що конструюють ідентичності та визначають межі легітимного висловлювання в онлайн-просторах.

Поєднання обох підходів дозволяє виявити те, як факти, що можуть бути зафіксовані завдяки статичній методиці Р. Водак, можуть впливати на глобальну трансформацію соціальної реальності, що може фіксуватись завдяки індикаторам боротьби за встановлення значень та процесу ідентифікації, описаними Е. Лакло та Ш. Муфф.

Висновки. Таким чином, після зіставлення концепцій дискурс-аналізу Е. Лакло та Ш. Муффа із критичним дискурс-аналізом Р. Водак було визначено, що обидва підходи є потенційно корисними для дослідження владних відносин у інтернет-просторі відповідно до різних дослідницьких завдань. Зокрема, дискурсивно-історичний підхід більше підходить для аналізу чинників, що впливають на процеси підтримки та формування влади, тоді як дискурсивна теорія гегемонії більш ефективна для виявлення та

² Як в одній з статей зазначали Р. Водак та М. Майер, критичний дискурс-аналіз – це упереджений метод, і ми пишаємось цим [19].

опису глобальних тенденцій стосовно стратегій процесу (від)творення влади. Визначено потенціал застосування цієї синтетичної методики з урахуванням двох рівнів соціологічного знання: макросоціологічного погляду у підході Е. Лакло та Ш. Муффа та мікросоціологічного погляду – у підході Р. Водака. Відповідно до цього, сформовано попередню концепцію потенційного дослідження процесів влади в інтернет просторі, засновану на цих підходах. Унаслідок такого поєднання стає можливим одночасно фіксувати локальні прояви механізмів (від)творення влади, що реалізуються у текстах інтернет-простору, та інтерпретувати їх як частину ширших процесів боротьби за владу й формування гегемонії.

Таке поєднання теорій дозволяє бачити, як конкретні інтернет-практики не лише відтворюють певні ідеологічні позиції, але й набувають значення у ширшій антагоністичній боротьбі дискурсів, де відбувається постійне конструювання ідентичностей та соціального порядку. Водночас слабкою стороною цієї концепції є потенційна фрагментарність аналізу через поєднання різних масштабів суспільного буття та розуміння незавершеності процесу дискурсивної боротьби. Саме тому специфіка дослідження повинна враховувати не лише швидкі трансформації онлайн-комунікацій, фрагментарність цифрових практик і різнорівневий характер залученості учасників у взаємодію, але й мати на увазі неперервність дискурсивної боротьби.

Дана стаття є обґрунтуванням фундаменту емпіричного дослідження, етапом на шляху більшої мети, яка буде реалізована у подальших дослідженнях. Надалі ці напрацювання можна використовувати для дослідження процесів та структур влади в інтернет-просторі, практикування владних стосунків, вичленування систематик та системностей символічного насильства, опису властивостей інструментарію гегемонії в просторі виробництва знаків та символів.

Список використаної літератури:

1. Бойко Д. М. Речі в інструментарії символічного насильства в постсучасному суспільстві: дис. ... канд. соціол. наук: 22.00.01. Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна. Харків, 2019.
2. Грамші А. В'язничні зошити. Вибрані записи. Київ: Вперед, 2014. 241 с.
3. Литовченко А. Д. Структурно-діяльнісна концепція дискурса: дис. ... канд. соціол. наук: 22.00.01. Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна. Харків, 2004.
4. Нехаєнко, О. В. Політична коректність як процес: дискурси та практики: дис. ... д-ра філософії в галузі соціології / Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна. Харків, 2023.
5. Baudrillard J. Seduction. London : Palgrave Macmillan, 1991.
6. Bourdieu P. Sur le pouvoir symbolique. *Annales. Histoire, Sciences Sociales*. 1977. № 32(3). P. 405-411. DOI: <https://doi.org/10.3406/ahess.1977.293828>
7. Fairclough, N., Wodak, R. Critical Discourse Analysis. *Discourse Studies: A Multidisciplinary Introduction*. London, 1997. Vol. 2 P. 258–284.
8. Foucault, M. Power/Knowledge: Selected Interviews and Other Writings, 1972-1977. New York: Pantheon Books, 1980.
9. Howarth, D., Glynos, J., & Griggs, S. Discourse, explanation and critique. *Critical Policy Studies*. 2016. №10(1). P. 99-104. <https://doi.org/10.1080/19460171.2015.1131618>
10. Jorgensen, M. W., Phillips, L. J. Discourse Analysis As Theory and Method. London: SAGE Publications, Incorporated, 2002.
11. Laclau, E., & Mouffe, C. Hegemony & socialist strategy: Towards a radical democratic politics. Routledge, 1985.
12. Marcuse, H.. One-Dimensional Man: Studies in the Ideology of Advanced Industrial Society. Boston : Beacon Press, 1964.
13. McCarron, G. Lecture 8: Hegemony and rhetoric analysis. *Scholarly and Research Communication*. 2021. №12(1). P. 3-25. DOI: <https://doi.org/10.22230/src.2021v12n1a377>
14. Thomassen, L. Hegemony, populism and democracy: Laclau and Mouffe today (review article). *Revista Española de Ciencia Política*. 2016. №40. P. 161-176.
15. Titscher S., Meyer M., Vetter E., Wodak R. Methods of text and discourse analysis: in search of meaning. London: Sage Publications Ltd., 2000.
16. Torfing, J. Discourse theory: Achievements, arguments, and challenges. *Discourse theory in european politics*. London, 2005. P. 1-32. DOI: https://doi.org/10.1057/9780230523364_1.
17. Wodak, R. Critical linguistics and critical discourse analysis. *Discursive pragmatics*. Amsterdam, 2011. P. 50-70. DOI: <https://doi.org/10.1075/hoph.8.04wod>
18. Wodak, R., Meyer, M. Methods of critical discourse analysis. *Between theory, method, and politics: positioning of the approaches to CDA*. London, 2001, P. 14-32. DOI: <https://doi.org/10.4135/9780857028020.d4>
19. Wodak R., Meyer M. Critical discourse studies: History, agenda, theory, and methodology. *Methods of critical discourse studies*. 3rd ed. London, 2015. P. 1-22.
20. Wodak R., de Cillia R., Reisigl M., Liebhart K. The Discursive Construction of National Identity. 2nd ed. Edinburgh: Edinburgh University Press, 2009.
21. Žižek S. Cyberspace, or the unbearable closure of being. *Endless night*. Berkeley: University of California Press, 1999. P. 96-125. DOI: <https://doi.org/10.1525/9780520918603-005>

Отримано 20.03.2024

Прийнято до друку 22.04.2024

DISCURSIVE INTERPRETATION OF POWER PROCESSES IN THE INTERNET SPACE: DISCOURSE ANALYSIS OF E. LACLAU AND C. MOUFFE VS CRITICAL DISCOURSE ANALYSIS OF R. VODAK

Oleksandr Durniev – postgraduate student of the Department of Political Sociology, V. N. Karazin Kharkiv National University, 4 Svobody Sq., Kharkiv 61022, Ukraine, e-mail: alexdurnev22@gmail.com, ORCIDiD: <https://orcid.org/0000-0003-0857-1011>

The article attempts to construct a synthetic discursive interpretation of power processes in cyberspace based on a combination of E. Laclau and C. Mouffe's discursive theory of hegemony with R. Wodak's discursive-historical approach. It is noted that the constructed approach allows combining critical analysis of linguistic and semiotic practices with a macro-level vision of discursive struggle for hegemony, providing a holistic understanding of power processes in the digital environment. In particular, after analyzing the relevant theoretical literature, the author determines that the discursive-historical approach allows for the identification of specific linguistic and semiotic strategies, which the author classifies as nominations, predication, arguments, perspectivalizations, intensifications, and mitigations. The article describes how users produce and disseminate meaning on the internet through these strategies, taking into account the socio-political context of their emergence. At the same time, the article demonstrates how the discursive theory of hegemony by E. Laclau and C. Mouffe opens up the possibility of interpreting these practices as elements of broader processes of hegemony, where online discourses function as fields of antagonistic struggle for the establishment of dominant frameworks of interpretation and identification. The article pays particular attention to the fact that this synthesis makes it possible to trace how specific discursive practices on the Internet not only reproduce certain ideological positions, but also acquire significance in the broader antagonistic struggle of discourses, where social identities and order are constantly being constructed. The article forms a methodological foundation for further empirical research on processes of power in cyberspace, ensuring the integration of local discursive practices and global structures of hegemony, as well as opening up the possibility for a comprehensive analysis of strategies for (re)producing power and constructing social identities in the virtual environment.

Keywords: discourse analysis, discourse, power, Internet, E. Laclau and C. Mouffe, R. Wodak, critical discourse analysis, discursive-historical approach, discursive theory of hegemony, (re)production of power, Internet communications, discursive interpretation.

References:

1. Boyko, D. M. (2019) Things in the toolkit of symbolic violence in postmodern society: dissertation of the candidate of sociological sciences: 22.00.01. V. N. Karazin Kharkiv National University [in Ukrainian]
2. Gramshi A. (2014) Prison notebooks. Selected notes. Kyiv: Vpered [in Ukrainian]
3. Lytovchenko, A. D. (2004) Structural-activity concept of discourse: dissertation of the candidate of sociological sciences: 22.00.01. V. N. Karazin Kharkiv National University [in Ukrainian]
4. Nekhayenko, O. V. (2023) Political correctness as a process: discourses and practices: dissertation of the doctor of philosophy in the field of sociology. V. N. Karazin Kharkiv National University [in Ukrainian]
5. Baudrillard, J. (1991) Seduction. London: Palgrave Macmillan.
6. Bourdieu, P. (1977) Sur le pouvoir symbolique. *Annales. Histoire, Sciences Sociales*, 32(3), 405-411. DOI: <https://doi.org/10.3406/ahess.1977.293828> [in French]
7. Fairclough, N., & Wodak, R. (1997) Critical Discourse Analysis. In: T. van Dijk (Ed.), *Discourse Studies: A Multidisciplinary Introduction*. Vol. 2, pp. 258-284. London: Sage.
8. Foucault, M. (1980) Power/Knowledge: Selected Interviews and Other Writings, 1972-1977. New York: Pantheon Books.
9. Howarth, D., Glynos, J., & Griggs, S. (2016) 'Discourse, explanation and critique' *Critical Policy Studies*, 10(1), pp. 99-104. DOI: <https://doi.org/10.1080/19460171.2015.1131618>
10. Jorgensen, M. W., & Phillips, L. J. (2002) *Discourse Analysis as Theory and Method*. SAGE Publications, Incorporated.
11. Laclau, E., & Mouffe, C. (1985) *Hegemony & socialist strategy: Towards a radical democratic politics*. Routledge.
12. Marcuse, H. (1964) *One-Dimensional Man: Studies in the Ideology of Advanced Industrial Society*. Boston: Beacon Press.
13. McCarron, G. (2021) Lecture 8: Hegemony and rhetoric analysis. *Scholarly and Research Communication*, 12(1). DOI: <https://doi.org/10.22230/src.2021v12n1a377>
14. Thomassen, L. (2016) 'Hegemony, populism and democracy: Laclau and Mouffe today (review article)' *Revista Española de Ciencia Política*, (40), pp. 161-176.
15. Titscher, S., Meyer, M., Vetter, E., & Wodak, R. (2000) *Methods of text and discourse analysis: In search of meaning*. Sage Publications Ltd.
16. Torfing, J. (2005) Discourse theory: Achievements, arguments, and challenges. In: *Discourse theory in European politics* (p. 1-32). Palgrave Macmillan UK. DOI: https://doi.org/10.1057/9780230523364_1
17. Wodak, R. (2011). Critical linguistics and critical discourse analysis. In: *Discursive pragmatics* (p. 50-70). John Benjamins Publishing Company. DOI: <https://doi.org/10.1075/hoph.8.04wod>
18. Wodak, R., & Meyer, M. (2001) *Methods of critical discourse analysis*. Vol. 1. DOI: <https://doi.org/10.4135/9780857028020.d4>
19. Wodak, R., & Meyer, M. (2015) *Critical discourse studies: History, agenda, theory, and methodology*. In *Methods of critical discourse studies* (Vol. 3 p. 1-22). SAGE Publications Ltd.
20. Wodak, R., de Cillia, R., Reisigl, M., & Liebhart, K. (2009) *The Discursive Construction of National Identity* (2nd ed.) Edinburgh: Edinburgh University Press.
21. Žižek, S. (1999) Cyberspace, or the unbearable closure of being. In *Endless night* (p. 96-125). University of California Press. DOI: <https://doi.org/10.1525/9780520918603-005>

Received 20.03.2024

Accepted 22.04.2024

РОЗДІЛ 2

ЕМПІРИЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ СУЧАСНОГО СУСПІЛЬСТВА

DOI 10.26565/2227-6521-2024-53-04

УДК 316.7:791.4

ТВОРЧІ КОМПОНЕНТИ ФІЛЬМУ ЯК СОЦІАЛЬНІ МЕХАНІЗМИ
ПРОДУКУВАННЯ СМИСЛІВ У МАСОВІЙ КОМУНІКАЦІЇ

Зінчина Олександра Борисівна – кандидатка соціологічних наук, доцентка кафедри філософії і політології Харківського національного університету міського господарства імені О. М. Бекетова, вул. Чорноглазівська, 17, 61002, м. Харків, Україна e-mail: Oleksandra.Zinchyna@kname.edu.ua, ORCID ID <https://orcid.org/0000-0002-4680-857X>

Кунденко Яна Миколаївна – кандидатка філософських наук, доцентка, доцентка кафедри філософії і політології Харківського національного університету міського господарства імені О. М. Бекетова, вул. Чорноглазівська, 17, 61002, м. Харків, Україна e-mail: Yana.Kundenko@kname.edu.ua, ORCID ID <https://orcid.org/0000-0002-3252-1949>

У статті здійснюється аналіз творчих компонентів фільму як соціальних механізмів продукування смислів у масовій комунікації. Кіно розглядається не лише як мистецтво, але й як медіатекст, що кодує та транслює культурні й соціальні значення через систему художніх і технічних засобів. Пропонується авторська аналітична рамка, яка виділяє ключові творчі компоненти фільму – сценарій, режисуру, операторську роботу, монтаж, звук і акторську гру – та розкриває їхню роль у формуванні комунікативного та соціального впливу. Підкреслюється, що кожен із цих елементів функціонує як код, що структурує наратив, емоційні акценти та соціальні ієрархії. В якості теоретико-методологічної бази застосовуються теорія кодування / декодування Стюарта Холла, концепція симулякрів Жана Бодрийяра, ідеї Маршалла Маклюєна та концепція соціального конструювання реальності Пітера Бергера і Томаса Лукмана. Доводиться, що творчі компоненти фільму взаємодіють як єдина поліфонічна система, яка не тільки відтворює соціальну реальність, але й моделює її, формуючи колективні уявлення, норми та цінності. Кіно розглядається як інституціоналізований механізм, що формує соціальні уявлення, цінності та ідейні переконання завдяки синтезу естетичних і технічних засобів. Сценарій визначається як первинна структура смислів, що задає наративну логіку, режисюра та операторська робота розглядаються як такі компоненти кінофільму, що формують візуальну репрезентацію соціальної реальності, а монтаж і звук – як такі, що організують темпоральну та афективну структуру, і, нарешті, акторська гра – як така, що втілює соціальні архетипи. Здійснений аналіз доповнюється прикладами з фільмів сучасних режисерів, що ілюструють значення форми і змісту у смислопородженні. У висновках підкреслюється, що кінематограф виступає не лише культурним артефактом, але й інструментом соціальної комунікації та конструювання реальності. Визначаються перспективи подальших досліджень з обраної проблематики, зокрема вивчення впливу цифрових технологій та стрімінгових платформ на трансформацію механізмів кодування і декодування смислів у кіно.

Ключові слова: кіно, масова комунікація, медіатекст, сценарій, режисура, акторська гра, соціальне конструювання реальності, кодування, декодування, культурні коди, смисли, соціальні уявлення.

Для цитування: Зінчина О. Б., Кунденко Я. М. Творчі компоненти фільму як соціальні механізми продукування смислів у масовій комунікації. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія Соціологічні дослідження сучасного суспільства: методологія, теорія, методи*. 2024. Випуск 53. С. 35-46. doi: <https://doi.org/10.26565/2227-6521-2024-53-04> [in Ukrainian]

How to Cite: Aharkov, M. (2024) 'Creative Components of Film as Social Mechanisms of Meaning Production in Mass Communication'. *Visnyk of V. N. Karazin Kharkiv National University. Series Sociological studies of contemporary society: methodology, theory, methods*. 53. pp. 35-46. doi: <https://doi.org/10.26565/2227-6521-2024-53-04>

Постановка проблеми. У сучасному суспільстві аудіовізуальні медіа, зокрема кіно, посідають ключове місце у структурі масової комунікації. Кіно є важливим каналом для комунікації та висловлення відносно різних аспектів людського життя, адже успішно відбиває та вирішує численні екзистенціальні та філософські питання. Як зазначав Жиль Дельоз, кіно не просто відображає реальність, воно створює

власний світ, де час і простір набувають нових форм вираження [22]. Фільми не тільки ставлять певні питання, але й надають глядачам можливість розширити своє розуміння основних проблем людського існування. Д. Прокоп підкреслював, що кіно не лише відображає суспільство, але й активно бере участь у його формуванні, пропонуючи моделі поведінки та цінності [31]. Кінематограф є формою мистецтва та одночасно формою масової комунікації, яка об'єднує в собі візуальні, звукові та наративні аспекти, а кіномистецтво є узагальнюючою естетичною формою і синтетичним видом медіа, що використовує рухомі звуко-зорові образи для зображення дійсності як взаємодії людини і реальності, що її оточує і розвивається. Фільм, отже, виконує не лише естетичну чи розважальну функцію, але й формує уявлення про соціальну реальність, ієрархії, цінності, ролі та норми. Відбувається це завдяки творчим компонентам фільму, які є не нейтральними елементами художньої форми, а функціонують як комунікативні коди, за допомогою яких фільм «кодує» певні смисли та ідеологеми, що далі підлягають інтерпретації глядачем.

У структурі кінематографічного твору доцільним є аналітичне розрізнення творчих компонентів на *художні (естетичні)* та *технічні*, що дозволяє точніше описати механізми побудови аудіовізуального висловлювання. Зазначене розмежування має умовний характер, оскільки в реальному процесі кіновиробництва ці елементи функціонують у тісній взаємодії й часто втрачають автономність у межах цілісної естетичної системи. Звісно, запропонований нами далі перелік цих компонентів не претендує на вичерпність та повноту, адже ми зосередилися на найважливіших з точки зору саме соціологічного аналізу.

До художніх компонентів належать ті елементи, що безпосередньо формують змістовий, образний та емоційний рівень фільму. Сценарій задає тематичну рамку, драматургічну структуру, систему персонажів і діалогів, визначаючи концептуальні засади майбутнього твору; режисура виконує інтегративну функцію, реалізуючи авторське бачення через координацію всіх складників фільму, формування ритму, стилістики та візуально-наративної єдності; звукову складову фільму (музику, репліки, шумове оформлення) можна трактувати як афективну мову соціальної комунікації; акторська гра виступає як засіб втілення психологічної глибини образів, їхньої емоційної достовірності та комунікативної ефективності.

Технічні компоненти – операторська робота, монтаж і звукорежисура – формально мають інструментальний характер, забезпечуючи матеріалізацію художнього задуму засобами кінематографічної техніки. Проте на практиці кожен із цих елементів виявляє потенціал художньої трансформації. За А. Базеном, «реальність, яку відображає камера, ще не є мистецтвом; вона стає ним лише тоді, коли проходить через свідоме опрацювання» [23, р. 12]. Операторська робота, здійснюючи візуальну інтерпретацію простору, часу та дії, конструє оптико-сміслову поле фільму. Монтаж, на думку С. Ейзенштейна, є непростим з'єднанням кадрів, а конфліктом, що народжує нову ідею [24]. У цьому сенсі монтаж виконує не лише технічну, а й семіотичну функцію, моделюючи логіку наративу та афективну динаміку твору.

Звуковий супровід (музика, шумові ефекти, діалог, тиша) формує емоційно-семантичний рівень сприйняття, потенціює або контрапунктно трансформує візуальні образи. Як наголошує М. Шіон, звук у кіно – це не ілюстрація, а «сенсорна підказка, що структурує бачення» [21, р. 8]. Таким чином, технічні компоненти фільму не можуть бути зведені до суто утилітарного рівня – вони виконують важливу естетичну функцію.

У кінематографі технічне й художнє не протиставляються, а утворюють складну систему взаємопроникнення, в межах якої технологія слугує розширенням естетичних можливостей вираження. Відповідно до цього, фільм слід розглядати як синтетичне мистецтво, де кожен компонент – незалежно від його первинної функції – здатен набувати художнього значення в контексті авторського задуму. Отже, хоча умовний поділ на художні й технічні компоненти може бути корисним для аналітичного розгляду, в реальному процесі кіновиробництва вони утворюють єдину комунікативно-естетичну систему.

Незважаючи на широку представленість кіно в сучасній медіасфері як потужного каналу масової комунікації, у науковому дискурсі все ще недостатньо проаналізовано, яким саме чином внутрішні складові кінематографічного твору, зокрема його творчі компоненти, функціонують як механізми продукування соціально значущих смислів. З одного боку, кіно постає як складна синтетична форма мистецтва, яка залучає низку взаємопов'язаних художніх і технічних елементів. З іншого, саме ці елементи виступають як коди, за допомогою яких фільм передає уявлення про соціальну дійсність, транслює цінності, моделює поведінкові сценарії та ієрархії смислів. Однак більшість досліджень зосереджуються або на формально-естетичному аналізі фільму, або на його ідейному змісті, залишаючи поза увагою проміжну аналітичну площину – взаємозв'язок між конкретними виражальними засобами (сценарієм, режисурою, акторською грою, операторською роботою тощо) та їхньою роллю у створенні комунікативного впливу.

Проблемна ситуація, яка зумовлює *актуальність* нашої статті, полягає в тому, що творчі компоненти фільму, хоч і виконують художню функцію, одночасно формують систему соціальних сигналів і знаків, які «зчитуються» глядачем у певному соціокультурному контексті. Кінематограф не обмежується функцією розваги, а виступає потужним засобом формування колективних уявлень про реальність; він є

найбільш масовим, доступним і водночас найпотужнішим видом медіа, що здатен впливати на широкі аудиторії незалежно від їхніх соціальних чи культурних характеристик. Завдяки поєднанню візуальних образів, емоційної драматургії та впізнаваних культурних кодів кіно формує соціальні й ідеологічні уявлення, часто непомітно нав'язуючи певні моделі мислення та поведінки. Через візуальні образи, сюжетні конфлікти та емоційне залучення кіно здатне транслювати домінантні ідеології, нормалізувати певні моделі поведінки або слугувати інструментом пропаганди, легітимуючи владні дискурси та політичні інтереси.

З огляду на зазначене вище, виникає потреба у соціологічному підході до аналізу фільму, який би дозволив розглядати його не лише як мистецький витвір, а як інструмент медіації та смислородження в масовій комунікації. Це вимагає розробки аналітичної рамки, яка враховує як структурно-компонентний рівень фільму, так і механізми інтерпретації, циркуляції та соціального закріплення репрезентованих смислів.

В якості *методології* дослідження було використано теорію кодування / декодування Стюарта Холла [25], концепцію симулякрів Жана Бодрийєра [18], ідеї Маршалла Маклюєна [29]. У контексті цих теорій творчі компоненти фільму розглядаються як інструменти, за допомогою транслюються яких культурні коди, ідеологічні установки, соціальні значення, стереотипи тощо.

Так, С. Холл фокусується на процесі інтерпретації медіаповідомлень. У своїй теорії кодування/декодування він підкреслював, що глядач не є пасивним споживачем, а активно інтерпретує отриману інформацію відповідно до власного соціального контексту – в межах домінантного, опозиційного або переговорного читання [25]. Таким чином, фільм виступає не тільки як репрезентативна структура, а й як поле смислотворення, в якому беруть участь обидві сторони – і творець, і глядач.

У цьому контексті важливо згадати і Ж. Бодрийєра, який, розвиваючи концепцію симулякрів, стверджував, що медіа, зокрема кіно, створюють гіперреальність, яка заміщає собою реальність. Він підкреслював здатність медіа продукувати образи, що імітують реальне, витісняючи його. Отже, кіно не лише відображає, а й конструює соціальні уявлення про «реальність» [18].

Аналізуючи соціальну функцію кіно, не можна оминати внесок М. Маклюєна, який у своїй формулі «медіа є повідомлення» акцентував на тому, що не тільки зміст, а й форма передавання інформації, тобто візуальна композиція, монтаж, звук, визначають спосіб сприйняття. Таким чином, у кіно важлива не лише історія, яку воно розповідає, а й те, як вона розповідається, тобто як форма впливає на зміст [29].

Важливою для нашого дослідження є також концепція соціального конструювання реальності, розроблена Пітером Бергером і Томасом Лукманом [20], згідно з якою реальність не є об'єктивною даністю, а формується через соціальні взаємодії та інститути. Автори розглядають суспільство як процес, у якому люди створюють, підтримують і змінюють реальність через комунікацію та соціальні практики. В цьому контексті ми розглядаємо кіно як один із механізмів соціального конструювання реальності, адже фільми не лише відображають суспільні уявлення, але й активно формують їх, закріплюючи певні норми, цінності, правила та патерни поведінки. П. Бергер і Т. Лукман наголошують, що реальність конструюється соціально і що знання є впевненістю у тому, що феномени є реальними і володіють специфічними характеристиками [20]. У контексті кіно це означає, що глядачі сприймають певні кінематографічні образи як реальні або правдоподібні, навіть якщо вони є вигаданими.

Застосування цих підходів дозволяє розглядати фільм як інституціоналізований механізм соціальної комунікації, що бере активну участь у виробництві смислів та впливає на способи соціального сприйняття дійсності. Такий погляд на кіно є важливим в рамках нашого дослідження з кількох підстав, які впливають із природи самого кіно, його історичної ролі та соціальної функції у сучасному суспільстві.

Кіно має інституціональний характер, адже є частиною культурної індустрії, виробляється, поширюється і сприймається в межах сталих інституцій – кіностудій, прокатних компаній, кінофестивалів, академій, кінокритики, систем фінансування тощо. Це робить його не просто мистецьким продуктом, а частиною інституційного поля культури. Встановлені жанрові, наративні, естетичні коди, які впорядковують комунікацію між автором і глядачем, формують очікування та інтерпретаційні рамки. Кіно як форма масової комунікації є медіа зі специфічною здатністю до репрезентації. Воно здатне одночасно впливати на раціональне та емоційне сприйняття, поєднуючи зображення, звук, наратив, монтаж. Це надає йому потужний комунікативний потенціал. На відміну від індивідуальних практик (таких, як читання), кіно орієнтоване на широку публіку, що дозволяє йому виступати каналом трансляції спільних цінностей, норм і уявлень.

Кіно формує соціальні уявлення; через наративи та візуальні образи фільми задають моделі поведінки, окреслюють соціальні типи, нормалізують або проблематизують певні явища, наприклад гендерні ролі, расові чи класові ієрархії тощо. Кіно не лише відображає дійсність, а й формує уявлення про неї; воно конструює соціальну реальність у спосіб, який глядачі сприймають як природний або достовірний; при цьому кіно є своєрідною «мнемонічною машиною», впливаючи на колективну пам'ять, моделюючи національні, історичні або особистісні ідентичності.

Однак не можна не зауважувати на інтерактивному характері кіносприйняття, адже саме глядач як інтерпретатор робить кіно не лише комунікацією від автора до мас, а й складним процесом взаємодії з інтерпретативною спільнотою. Глядачі «дочитують» кіно, вносять свої смисли, обговорюють і транслюють

їх у соціальних практиках. Сучасні засоби, привнесені цифровою епохою, – платформи, стрімінг, меми, фан-культура – розширюють участь глядача у соціальній комунікації, базованій на кінотекстах.

Отже, кінофільм – це не лише художній твір, а й комплексний інструмент соціального впливу, що функціонує у межах інституціоналізованої комунікації. Він не просто «розповідає історії», а активно бере участь у виробництві смислів, формуванні соціальних уявлень і способів сприйняття світу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Соціологія кіно в Україні є відносно новим напрямком досліджень, який активно розвивається на перетині культурології, медіааналізу та соціальних наук. Останні дослідження зосереджуються на вивченні кінопроцесу, глядацьких уподобань, впливу кіно на суспільство та його ролі в умовах соціальних трансформацій. Сьогодні у сфері української кінознавчої думки відомі дослідження української кінематографічної школи О. Безручко [1], роботи з теорії кіно Л. Брюховецької [2; 3], І. Зубавіної [5], яка досліджує екранну культуру. Відзначимо наукові доробки О. Мусієнко [10] у галузі вивчення історії світового та вітчизняного кінематографу, журналістську діяльність В. Войтенка [14], роботи О. Кирилової [6] з філософії кіно, кінокритика і кінознавця С. Тримбача [13] та ін. При цьому соціологічний аналіз кінематографу є, на думку Д. Виставкіної [4], досить обмеженим. Тут зустрічаються окремі публікації з емпіричного аналізу і стосуються вони, за нашими спостереженнями, кіноіндустрії [11], кінопрокату [17], а також глядацької поведінки кіноаудиторії: наприклад, соціологічне дослідження «Кінематографічні вподобання українців», проведене групою Rating у 2019 році, виявило, що найпопулярнішими жанрами серед української аудиторії є комедії, історичні фільми та мелодрами [7]. Сам же кінофільм як елемент масової комунікації нечасто потрапляє в поле зору соціологів. Жанровому кінематографу присвячено монографію Л. Кульчицької, яка дослідила жанрові механізми продукування і трансляції значень у кінематографі та показала, яким чином жанрові категорії зумовлюють способи сприйняття та інтерпретації кінематографа, беруть участь в організації культурної пам'яті та спрямовують практики кіновиробництва [9]. Артхаусне кіно як феномен вивчав О. Коновалов [8], дослідження сучасного стану і особливостей показу кінофільмів на українських телеканалах здійснила О. Шеломовська [16].

У вітчизняній соціології в цілому кіно розглядається як соціально-кінематографічний процес у контексті умов, характеристик, закономірностей його соціального розвитку та перспектив, місця і функцій у суспільстві, взаємодії ідейного, художнього та естетичного змістів, конкретно-історичних проявів соціальних відносин між його учасниками [15].

Натомість у зарубіжній соціології соціологія кіно є досить розвиненим напрямом наукових досліджень. Серед найбільш відомих представників західної соціології кіно можна назвати З. Кракауера [28], Ж. Дельоза [22], Д. Прокопа [31], Ж. Дюрана [23], Е. Морена [30] та інших. На методології соціологічних досліджень кіно, що використовується в західній науці, лежить відбиток пануючих там загальносоціологічних напрямів. Так, З. Кракауер наголошував, що кіно є дзеркалом суспільних настроїв, яке відображає колективні страхи, бажання та ідеології [28]. У подібному руслі працює і Ж. Дюран, який, досліджуючи символізм у кінематографі, зазначав, що фільми створюють міфологічні структури, що резонують із глибинними культурними архетипами [23]. Обидва підходи підкреслюють репрезентативну функцію кіно, його здатність відображати та структурувати колективну уяву.

Метою цієї статті є розробка аналітичної рамки, що дозволяє розглядати творчі компоненти фільму як соціальні механізми продукування, трансляції та споживання смислів у контексті масової комунікації. При цьому об'єктом дослідження виступає художній фільм як аудіовізуальний медіатекст, а предметом – функціонування його творчих компонентів у процесі створення соціального повідомлення і, як наслідок, конструювання соціальної реальності. На відміну від попередніх досліджень, які здебільшого фокусувалися на емпіричному аналізі глядацької поведінки чи економічних аспектах кіноіндустрії, ми осмислюємо фільм як медіатекст, що активно формує соціальні уявлення через синтез художніх і технічних засобів.

Виклад основного матеріалу. Характеризуючи кіно як аудіовізуальний медіатекст, необхідно зупинитися на його змістовному наповненні й тих творчих компонентах, які дозволяють реалізувати даний зміст. Кіно можна розглядати як узагальнюючу модифікацію мистецтва, оскільки воно інтегрує в собі виразні засоби різних художніх форм – літератури, театру, живопису, музики, фотографії – та перетворює їх у нову якість завдяки динамічному, візуально-звуковому способу подання. Як синтетичне мистецтво, кінематограф не лише запозичує елементи інших жанрів, а й поєднує їх у нову цілісність, де рухоме зображення й монтаж створюють унікальний простір для наративу, емоційного впливу та візуального мислення. Ця здатність кіно до синтезу надає йому особливої комунікативної сили: воно виступає не тільки як мистецтво, а й як культурний код, що формує колективні уявлення, впливає на суспільні настрої та репрезентує уявну реальність. Кіно здатне моделювати час, простір і досвід, охоплюючи водночас індивідуальний і колективний рівні сприйняття. У цьому сенсі воно постає як сучасна форма художнього мислення, що відповідає логіці медіатизованого світу, де межі між мистецтвом, інформацією та ідеологією дедалі більше розмиваються.

Тож кіно, яке виникло і розвивалося як синтетичне мистецтво, спирається на максимально розвинене в релігійному уявленні й визначене в філософському узагальненні розуміння істини як поняття, що

розвивається і поєднує буття й мислення, реальність і сутність. На думку Е. Морена, кіно є машиною мрій, що поєднує реальність і фантазію, створюючи унікальний простір для соціальної рефлексії [30].

У почуттєвій формі таке розуміння загального подається в зображенні дійсності, що постійно змінюється, виявляє власну сутність і у такий спосіб досягає об'єктивності. Тематична спрямованість кіно пов'язана із зображенням руху в його основних формах, що етимологічно зафіксовано у назві: «кінематограф» з давньогрецької – «опис руху». Кінематограф визначається як мистецтво часу у формах простору, а кінообраз є синтез простору й часу в зображенні процесуальності дійсності. Враховуючи уявлення про простір і час як форми, властиві чуттєвості людини, стає очевидним, що зображення на екрані є реальністю свідомості людини, що зв'язує сприйняті почуттями предмети в єдності простору, який згодом змінюється у напрямку виявлення постійного й істотного.

У цьому контексті філософсько-естетичне осмислення кіно закономірно доповнюється соціологічним підходом. Адже кінофільм – це не лише художній образ дійсності, а й соціальний текст, що функціонує в межах конкретних комунікативних структур. У соціологічному розумінні кінофільм – це не просто розважальний продукт, а складний культурний артефакт у системі масової комунікації, що відображає, формує та транслює соціальні норми, цінності, ідеології та владні відносини. Це досягається завдяки специфічності кінофільму як синтезу сюжетної лінії, відображеної у сценарії (драматичній основі), художнього та музично-шумового оформлення (візуально-звуковій партитурі), об'єднаних грою кіноактора, що вимагає суттєвих відмінностей у порівнянні з грою театрального актора. Як зазначають у своїх роботах Д. Келлнер і Т. Шац, аналіз фільмів як форм культурного наративу дає змогу побачити, як медіапродукція водночас відтворює й легітимізує домінуючі дискурси [27; 32].

Відповідно, аналіз фільму як медіатексту потребує уваги до його формальних елементів не лише як художніх прийомів, а як механізмів смислотворення. З цієї точки зору важливо досліджувати основні творчі компоненти фільму, з огляду на їхні можливості та ролі у відтворенні соціальних механізмів продукування, трансляції та інтерпретації смислів у суспільній комунікації.

Сценарій є необхідним художнім компонентом фільму й визначається як його драматична основа. Однак оформлення кіносценарію як постійної структури, що творить цілісність фільму, відбувається не відразу. Перші фільми були присвячені зображенню руху предметів і людей, що саме по собі було новиною і викликало зацікавленість публіки. Описовість і відсутність драматичної колізії призвело до кризи й породило необхідність не просто фіксувати рух реальності, але створювати його. З цією метою виникають перші записи сюжетної лінії фільму, що спочатку не були літературною цінністю і найчастіше постають як «позначки на манжетах». Однак їхня значущість була великою, вони надавали кінематографічному руху цілеспрямованості та визначеності, додаючи змісту значеннєвої насиченості та оригінальності. Безпосереднім результатом цього стало повернення глядачів у кінозали та реанімація кінематографа. Опосередкованим наслідком стало (само)визначення кіно як нової форми мистецтва.

Подальший розвиток кіносценарію відбувається в оформленні його як літературного твору. Особливістю кіносценарію є те, що, відповідно до узагальнюючої природи кіно, він є синтезом попередніх літературних форм, а саме епосу, лірики й драми. У кіносценарії виявляється сутнісна основа класичних форм і вирішуються їхні протиріччя: описовість епосу; акцентування лірики на переживаннях, властивих людській душі; невирішеність драматичного конфлікту. У цьому контексті сценарій виступає первинною структурою смислів, що задає наративну логіку та соціальні координати. Кіносценарій – це взаємодія опису того, що відбувається (сюжетна лінія), який є основою епічного твору й аналізу переживань персонажів, що беруть участь у розвитку подій, що властиве ліричній формі літературного твору. Підсумковим й узагальнюючим компонентом сценарія є методологічні рекомендації з його аудіовізуального оформлення й драматичного втілення, тобто вказівки, «як» знімати фільм за даним сценарієм.

Таким чином, кіносценарій містить сам текст і рефлексію на нього, що відрізняє його не тільки від літературного твору, але й від театральної п'єси. Зазначена специфіка надає кіносценарію поліфонічного характеру й виявляє безпосередній зв'язок з фільмом: він « гине » у фільмі й без нього не існує як самостійна літературна одиниця. Така унікальна особливість сценарію накладає відбиток на творчість кіносценариста, виділяючи його в ряді літераторів і зв'язуючи з іншими співавторами створюваного кінофільму. Крім того, це свідчить про необхідність «адаптації» літературного твору, що є основою для кіносценарію. Поліфонічний за своєю природою, кіносценарій вочевидь є літературним твором, але в прихованій формі містить у собі протилежну структуру фільму – його візуально-звукове оформлення, а також «малюнок» гри актора як узагальнюючу складову.

Сценарій фільму є основою, на якій вибудовується як художня оповідь, так і система соціальних смислів. У термінах С. Холла [25], сценарій виконує функцію первинного «кодування» повідомлення, що надалі реалізується засобами візуального та аудіального оформлення. Його структура визначає сюжетну динаміку, конфігурацію персонажів, мотиваційні зв'язки, а також жанрову рамку, в якій відбувається передача соціального досвіду. У сценарії закладаються моделі поведінки, моральні конфлікти, норми та відхилення – те, що соціологічно може бути ідентифіковане як «репрезентація соціального порядку».

Типові наративні схеми, як-от подолання перешкод, винагорода за чесноти, кара за провини, виступають культурними архетипами, які відтворюють та легітимують певні соціальні уявлення, тож сценарій є не лише інструментом драматургії, але й засобом нормалізації певних цінностей. Наприклад, у фільмі «Паризька історія» (1984, реж. Вім Вендерс, сценарист Сем Шепард) сценарій поєднує епічність мандрівки з глибоко ліричним внутрішнім конфліктом персонажа, демонструючи, як структура сценарію репрезентує соціальну ізоляцію, відчуження та пошук ідентичності в сучасному світі.

Крім того, сценарій виконує роль інтертекстуального посередника між соціальними уявленнями та глядацькими очікуваннями. Він спирається на вже усталені коди жанру, попередні культурні зразки, меметичні структури, що забезпечують «читабельність» фільму широкою аудиторією. Саме тому сценарій ми розглядаємо як одночасно і форму творчого висловлювання, і комунікативну стратегію, що адаптує смисли до умов масового сприйняття.

Режисура у фільмі виконує функцію стратегічного управління візуальною та емоційною композицією оповіді. З соціологічної точки зору, режисер – це головний агент смислового кодування, який визначає, які саме акценти будуть зроблені у візуальній репрезентації подій, яким чином буде змодельовано соціальний простір, якими постануть персонажі. Режисура, за словами Девіда Джарві, стає актом соціального конструювання, де режисер визначає, які аспекти реальності будуть підкреслені чи приховані [26]. Наприклад, режисерська побудова кадру може підсилювати ієрархії влади, підкреслювати маргінальність або, навпаки, нормалізувати певні девіації. Наприклад, Кен Лоуч у фільмі «Я, Деніел Блейк» (2016) використовує стриману режисерську манеру, щоб показати механізми бюрократичного насильства над людиною вразливої соціальної позиції. Натомість Йоргос Лантімос у «Лобстері» (2015) через гротескну та умовну форму піддає сумніву усталені уявлення про соціальні норми і кохання, демонструючи режисерське кодування як форму опозиційного читання соціальної дійсності.

Режисура також визначає стиль нарації – лінійний, фрагментарний, ретроспективний тощо, що впливає на спосіб сприйняття подій і моральної оцінки персонажів. Таким чином, режисерська мова є важливою формою смисло-ціннісного висловлювання, навіть якщо вона маскується під «нейтральну» візуальну оповідь.

Звук і музика є своєрідним афективним кодом. Музика створює емоційний фон, який часто сприймається дораціонально (або навіть ірраціонально), але задає тон усій сцені. Ритміка, тональність і тембр спрямовують глядача до бажаної емоційної реакції: співчуття, тривоги, радості або напруги. Голосові інтонації, тиша, шумовий супровід є не менш важливими маркерами, які можуть кодувати статус персонажа, рівень напруги або характер середовища. Звукове оформлення, як і візуальне, є носієм соціального повідомлення, що апелює до несвідомого рівня сприйняття.

Звукова складова фільму – музика, репліки, шумове оформлення – є потужним каналом афективного впливу, який часто діє дораціонально, викликаючи емоції ще до того, як глядач осмислить зміст побаченого. У термінах соціальної комунікації, звук постає як афективна мова, що формує ставлення до персонажів, подій, обставин – до всього, що відбувається в межах фільму. Ритм, тональність, тембр музики впливають на глядацьке сприйняття: тривалі басові тони викликають тривогу, мелодійність створює відчуття гармонії або ностальгії, різкі звукові переходи динамізують увагу або спричиняють напругу. Наприклад, у фільмі «Тихе місце» (2018, режисер Джон Кразінські) тиша стає основним драматургічним елементом, який підкреслює вразливість людини в умовах екзистенційної загрози. Композитор Ганс Циммер у фільмах «Інтерстеллар» (2014) і «Дюна» (2021) використовує повторювані звукові мотиви та глибокі баси для створення космічного масштабу й екзистенційної напруги.

Так само, як візуальні кадри структурують простір, звук структурує час і атмосферу. Він керує темпом сприйняття, задає емоційний ритм сцени, а також позначає інтонаційні акценти на рівні реплік, тиші чи фонових шумів. Наприклад, навмисне заглушення діалогу або введення приглушеного звучання може сигналізувати про пригніченість персонажа, його внутрішню дезорієнтацію або межовий психологічний стан. Тиша у фільмі часто «озвучує» більше, ніж музика: вона стає семіотичним маркером психологічної напруги або екзистенційного вакууму.

Таким чином, звук у фільмі – це не просто акомпанемент до візуального ряду, а повноцінна комунікативна система, що діє на рівні емоцій, соціальних уявлень і культурних архетипів.

Синтетична природа кіно, а також його поліфонічний характер дають можливість порівняти сценарій кінофільму із шаховою партією, а його візуально-звукове оформлення – з партитурою симфонічного твору. Кіносценарій узагальнює класичні види літературних творів і виходить за їхні межі (являючи собою скоріше методичну розробку). Одночасно аудіовізуальна наочність кінофільму є синтезом класичних просторово-образотворчих і музично-часових мистецтв. Вона не є сумою архітектури, скульптури, живопису й музики. Кінокамера «знімає» безпосередність виразних засобів окремих видів і виявляє основу кожного, що дає можливість їхньої взаємодії в цілості кінообразу.

Гра кіноактора як художній елемент кіно – це узагальнюючий момент протилежних структур фільму: схована в сценарії драматична основа стає очевидною в його зовнішній аудіовізуальній формі,

центральною персоною якої є людина. Її присутність у кадрі нарівні з реальністю предметно-речового середовища, що знімається, відрізняє роль актора в кіно у порівнянні з грою в театрі. Актор є живим тілом соціального тексту. Через інтонацію, міміку, пластику тіла він втілює соціальні архетипи «герой», «жертва», «антагоніст», «інтелігент», «бунтар» тощо. Акторська гра, з одного боку, інтерпретує сценарій, а з іншого, активує глядацькі стереотипи, які існують у соціальному просторі.

Особливого значення набуває типажність – обрані зовнішні риси персонажа співвідносяться з етнічними, гендерними, класовими уявленнями. Таким чином, кастинг і акторська подача є засобами соціальної репрезентації, які або підтримують домінантні дискурси, або кидають їм виклик.

Гра кіноактора – це не просто відтворення заданого сценарію, а складна соціальна практика, що має значний вплив на те, як глядачі сприймають соціальні ролі, ідентичності, норми та відносини, відображені у фільмі. Актор стає медіатором між сценарієм та аудиторією, втілюючи соціальні типажі та динаміку суспільства. Через свою зовнішність, манери поведінки, мову та емоційні реакції актор створює на екрані впізнавані соціальні типи (лікар, вчитель, політик, робітник тощо). Його гра формує уявлення глядачів про характерні риси, поведінку та соціальні функції цих груп.

Не менш (а можливо, і більш) важливою є акторська гра з точки зору репрезентації різних соціальних ідентичностей. Те, як актор втілює персонажа певної соціальної групи, може підтверджувати або піддавати сумніву існуючі в суспільстві стереотипи та упередження. Через акторську гру фільм може визначати, які соціальні ролі та поведінка вважаються «нормальними» або домінуючими, а які відхиляються від них, впливаючи на соціальні норми та прийняття різноманітності. Тим самим відбувається конструювання «нормальності» та «іншості». Так, Хоакін Фенікс у фільмі «Джокер» (2019) втілює маргінального персонажа, який трансформується у символ соціального протесту. Його гра виводить на передній план соціальну стигматизацію психічного здоров'я, нерівність та насильство. Інший приклад – Флоренс П'ю у «Маленьких жінках» (2019), чия акторська робота демонструє складну жіночу суб'єктивність і гендерну роль у патріархальному суспільстві.

Майстерна гра актора дозволяє глядачам емоційно співпереживати персонажам, відчувати їхні радості, страхи, біль та розчарування. Ця емоційна залученість є важливим механізмом соціального навчання та формування емпатії до різних соціальних груп. Акторська інтерпретація персонажа визначає, чи буде він сприйнятий як позитивний взірць для наслідування чи як негативний приклад, що впливає на формування моральних орієнтирів та соціальних цінностей глядачів.

В епоху медіатизації суспільства кіно відіграє важливу роль у формуванні глядацької ідентифікації. Споживачі кінопродукту часто ідентифікують себе з певними персонажами, чия гра здається їм переконливою та емоційно близькою. Це може впливати на їхнє самосприйняття та розуміння власної соціальної ролі. Кінофільм дозволяє глядачеві спостерігати за різними формами соціальних відносин: дружба, любов, ворожнеча, влада, підпорядкування тощо, і саме акторська гра робить ці абстрактні соціальні концепції відчутними та зрозумілими. Акторська гра є ключовим елементом у відображенні соціальних конфліктів на індивідуальному та груповому рівнях. Засобами акторської майстерності (емоційна напруга, міміка, жести та інтонації акторів) передається складність та гострота соціальних протиріч, колізій, конфліктів. Актор існує і в якості соціального символу: популярні актори часто стають взірцями для наслідування, впливаючи на моду, манери поведінки та навіть соціальні погляди своїх шанувальників.

Відтак гра кіноактора є потужним інструментом соціальної комунікації: актор не просто виконує роль, а активно конструює соціальні значення, впливає на емоції та уявлення глядачів про соціальний світ, роблячи його більш відчутним, зрозумілим та емоційно забарвленим. Його робота є важливим елементом у формуванні нашої соціальної свідомості засобами кіно.

Розгляд технічної складової творчих компонентів фільму розпочнемо з операторської майстерності. Робота *оператора* в кіно є не просто технічним забезпеченням зйомки, але глибокою соціально значущою практикою, що впливає на те, як ми бачимо, сприймаємо та інтерпретуємо соціальну реальність, відображену на екрані. Операторську роботу можна порівняти з візуальною соціологією: кінематографічна камера – це інструмент спостереження, а оператор – своєрідний соціолог з об'єктивом. Через вибір ракурсу, світла, композиції кадру здійснюється соціальна типізація персонажів, просторів і подій. Широкі плани можуть підкреслювати анонімність або масовість, тоді як близькі – індивідуальну драму. Темне освітлення, нерівна композиція або нестабільна камера – це не лише естетика, але й спосіб продукування соціального дискомфорту, маргіналізації або напруги.

Операторська мова транслює уявлення про соціальну структуру: хто є центром подій, а хто лишається на периферії, хто виглядає героєм, а хто – загрозою. Таким чином, через побудову кадру кінофільми активно впливають на формування уявлень про «правильну» та «неправильну» поведінку, бажані цілі та соціальні ідеали, певні моральні та етичні настанови. Через вибір ракурсу, плану (загальний, середній, крупний), композиційного рішення (розташування об'єктів у кадрі) оператор активно конструює візуальні відносини між персонажами та їхнім соціальним оточенням. Наприклад, зйомка знизу може

підкреслювати владу та авторитет персонажа, тоді як зйомка зверху може створювати відчуття його вразливості або підпорядкованості. Оператор може візуально виділяти одних персонажів серед інших за допомогою освітлення, фокусування, розміру в кадрі, тим самим підкреслюючи їхню соціальну значущість або домінуючу роль у суспільстві, відображеному у фільмі. Операторські рішення можуть як підтримувати існуючі соціальні стереотипи через певні візуальні коди (наприклад, певний тип освітлення або ракурс для зображення «злочинця»), так і руйнувати їх, пропонуючи неочікувані візуальні рішення.

Оператор використовує світло та колір для створення певної атмосфери та емоційного тону, що впливає на те, як глядач відчуває соціальні ситуації та переживання персонажів. «Тепле» світло може асоціюватися з затишком та безпекою, тоді як «холодні» тони можуть створювати відчуття відчуженості або тривоги. Так само важливим є тип руху камери: плавні рухи можуть створювати відчуття стабільності та залученості, тоді як різкі рухи або тремтіння – передавати динаміку конфлікту, нервозність або суб'єктивний стан персонажа. Тим самим операторські рішення занурюють глядача в соціальний світ фільму, дозволяючи йому відчути себе спостерігачем або навіть учасником подій, впливаючи на його емпатію та розуміння різних соціальних перспектив.

Відображення соціальних контекстів та середовищ багато в чому залежить від операторської роботи, адже саме завдяки вибору планів та рухів камери демонструється соціальне середовище, в якому розгортаються події, відображаючи архітектуру, інтер'єри, міські пейзажі, які несуть у собі соціальну інформацію про статус, владу, культуру та спосіб життя персонажів. Оператор може фокусуватися на певних деталях соціального середовища (одяг, предмети побуту, символи), які мають соціальне значення та допомагають глядачеві краще зрозуміти соціальний контекст історії. Таким чином, оператор не просто фіксує зображення, але активно інтерпретує сценарій, пропонуючи своє візуальне бачення історії та соціальних відносин між персонажами. Приміром, Еммануель Любецкі у фільмах «Бірдмен» (2014) та «Той, хто вижив» (2015) використовує довгі плани, зйомку при природному освітленні та рух камери, що створює ефект залученості до соціального простору персонажів. Даріуш Хонжкі у «Сем'ї» (1995, режисер Девід Фінчер) використовує темну палітру і нестабільну камеру для передачі атмосфери соціальної розкладу і тривоги в умовах мегаполісу.

Отже, з соціологічної точки зору оператор є ключовою фігурою у створенні фільму як медіатексту. Його візуальні рішення не є нейтральними, а активно формують наше сприйняття соціальної реальності, впливають на наші емоції та розуміння соціальних відносин, ідентичностей та контекстів, саме тому робота оператора є важливою складовою соціальної комунікації через кіно.

Монтаж виступає темпоральною організацією сприйняття. Монтаж формує ритм фільму, логіку послідовності подій і, зрештою, афективну реакцію глядача. Він встановлює причинно-наслідкові зв'язки, які не завжди наявні у реальному житті, але є ключовими для побудови цілісного медіаповідомлення. На думку С. Холла, структура повідомлення в мас-медіа формується через виділення та відсікання смислових вузлів [25, р. 128], а монтаж у цьому контексті відіграє роль селекції й ідеологічного структурування. Особливо важливою є функція монтажу в документальних і псевдодокументальних формах, де порядок кадрів прямо впливає на сприйняття достовірності та правдоподібності.

Архітектура присутня в монтажному принципі побудови візуального полотна кінофільму. Суттєвою відмінністю, що свідчить про розвиненість кіномистецтва, є «матеріал», використаний для створення художньої реальності: не важкість і статичність природних форм, а мальовнича легкість і рухливість кадру, що відрізняється від художнього полотна наявністю «третього», часового виміру. «Простір» кінокадру у процесі монтажного з'єднання не замкнутий чи доповнюється, а розвивається, тобто виявляє в зміні зображення сталість суттєвого. На відміну від фрагментів мальовничого полотна, кінокадри не можуть бути «зібрані» у просторову єдність картини, в них присутнє поетичне або драматичне ціле, створюється специфічна видимість тривалості. Монтаж, як зазначав С. Ейзенштейн, є не просто технічним прийомом, а способом створення діалектичного смислу через зіткнення кадрів [24].

Кіно виявляє суттєву рису живопису – прагнення в зображенні реальності виразити повноту й багатство духовного світу людини. Крім того, задіяні виразні засоби художнього зображення (світло й кольори, різноманітні «плани» і перспектива, які відображають глибину переживання людини) трансформуються в специфічні засоби кіновирозності – ракурс і великий план, що дозволяють у відношенні людини виявити сутність зображуваної реальності. З соціологічної точки зору, монтаж у кіно є надзвичайно важливим інструментом, що виходить далеко за межі простого технічного склеювання кадрів. Він відіграє ключову роль у формуванні соціальних значень, конструюванні реальності та впливі на глядацьке сприйняття. Монтажер, свідомо чи несвідомо, здійснює відбір певних кадрів та їхнє поєднання, що вже є актом інтерпретації та формування певної точки зору на події. Порядок, тривалість та ритм монтажу можуть підкреслювати певні аспекти соціальної реальності, водночас замовчуючи або маргіналізуючи інші.

Монтаж встановлює зв'язки між різними подіями та персонажами, що може формувати у глядача певне розуміння соціальних процесів, причин конфліктів та наслідків дій. Ці зв'язки не завжди є об'єктивними, скоріше, вони відображають певну ідейну позицію. Також монтаж може підсилювати

існуючі в суспільстві стереотипи через певні візуальні асоціації та ритмічні акценти, або ж, навпаки, руйнувати їх, пропонуючи неочікувані зіставлення та темпоральні рішення. Прикладом є монтажна концепція С. Ейзенштейна у фільмі «Броненосець Потьомкін» (1925), де зіткнення кадрів створює діалектичну напругу. Або ж фільм «Малголланд Драйв» (2001, режисер Девід Лінч), в якому нелінійна структура монтажу породжує гіперреальність, що імітує структуру сновидінь. У фільмі «Реквієм за мрією» (2000, режисер Даррен Аронофскі) агресивний ритм монтажу використано для інтенсифікації досвіду залежності та руйнації особистості.

Маніпулювання емоціями теж досягається засобами монтажу. Його темп, різкі або плавні переходи, контрастні зіставлення можуть викликати у глядача певний емоційний стан – напругу, радість, смуток, тривогу тощо. Це емоційне залучення може посилювати вплив тих меседжів фільму, які закладені в нього сценарієм та режисурою. Монтаж спрямовує увагу глядача на певні деталі та аспекти зображення, визначаючи, що є важливим, а що другорядним, і це може впливати на те, як глядач інтерпретує соціальні ситуації та поведінку персонажів.

Монтаж може «стискати» або «розтягувати» час, створювати відчуття одночасності подій, що відбуваються в різних місцях, або ж навмисно дезорієнтувати глядача щодо хронології та географії подій, впливаючи на його розуміння соціального контексту. Про цьому загальний ритм монтажу фільму може відображати темпоральні особливості певного суспільства або соціальної групи, їхнє сприйняття часу та динаміки соціальних процесів.

Певні монтажні прийоми стають конвенційними в рамках заданої кінематографічної традиції та культурного контексту. Їхнє використання або порушення може мати соціальне значення, наприклад, підкреслювати приналежність до певної культурної групи або ж виступати проти домінуючих норм.

Таким чином, монтаж є не просто технічним виконавцем, а активним учасником процесу створення сенсів. Його рішення, хоч і часто підпорядковані режисерському задуму, можуть мати значний вплив на кінцевий продукт та його соціальне значення. Монтаж є частиною колективного процесу кіновиробництва, на який впливають різні соціальні фактори, включаючи культурні тренди, інституційні обмеження та глядацькі очікування.

Звукорежисура як художньо-технічна діяльність, що займається організацією звукового простору фільму, відіграє особливу роль у цьому процесі. Звукорежисер – не лише технічний спеціаліст, а й соціальний комунікатор, який вирішує, які звуки будуть акцентовані, з чим буде асоціюватися певний шум, який рівень гучності, тембр і панорамування будуть застосовані до кожного елемента. Так, наприклад, посилене звучання кроків може позначати владу або загрозу, а віддалене відлуння голосу – самотність персонажа або його ізоляцію в соціальному просторі. Звукорежисура також виконує функцію соціального фреймінгу: вона формує умовно невидимі, але дуже відчутні границі між приватним і публічним, інтимним і соціально санкціонованим, «усередині» кадру і «поза» ним. У «Дюнкерку» (2017, режисер Крістофер Нолан, звукорежисер Річард Кінг), складний звуковий ландшафт з поєднанням годинника, що тикає, гулу двигунів і наростаючої музики створює безперервну тривогу, яка викликає фізичне співпереживання аудиторії.

Через звук встановлюється ієрархія важливості об'єктів у сцені, зміщується фокус глядацького сприйняття. Наприклад, приглушення шуму міста і посилення звуку серцебиття персонажа фокусує увагу глядача на його внутрішньому стані, а не на зовнішньому світі.

Звукорежисура, таким чином, є засобом соціального моделювання, впорядковуючи звукову дійсність так, щоб вона відповідала певним нормам, жанровим очікуванням і смисловим установкам фільму.

Висновки і перспективи. Отже, розглядаючи кінофільм як медіатекст у соціологічній інтерпретації, ми отримуємо цінний інструмент для розуміння складних соціальних процесів, існуючих владних відносин, культурних норм та ідентичностей, а також потенціалу кіно як сили соціальних змін. У соціологічному розумінні кінофільм – це не просто розважальний продукт, а складний культурний артефакт, що відображає, формує та транслює соціальні норми, цінності, ідеології та владні відносини. Його аналіз дозволяє дослідити, як суспільство репрезентує себе, свої конфлікти та прагнення через візуальне та наративне середовище.

Таке осмислення здійснюється в інтеграції соціологічних теорій для обґрунтування ролі кожного творчого компонента у кодуванні ідейних, культурних та афективних повідомлень, що впливають на сприйняття реальності глядачем, а також в акцентуванні на поліфонічній природі кіносценарію як синтезу літературних форм, що вирізняє його серед інших видів мистецтва, та підкреслює унікальну роль акторської гри як узагальнюючого елемента, який втілює соціальні архетипи.

Ми виходимо з розуміння кінофільму як медіатекста як сконструйованого соціокультурного коду, що втілює в собі концентровану форму колективних фантазій, страхів та ідеалів, транслюючи їх через складну систему візуальних, аудіальних та наративних знаків, з метою викликати емоційний та інтелектуальний резонанс у глядача, тим самим активно впливаючи на його сприйняття реальності та соціальну свідомість.

Цим визначенням ми підкреслюємо, що:

- фільм є результатом свідомої творчої праці, а не випадковим набором елементів;
- він несе в собі зашифровані культурні значення, норми та ідеологічні позиції;
- кіно «стискає» та інтенсифікує соціальні настрої та уявлення;
- візуальні, аудіальні та наративні елементи «працюють» разом як єдина знакова система;
- фільм має на меті не лише розважати, а й викликати глибокі переживання та роздуми;
- кіно є активним агентом формування нашого розуміння світу та соціальних явищ.

Аналіз основних творчих компонентів фільму – сценарію, режисури, операторської роботи, звуку, монтажу та акторської гри – дозволяє розглядати фільм не лише як естетичний продукт, а як складний соціальний механізм кодування і трансляції смислів. Кожен з елементів бере участь у формуванні повідомлення, що циркулює в системі масової комунікації й апелює до глядача не лише раціонально, а й афективно, ідеологічно та культурно. У такому підході фільм постає як форма символічного виробництва, в якій візуальні та звукові структури працюють як засоби соціального впливу. Ці засоби не є нейтральними: вони формують уявлення про реальність, задають рамки соціального бачення, легітимізують норми і ролі.

В цілому фільм як медіатекст виконує функцію соціального повідомлення, у якому кожен творчий компонент є елементом кодування культурних та ідеологічних смислів. Сценарій виступає первинною структурою смислів, у якій задається система соціальних відносин, моральних координат та наративних схем, що впливають на сприйняття реальності. Режисура та операторська робота виконують роль візуальних комунікаторів, які визначають, як саме події будуть представлені, які соціальні акценти буде розставлено, як глядач буде керовано «читати» візуальний текст. Монтаж і звук організовують темпоральну та афективну структуру фільму, формуючи логіку подій і емоційне ставлення до зображеного. Акторська гра репрезентує соціальні типи та активує усталені культурні уявлення, стаючи тілесною формою соціальної типізації. Таким чином, кінофільм у сучасному суспільстві функціонує як інституціоналізований засіб масової комунікації, що формує, закріплює або трансформує соціальні уявлення через складну систему естетичних і технічних засобів.

Наші подальші дослідження можуть бути спрямовані на вивчення впливу цифрових технологій на трансформацію цих механізмів у сучасному кінематографі, зокрема аналіз впливу цифрових технологій (VR, Deepfake, ШІ) на сценарій, режисуру, монтаж, звук тощо та експериментальних форм аудіовізуального кодування в умовах цифрової реальності. Інтерес представляє також вивчення стрімінгової культури як нового інституційного поля кінокомунікації. Безумовно, необхідним є дослідження глядацької інтерпретації творчих компонентів з використанням емпіричних методів (інтерв'ю, фокус-групи) для аналізу декодування смислів. Таке розширення аналітичної рамки сприятиме поглибленому розумінню фільму як складного соціального артефакту, що взаємодіє з процесами ідентифікації, нормалізації, трансляції та зміни соціальних уявлень у сучасному суспільстві.

Список використаної літератури:

1. Безручко О. В. Формування кінематографічної школи в Україні: монографія. Київ : Видав. центр КНУКіМ, 2017.
2. Брюховецька, Л. І. Кіномистецтво: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. К.: Логос, 2011.
3. Брюховецька Л. Приховані фільми. Українське кіно 1990-х. К.: В-во АртЕк, 2003.
4. Виставкіна Д. О. Методологічні проблеми української соціології кіно. *Міжнародний науковий журнал «Інтернаука»*. 2017. № 12 (34). URL: <https://dspace.onu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/bb56f256-aa62-45a8-99cd-3abb6694873/content> (дата звернення: 10.09.2024)
5. Зубавіна І. Б. Екранна культура: засоби моделювання художньої реальності (час і простір у кінематографі). К: Інтертехнологія, 2006.
6. Кирилова О. О. Філософія кіно, метод моделювання та проблема декадентського кінотвору. *Наукові записки НАУКМА. Історія і теорія культури*. 2018. 1. С. 17-23.
7. Кінематографічні вподобання українців. URL: https://ratinggroup.ua/research/ukraine/kinematograficheskie_predpochteniya_ukraincev.html (дата звернення: 13.09.2024)
8. Коновалов О. Є. Перспективи соціологічних досліджень артхаусного кінематографа. *Вісник Львівського університету. Серія соціологічна*. 2015. Випуск 9. С. 254–260. URL: file:///C:/Users/123/Downloads/Vlnu_sociology_2015_9_29.pdf (дата звернення: 12.09.2024)
9. Кульчицька Л. Смеслоутворення в кінематографі: жанрові механізми. Київ : НАН України, ІМФЕ ім. М. Т. Рильського, 2016.
10. Мусієнко О. С. Українське кіно: тексти і контекст. Вінниця : Глобус-Прес, 2009.
11. Семашко О. М. Соціокультурні виміри сучасного кінопроцесу в Україні. *Кіно-Театр*. 2003. № 4. С. 2-4. URL: <https://ekmair.ukma.edu.ua/server/api/core/bitstreams/3c00934a-7412-4f5d-b1b3-c37639d5b446/content> (дата звернення: 11.09.2024)
12. Софієнко І. В. Становлення кіноперекладу в Україні. *Мовні і концептуальні картини світу*. 2014. Вип. 50(2). С. 401-405. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Mikks_2014_50\(2\)_59](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Mikks_2014_50(2)_59) (дата звернення: 11.09.2024)
13. Тримбач С. Кіно, народжене Україною. Ілюстрована історія. Київ : Техніка, 2020.
14. У KINO-КОЛІ / за ред. Володимира Войтенка; Нац. ун-т «Києво-Могилян. акад.», Центр європ. гуманітар. дослідж., Центр дослідж. історії і культури східноєвроп. єврейства. 2-ге вид. Київ : Дух і Літера, 2023.

15. Чудовська-Кандиба І. Соціологія кіно. *Соціологічна енциклопедія*. Укладач В. Г. Городяненко. К.: Академвидав, 2008. С. 363.
16. Шеломовська О. М. Кіно на українських телеекранах: за результатами контент-аналізу програм телепередач. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія: Соціологічні дослідження сучасного суспільства: методологія, теорія, методи*. 2016. Вип. 37. С. 183-193.
17. Штанова А. Аналіз ринку відвідувачів мереж кінотеатрів. *Bulletin of Sumy National Agrarian University*. 2022. (1 (87), 35-43. URL: <https://doi.org/10.32845/bsnau.2021.1.6> (дата звернення: 12.09.2024)
18. Baudrillard J. *Simulacra and Simulation*. Paris: Galilée. 1981.
19. Bazin A. *What is Cinema?* Vol. 1. Berkeley: University of California Press. 1967.
20. Berger P. L. and T. Luckmann. *The Social Construction of Reality: A Treatise in the Sociology of Knowledge*, Garden City, NY: Anchor Books. 1966.
21. Chion, M. (1994). *Audio-Vision: Sound on Screen*. New York: Columbia University Press.
22. Deleuze, G. *Cinéma 1: L'image-mouvement*. Paris: Les Éditions de Minuit. 1983.
23. Durand G. *L'Imagination symbolique*. Presses universitaires de France, 2015.
24. Eisenstein S. *Film Form: Essays in Film Theory*. New York: Harcourt. 1949.
25. Hall S. *Encoding/Decoding*. In: *Culture, Media, Language*. London: Hutchinson. 1980.
26. Jarvie I. C. *Towards a Sociology of the Cinema*. London: Routledge, 1970.
27. Kellner, D. *Media Culture: Cultural Studies, Identity and Politics Between the Modern and the Postmodern*. London, 1995. URL: <https://doi.org/10.4324/9780203205808> (дата звернення: 13.09.2024)
28. Kracauer S. *From Caligari to Hitler: A Psychological History of the German Film*. Princeton: Princeton University Press. 1947.
29. McLuhan M. *Understanding Media: The Extensions of Man*. New York: McGraw-Hill. 1964.
30. Morin E. *The Cinema, or The Imaginary Man*. Paris: Éditions de Minuit. 1956.
31. Prokop D. *Soziologie des Films*. Frankfurt: Fischer. 1981.
32. Schatz T. *Hollywood: Critical Concepts in Media and Cultural Studies*, Taylor & Francis, 2004.

Отримано 15.09.2024

Прийнято до друку 16.10.2024

CREATIVE COMPONENTS OF FILM AS SOCIAL MECHANISMS OF MEANING PRODUCTION IN MASS COMMUNICATION

Zinchyna Oleksandra – PhD in Sociology, Associate Professor, Department of Philosophy and Political Science, O. M. Beketov National University of Urban Economy in Kharkiv, 17 Chornohlazivska St., 61002, Kharkiv, Ukraine, e-mail: Oleksandra.Zinchyna@kname.edu.ua, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-4680-857X>

Kundenko Yana – PhD in Philosophy, Associate Professor, Department of Philosophy and Political Science, O. M. Beketov National University of Urban Economy in Kharkiv, 17 Chornohlazivska St., 61002, Kharkiv, Ukraine, e-mail: Yana.Kundenko@kname.edu.ua, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-3252-1949>

The article analyzes the creative components of film as social mechanisms for producing meanings in mass communication. Cinema is considered not only as an art form but also as a media text that encodes and transmits cultural and social meanings through a system of artistic and technical means. The author proposes an analytical framework that highlights the key creative components of a film – screenplay, directing, cinematography, editing, sound, and acting – and explores their roles in shaping communicative and social influence. It is emphasized that each of these elements functions as a code structuring the narrative, emotional accents, and social hierarchies. The theoretical and methodological basis of the study includes Stuart Hall's encoding/decoding theory, Jean Baudrillard's concept of simulacra, Marshall McLuhan's ideas, and Peter Berger and Thomas Luckmann's concept of the social construction of reality. It is argued that the creative components of a film interact as a single polyphonic system that not only reflects social reality but also models it, shaping collective representations, norms, and values. Cinema is viewed as an institutionalized mechanism that shapes social perceptions, values, and ideological beliefs through the synthesis of aesthetic and technical tools. The screenplay is defined as the primary structure of meaning that sets the narrative logic, directing and cinematography are considered as components forming the visual representation of social reality, editing and sound as those organizing the temporal and affective structure, and finally, acting as the embodiment of social archetypes. The analysis is complemented by examples from contemporary filmmakers, illustrating the importance of both form and content in meaning-making. The conclusions emphasize that cinema functions not only as a cultural artifact but also as a tool of social communication and reality construction. Prospects for further research are identified, particularly the study of the impact of digital technologies and streaming platforms on the transformation of mechanisms of meaning encoding and decoding in cinema.

Keywords: cinema, mass communication, media text, screenplay, directing, acting, social construction of reality, encoding, decoding, cultural codes, meanings, social representations.

References:

1. Bezruchko, O. V. (2017) *Formation of the Cinematic School in Ukraine: Monograph*. Kyiv: Publishing Center KNUKiM [in Ukrainian]
2. Briukhovetska, L. I. (2011) *Cinematography: A Textbook for University Students*. Kyiv: Logos [in Ukrainian]
3. Briukhovetska, L. (2003) *Hidden Films. Ukrainian Cinema of the 1990s*. Kyiv: ArtEk Publishing [in Ukrainian]

4. Vystavkina, D. O. (2017) 'Methodological problems of Ukrainian sociology of cinema' *International Scientific Journal InterNauka*, 12(34). Available at: <https://dspace.onu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/bb56f256-aa62-45a8-99cd-3abbc6694873/content> (accessed: 10 September 2024) [in Ukrainian]
5. Zubavina, I. B. (2006) Screen Culture: Means of Modeling Artistic Reality (Time and Space in Cinema). Kyiv: Intertekhnolohiya [in Ukrainian]
6. Kyrylova, O. O. (2018) 'Philosophy of cinema, modeling method and the problem of decadent film work. Scientific Notes of NaUKMA' *History and Theory of Culture*, 1, pp.17-23 [in Ukrainian]
7. Rating Group (2025). Cinematic preferences of Ukrainians. Available at: https://ratinggroup.ua/research/ukraine/kinematograficheskie_predpochteniya_ukraincev.html (accessed: 13 September 2024) [in Ukrainian]
8. Konovalov, O. Ye. (2015) 'Prospects for sociological research of art-house cinema' *Visnyk of Lviv University. Sociological Series*, 9, pp. 254-260. Available at: file:///C:/Users/123/Downloads/Vlnu_sociology_2015_9_29.pdf (accessed: 12 September 2024) [in Ukrainian]
9. Kulchytska, L. (2016) Sense Formation in Cinematography: Genre Mechanisms. Kyiv: NAS of Ukraine, Rylsky IMFE [in Ukrainian]
10. Musiienko, O. S. (2009) Ukrainian Cinema: Texts and Context. Vinnytsia: Hlobus-Press [in Ukrainian]
11. Semashko, O. M. (2003) 'Socio-cultural dimensions of the modern cinema process in Ukraine' *Kino-Teatr*, 4, pp.2-4. Available at: <https://ekmair.ukma.edu.ua/server/api/core/bitstreams/3c00934a-7412-4f5d-b1b3-c37639d5b446/content> (accessed: 11 September 2024) [in Ukrainian]
12. Sofiienko, I. V. (2014) 'The formation of film translation in Ukraine' *Language and Conceptual Pictures of the World*, 50(2), pp. 401-405. Available at: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Mikks_2014_50\(2\)_59](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Mikks_2014_50(2)_59) (accessed: 11 September 2024) [in Ukrainian]
13. Trymbach, S. (2020) Cinema Born by Ukraine. An Illustrated History. Kyiv: Tekhnika [in Ukrainian]
14. Voytenko, V. (ed.) (2023) In the CINEMA-CIRCLE. 2nd ed. Kyiv: Dukh i Litera [in Ukrainian]
15. Chudovska-Kandyba, I. (2008) Sociology of cinema. In: V. H. Horodianenko (ed.) *Sociological Encyclopedia*. Kyiv: Akademvydav, p. 363. [in Ukrainian]
16. Shelomovska, O. M. (2016) Shelomovska, O. (2017) 'Cinema on Ukrainian TV Screen: Results of Content-Analysis Listings' *Visnyk of V. N. Karazin Kharkiv National University. Series Sociological Studies of Contemporary Society: Methodology, Theory, Methods*, 37, pp. 183-193. Available at: <https://periodicals.karazin.ua/ssms/article/view/8051> [in Ukrainian]
17. Shtanova, A. (2022) 'Analysis of the cinema network visitors market' *Bulletin of Sumy National Agrarian University*, 1(87), pp. 35-43. Available at: <https://doi.org/10.32845/bsnau.2021.1.6> (accessed: 12 September 2024) [in Ukrainian]
18. Baudrillard, J. (1981) *Simulacra and Simulation*. Paris: Galilée.
19. Bazin, A. (1967) *What is Cinema? Vol. 1*. Berkeley: University of California Press.
20. Berger, P. L. and Luckmann, T. (1966) *The Social Construction of Reality: A Treatise in the Sociology of Knowledge*. Garden City, NY: Anchor Books.
21. Chion, M. (1994) *Audio-Vision: Sound on Screen*. New York: Columbia University Press.
22. Deleuze, G. (1983) *Cinéma 1: L'image-mouvement*. Paris: Les Éditions de Minuit.
23. Durand, G. (2015) *L'Imagination symbolique*. Paris: Presses Universitaires de France.
24. Eisenstein, S. (1949) *Film Form: Essays in Film Theory*. New York: Harcourt.
25. Hall, S. (1980) Encoding/decoding. In: *Culture, Media, Language*. London: Hutchinson.
26. Jarvie, I. C. (1970) *Towards a Sociology of the Cinema*. London: Routledge.
27. Kellner, D. (1995) *Media Culture: Cultural Studies, Identity and Politics Between the Modern and the Postmodern*. London. DOI: <https://doi.org/10.4324/9780203205808>. (accessed: 13 September 2024).
28. Kracauer, S. (1947) *From Caligari to Hitler: A Psychological History of the German Film*. Princeton: Princeton University Press.
29. McLuhan, M. (1964) *Understanding Media: The Extensions of Man*. New York: McGraw-Hill.
30. Morin, E. (1956) *The Cinema, or The Imaginary Man*. Paris: Éditions de Minuit.
31. Prokop, D. (1981) *Soziologie des Films*. Frankfurt: Fischer.
32. Schatz, T. (2004) *Hollywood: Critical Concepts in Media and Cultural Studies*. Taylor & Francis.

Received 15.09.2024

Accepted 16.10.2024

DOI 10.26565/2227-6521-2024-53-05

УДК 316.45(477)

ГЕТЕРОГЕННІ МЕРЕЖІ ПІД НОГАМИ: АГЕНТНІСТЬ КОЛЬОРОВИХ ШКАРПЕТОК

Тягло Владислав Ігорович – аспірант кафедри соціології Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна, майдан Свободи, 4 Харків, 61022, Україна ORCID ID <https://orcid.org/0000-0002-3288-0984>; e-mail: marooceano@gmail.com

У статті досліджується роль речей як активних агентів у виробництві соціальних відносин та групоутворенні в українському соціумі на прикладі кольорових шкарпеток. Спираючись на акторно-мережеву теорію (АМТ) та доповнюючи її концепціями з досліджень матеріальної культури та теорії соціального розрізнення, автор демонструє, як нерелексовані, банальні та начебто суто буденні об'єкти беруть участь у створенні соціальної реальності. Методологія дослідження поєднує теоретичний аналіз з автоетнографічними спостереженнями, неформальними інтерв'ю та аналізом документів. Результати дослідження демонструють, що кольорові шкарпетки функціонують як медіатори соціальних взаємодій, а не як пасивні посередники. Агентність кольорових шкарпеток реалізується, зокрема, за допомогою таких механізмів, як матеріальне забезпечення (створення матеріальних передумов для соціальної взаємодії), активація скриптів (приведення до дії програм знайомства, зближення та підтримки групової солідарності), розширення мережі (створення зв'язків між виробниками, споживачами та культурними контекстами) та функціонування як граничних об'єктів (роль містка для різних соціальних світів). Підкреслюється, що в українському контексті кольорові шкарпетки набувають додаткових політико-ідентичнісних вимірів, особливо після 24 лютого 2022 року, функціонуючи як маркери громадянської позиції, національного спротиву та соціальної солідарності. Зазначається, що переміщення потужностей для виробництва шкарпеток зі східних до західних регіонів України через війну супроводжувало та прискорювало їхню трансформацію з суто промислових товарів на носіїв наративів резильєнтності та символів культурно-історичної спадщини. Акцентується увага на тому, що сфера застосування результатів дослідження включає соціологію матеріальної культури, дослідження споживання та процесів групоутворення в постконфліктних суспільствах. Формулюються висновки, які підтверджують евристичну цінність симетричного підходу до аналізу соціальної реальності, а також демонструють, що агентність слід розуміти не як внутрішню властивість об'єктів чи людей, а як ефект гетерогенних мереж, у яких матеріальні об'єкти разом із людськими акторами відіграють конститутивну роль у виробництві соціального порядку.

Ключові слова: акторно-мережева теорія, матеріальна агентність, соціальне розрізнення, групоутворення, соціоматеріальні практики.

Для цитування: Тягло В. І. Гетерогенні мережі під ногами: агентність кольорових шкарпеток. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія Соціологічні дослідження сучасного суспільства: методологія, теорія, методи.* 2024. Випуск 53. С. 47-54. doi: <https://doi.org/10.26565/2227-6521-2024-53-05> [in Ukrainian]

How to Cite: Tyaglo, V. 'Heterogeneous Networks Underfoot: the Agency of Colorful Socks' *Visnyk of V. N. Karazin Kharkiv National University. Series Sociological studies of contemporary society: methodology, theory, methods.* 53. pp. 47-54. doi: <https://doi.org/10.26565/2227-6521-2024-53-05> [in Ukrainian]

Постановка проблеми. У сучасній соціальній теорії спостерігається помітний зсув та подекуди усвідомлений відхід від суто людиноцентричних описів соціального життя – до підходів, які визнають активну, навіть конститутивну роль нелюдських сутностей у формуванні та відтворенні соціальної реальності. Цей «матеріальний поворот» [11] кидає виклик традиціям, які схильні розглядати матеріальні об'єкти як пасивне тло, інструменти або символічні репрезентації людської діяльності та намірів.

Обмеження агентності і суб'єктності виключно людськими акторами, призводить до неповного, а отже, викривленого розуміння самої природи соціального порядку та його виробництва, оскільки ми не враховуємо його соціоматеріальну, розподілену сутність, де агентність є ефектом мережі, а не внутрішньою, притаманною лише людині, властивістю окремих акторів. Соціальна реальність не є суто людським конструктом, а колективно виробляється через динамічну взаємодію гетерогенних мереж, до складу яких входять як люди, так і матеріальні об'єкти, технології та інфраструктури. Щоб мати адекватне уявлення про таку реальність та ефективно керувати нею, ми маємо заповнити цю онтологічну прогалину,

яка не дозволяє повноцінно досягнути, як матеріальні об'єкти беруть участь у формуванні соціальних відносин, групуванні та конструюванні ідентичностей, а також гальмує розвиток практичних механізмів для соціальних змін.

З онтологічної неясності випливає гносеологічний аспект проблемної ситуації: недостатність існуючих теоретичних рамок та емпіричних досліджень для адекватного пізнання та пояснення складних соціоматеріальних взаємодій. Традиційні методології, орієнтовані на вивчення лише людських інтенцій та поведінки, не дозволяють виявити приховані механізми виробництва соціального порядку на перетині людського та матеріального. У контексті сучасного українського суспільства такий дефіцит знання стає особливо критичним, адже масштабні соціальні трансформації, спричинені війною, створюють нові конфігурації відносин між людьми й речами. Матеріальні об'єкти в Україні дедалі частіше набувають політичних та ідентичнісних значень, стають маркерами громадянської позиції, національного спротиву та соціальної солідарності, що ставить перед дослідниками завдання переосмислити їхню агентність інакшим чином, ніж це може бути досягнуто з використанням виключно людиноцентричних підходів.

Для подолання онтологічних та гносеологічних обмежень ми звертаємося, зокрема, до акторно-мережевої теорії (АМТ), яка пропонує симетричний підхід до аналізу, розглядаючи людських і нелюдських акторів з рівною аналітичною увагою, не надаючи апріорної переваги людській агентності. АМТ дозволяє вийти за межі дуалізму «суб'єкт-об'єкт» і розкрити, як гетерогенні мережі колективно виробляють соціальне, поглянувши інакше на роль речей. Наш евристичний фокус на, здавалося б, тривіальному об'єкті – кольорових шкарпетках – є свідомим, зокрема, через відчутний брак конкретних емпіричних досліджень, які б вивчали, як функціонують буденні об'єкти, з якими людина контактує щодня. На відміну від стандартних монохромних, орієнтованих на невидимість та однорідність, шкарпетки кольорові розроблені для того, щоб їх бачили й помічали, що робить їх ідеальним кейсом для вивчення того, як матеріальні об'єкти можуть функціонувати як цілком активні та дієві, автономні та суверенні актори зі значними соціальними ефектами, а не просто як пасивні аксесуари чи товари. Їхня лімінальна позиція – одночасна приватність і потенційна публічність – дозволяє їм брати ефективну участь у процесах керування увагою та вираження ідентичності. Більше того, в українському контексті, особливо після подій 2014 року та повномасштабного вторгнення 2022 року, кольорові шкарпетки набули нових політико-ідентичнісних вимірів. Носіння шкарпеток з національною символікою, патріотичними гаслами або благодійними мотивами стало формою тихого спротиву, демонстрації громадянської позиції та створення солідарності. Крім того, переміщення виробничих потужностей шкарпеток зі східних до західних регіонів України через війну наділяє ці об'єкти шарами додаткових значень, вбудовуючи їх у наративи боротьби, резильєнтності та збереження матеріальної й нематеріальної спадщини. Ці та інші аспекти роблять тривіальні об'єкти впливовими учасниками соціальних взаємодій, зокрема, через вписані в них «скрипти» [1].

Таким чином, онтологічно, домінантна методологічна оптика соціальних наук часто ігнорує або недооцінює активну, конститутивну роль нелюдських акторів у формуванні соціальної реальності та виробництві соціального порядку, створюючи неповне та викривлене розуміння світу, де агентність натомість є розподіленою і виникає з гетерогенних мереж, а не є виключною прерогативою людини. Як наслідок, ми маємо недостатньо чітке розуміння того, як насправді продукується та відтворюється соціальний порядок і поза академічним середовищем також. Гносеологічно, онтологічна недооцінка матеріальної агентності призводить до критичного браку теоретичних інструментів та емпіричних досліджень, здатних описувати й пояснювати складні соціоматеріальні механізми, через які повсякденні об'єкти – зокрема, такі як шкарпетки – активно формують ідентичності, опосередковують взаємодії, встановлюють групові кордони та набувають особливих політико-ідентичнісних значень у динамічному контексті сучасного українського суспільства. Варто визнати, що ми не володіємо адекватним знанням і методами його отримання, щоб повноцінно вивчати нові конфігурації відносин між людьми й речами.

Наше дослідження матеріальної агентності на прикладі кольорових шкарпеток є спробою заповнити ці прогалини, щоби краще розуміти приховані механізми виробництва соціального порядку, групування та соціальної інтеграції.

Аналіз наявних досліджень і публікацій. Теоретичним фундаментом для розуміння агентності матеріальних об'єктів стала акторно-мережева теорія (АМТ), розроблена Бруно Латуром, Мішелем Каллоном та Джоном Ло. Б. Латур у своїй праці «Reassembling the Social» [16] відкидає традиційне розрізнення між людськими суб'єктами та матеріальними об'єктами, пропонує натомість погляд на агентність як на розподілену мережами гетерогенних акторів. Ключовою є його ідея «медіаторів» на противагу «посередникам», а саме: об'єкти не просто передають значення без змін, а модифікують відносини між елементами мережі.

Б. Латур [14] також вводить поняття «скрипту» артефактів – їхнього потенціалу захоплювати «перехожих» і змушувати їх грати певні ролі. Спільно з Мадлен Акріч [2] вони розробляють словник семіотики людських і нелюдських асамбляжів, який дозволяє аналізувати, як об'єкти «приписують» певні

форми поведінки, як матеріальність інспірує специфічні програми дії (у випадку зі шкарпетками це, зокрема, їхня видимість, кольоровість, розташування на межі між прихованим і публічним).

Дослідження матеріальної культури, представлені роботами Деніела Міллера [19], доповнюють АМТ увагою до культурних та історичних вимірів відносин людина-об'єкт. Д. Міллер стверджує, що об'єкти набувають значення через їхню циркуляцію в культурних і соціальних контекстах та є конститутивними елементами соціальних відносин, а не просто їхніми символічними репрезентаціями. Через процеси об'єктивації соціальні цінності та відносини стають екстерналізованими в матеріальних формах, які, своєю чергою, формують соціальні практики та ідентичності. Ще раніше Ігор Копитофф [12] вводить концепцію «культурної біографії речей», згідно з якою речі акумулюють значення через їхні (пере)виробництво, циркуляцію та споживання в межах конкретних культурних контекстів.

П'єр Бурдьє [3] у концепції розрізнення демонструє, як матеріальні об'єкти функціонують як маркери смаку та культурного капіталу (нефінансових активів, які сприяють соціальній мобільності), беручи участь у процесах соціальної стратифікації та «класифікаційній боротьбі» за легітимний смак. Це особливо важливо для розуміння того, як кольорові шкарпетки можуть функціонувати як інструменти соціального розрізнення. Свідомий чи габітуалізований (і в цьому сенсі соціально несвідомий) вибір носити кольорово виразні шкарпетки представляє естетичну диспозицію, яка сигналізує про членство в одних соціальних групах і дистанцію від інших.

Приблизно в цей час концепція «граничних об'єктів» Сьюзен Лі Стар та Джеймса Р. Грізмера [21] звертає увагу на те, як матеріальні об'єкти можуть підтримувати різні значення в різних соціальних світах, одночасно полегшуючи комунікацію між ними. А Мішель де Серто [6] тоді ж аналізує «тактичне» використання споживчих товарів для підривання домінуючих систем зсередини, що релевантно для розуміння субверсивного потенціалу кольорових шкарпеток.

Пізніше Рендалл Коллінз [5] у теорії ланцюгів ритуалів взаємодії показує, як об'єкти можуть генерувати емоційну енергію та полегшувати формування групової солідарності. Теодор Шацкі [20] вводить поняття «соціоматеріальних практик» – рутинізованих поведінок, що включають людські тіла та матеріальні об'єкти. Мануель Деланда [7] розвиває свою теорію асамбляжів як гетерогенних колекцій матеріальних та семіотичних елементів.

Проте, незважаючи на розвинену теоретичну базу, конкретні емпіричні дослідження того, як повсякденні об'єкти одягу функціонують як соціальні актори, залишаються рідкісними. Особливо бракує досліджень в українському та в цілому у пострадянському контекстах, де матеріальні об'єкти набувають специфічних політичних та ідентичнісних значень: ті ж кольорові шкарпетки можуть функціонувати як маркери політичної позиції (шкарпетки з патріотичними мотивами), соціальної чутливості (з символікою благодійних організацій), професійної ідентичності (з технологічними принтами) тощо.

Метою цієї статті є визначення та концептуалізація ролі кольорових шкарпеток як активних агентів у виробництві соціальної реальності крізь призму симетричного підходу до аналізу людських і нелюдських акторів та акторно-мережевої теорії, зокрема.

Симетричний підхід інтегрує перспективи, які ставляться до людських та нелюдських акторів з рівною аналітичною увагою. АМТ, у свою чергу, пропонує розглядати агентність не як внутрішню властивість суб'єктів, а як ефект гетерогенних мереж [16]. У межах окресленої мети ми передбачаємо звернутися до механізмів, через які матеріальні об'єкти опосередковують соціальні взаємодії між людьми, беручи участь у конструюванні індивідуальних та групових ідентичностей, у процесах соціального розрізнення та встановлення символічних кордонів, а також торкається специфіки функціонування кольорових шкарпеток як соціальних акторів в українському соціокультурному контексті.

Методологічно наше дослідження поєднує теоретичний аналіз з автоетнографічними спостереженнями, неформалізованими інтерв'ю та аналізом документів. Такий мультиметодичний підхід дозволяє глибше дослідити, як кольорові шкарпетки функціонують у різних соціальних контекстах і взаємодіють з різними людськими акторами, а також здійснити, нехай і поверхнево, своєрідну методологічну триангуляцію. Неформальні інтерв'ю проведено з 8 інформантами – представниками IT-індустрії, креативних професій та культурних організацій. Також здійснено аналіз візуального й текстового контенту в інстаграм-акаунтах брендів українських кольорових шкарпеток (Dodo Socks, Griffon Socks, Носкар). Спостереження проводилися протягом 2023-2024 років на культурних подіях, у зонах громадського харчування та коворкінг-зонах ревіталізованого заводу «Промприлад» в Івано-Франківську (індустріальний об'єкт, який був перетворений на інноваційний центр). Останній відіграє роль своєрідного магніту для представників креативного класу (різних IT-спеціалістів, митців, культурних діячів, підприємців тощо) Івано-Франківська та інших міст України, звідки походять його резиденти й відвідувачі. «Промприлад» функціонує як екосистема, де перетинаються різні професійні та творчі світи: від коворкінгів та освітніх програм до виставкових просторів та майстерень. У такому середовищі й було виявлено концентрацію акторів, які оснащували себе символічно та речово кольоровими шкарпетками з різними зображеннями, справляючи враження того, що можна назвати «уніформою неуніформності» –

парадоксальним дрес-кодом, який сигналізує і про членство в технологічній / культурній спільноті, і в той же час про індивідуальну креативність.

Виклад основного матеріалу дослідження. За останні роки ми можемо спостерігати помітну трансформацію соціального життя шкарпеток в Україні (зокрема зі зростанням популярності після 2014 таких брендів шкарпеток з яскравими принтами, як Dodo Socks, Griffon Socks). Історично шкарпетки еволюціонували від суто функціональних предметів, розроблених для тепла й захисту, до об'єктів зі значними символічними значущостями та естетичними вимірами, що, варто зауважити, характеризує чималу частину речей, залучених до людського споживання, практикування та дискурсування. Тоді як традиційне виробництво шкарпеток ставило на перше місце конвеєрність, масовість та простоту, поява кольорових та візерункових шкарпеток представляє зсув до видимості та експресії. Така еволюція відображає ширші зміни в споживчій культурі, де раніше приховані або суто утилітарні предмети все більше слугують засобами вираження ідентичності [8].

Зміна географії виробництва шкарпеток в Україні

Традиційно сконцентроване у східних регіонах (Рубіжанська панчішна мануфактура в Луганській області була лідером із виробництва шкарпеток та колготок для різних брендів) виробництво шкарпеток після повномасштабного вторгнення 2022 року було змушене переміститися на захід України. Ця релокація вбудовує кольорові шкарпетки в наративи боротьби, резильєнтності, незламності, переміщення та стійкості, які виходять за межі їхніх суто фізичних властивостей. Як відзначає Дж. Ло [17], матеріальні об'єкти завжди існують у ширших мережах, які включають географічні, політичні та економічні відносини.

В узагальненому сенсі, традиційно орієнтовані на невидимість та функціональність, рухаючись крізь різні контексти (і не тільки територіальні) та взаємодіючи з різними акторами, кольорові шкарпетки і проживають свою «культурну біографію речей» за І. Копитоффом [12], а саме шлях від утилітарних предметів до експресивних аксесуарів. А повномасштабне вторгнення та релокація виробництва внесли свої корективи до цього процесу: бренди й виробники почали активніше використовувати патріотичну символіку, традиційні орнаменти та історичні мотиви, перетворюючи шкарпетки на носіїв культурної спадщини (а їхніх володарів – на учасників символічної боротьби на рівні їхніх практик і тих самих «тактик», про які писав М. де Серто). Вони також вдаються до створення благодійних пар з окремим дизайном для організації збору коштів на різні потреби (від військових до реставрації міських дверей). Війна зробила більш рельєфним, а подекуди й прискорила трансформацію виробництва шкарпеток з суто промислової діяльності на форму культурного збереження, залучаючи до мережі регіональні ідентичності (наприклад, шкарпетки, присвячені українським містам в окупації) та наративи культурно-історичної спадщини (шкарпетки з козаками, портретом і рядками Г. Сковороди, гуцульською атрибутикою тощо).

Конструювання та вираження ідентичності

Кольорові шкарпетки активно беруть участь у процесах конструювання та вираження ідентичності перш за все через специфіку свого статусу. Справа в тому, що на відміну від більшості предметів одягу, які є одразу видимими, шкарпетки займають лімінальну позицію: вони одночасно приватні (зазвичай приховані під іншим одягом чи взуттям) та потенційно публічні (відкриті в певних ситуаціях). Ця лімінальність робить їх ефективними засобами для того, що І. Гоффман [9] називає «керуванням враженнями», дозволяючи носіям регулювати розкриття маркерів ідентичності. Ці маркери можуть бути доволі різноманітними. Серед помічених мотивів на шкарпетках резидентів та відвідувачів Промприладу були технологічні символи (коди, схеми, піксельна графіка), поп-культурні референси (персонажі Marvel, Star Wars, аніме), абстрактні геометричні візерунки, локальні культурні символи (карпатські орнаменти, мотиви українського села, урбаністичні мотиви Івано-Франківська або Львова на кшталт відреставрованих дверей або старовинних кахлів у під'їздах), постіронія (шкарпетки з орнаментом клітчастих сумок, зображенням круп із магазину Сільпо) тощо.

У професійних контекстах, за нашими спостереженнями, кольорові шкарпетки можуть функціонувати як тонкий та складновловимий структурами й системами опір організаційним нормам. Дотримуючись формальних дрес-кодів у більшості елементів гардеробу, актори можуть вдягати не класичні, а кольорові шкарпетки для відстоювання особистої ідентичності в умовах інституційних обмежень. Ця практика ілюструє те, що М. де Серто [6] описує як «тактичне» використання споживчих товарів для підірвання систем домінування зсередини на протилежність «стратегічному» приписуванню та вимогам серйозності на робочому місці, хоча в умовах віддаленої роботи з кафе / коворкінг-спейсів та превалювання Zoom-комунікації над фізичними зустрічами очевидцями таких «тактик» усе більше стають ситуативні сусіди по простору, а не безпосередні колеги. Для повноти картини варто також зазначити, що кольорові шкарпетки не завжди є частиною «тактик», за М. де Серто, а доволі легко, як і інші елементи одягу, можуть перетворюватися на об'єкт корпоративної експлуатації, коли компанія-роботодавець випускає мерч з власними логотипами, слоганами чи навіть мемами, намагаючись апропріювати субверсивний потенціал кольорових шкарпеток для побудови корпоративної культури. Це створює парадоксальну ситуацію: те, що існувало як індивідуальний опір корпоративній уніформності, стає новою формою корпоративної уніформи. Володарі мерчу відповідають на це новими «тактиками», носячи

корпоративний одяг у позаробочих / позапублічних контекстах, повертаючи йому його ж утилітарність (як одяг, якого не шкода та неутілітарна агентність якого обмежена).

Агентність кольорових шкарпеток у конструюванні ідентичності реалізується через те, що представники АМТ називають «перекладом» – процесом, через який актори залучають інших до своїх мереж і реконфігурують ідентичності [4]. Кольорові шкарпетки «перекладають» абстрактні або дискурсивовані цінності та диспозиції в матеріальну форму, роблячи їх впізнаваними для інших і зміцнюючи їх для свого носія. Відтепер носій кольорових шкарпеток не просто реалізує дискурсування, не тільки означається – він матеріально озброюється, закріплюється, здійснює «матеріальну ставку» в об'єктивному світі, що фіксує його позицію, посилює її, робить її наочною, демонстративною, комунікативною.

Групоутворення та встановлення кордонів

Поза індивідуальною ідентичністю кольорові шкарпетки беруть участь у процесах групоутворення та встановлення кордонів. Вони також служать тим, що С. Стар і Дж. Грізмер [21] називають «граничними об'єктами» – сутностями, які полегшують комунікацію між соціальними світами, зберігаючи при цьому акторам у різних контекстах власні ідентичності. У деяких спільнотах шкарпетки з принтами стають неформальними маркерами членства, створюючи візуальні зв'язки між індивідами, які поділяють певні диспозиції чи цінності (наприклад креативність, індивідуалізм та іронічний бунт проти умовностей)

Конкретним прикладом тут може слугувати спільнота представників ІТ-сектору, де носіння шкарпеток з технологічними мотивами (фрагменти програмного коду, піксельні візерунки, зображення комп'ютерних ігор 80-90х років) є неформальним маркером приналежності до індустрії. Під час спостережень у коворкінг-спейсі «Промприладу» було помічено, що за одним обіднім столом, як потім виявляла розмова, могли збиратися 3-5 молодих представників ІТ з різних компаній і напрямків, але одним із елементів, який натякав зовнішньому спостерігачеві про їхню професійну спорідненість ще до вербального контакту, було носіння кольорових шкарпеток (авжеж, куди більш прозорим натяком міг би слугувати відкритий ноутбук, але ж не в момент обідньої перерви, коли цей елемент речового репертуару айтівця схований у сумці або рюкзаку).

Аналогічно серед дизайнерів, художників, працівників культурних просторів, а також звичайних поціновувачів мистецтва, які відвідували виставку чи мистецький лекторій, можна було помітити шкарпетки з репродукціями відомих картин або візерунками, що відсилають до мистецтва загалом чи його конкретного напрямку (наприклад імпресіоністичні шкарпетки з Ван Гогом). Носіння таких шкарпеток (і поза виставковим простором також) сигналізує про певні естетичні вподобання, створюючи невидимі зв'язки між членами арт-спільноти.

Як стверджує Дж. Ло [18], актор-мережі – це перманентні перформанси з кордонами, а матеріальні об'єкти відіграють ключову роль у цих перформансах. Одягання «цікавих» шкарпеток на зустріч з клієнтом, романтичне побачення або культурний захід – це наче секретний жест взаємовпізнання або приховане рукостискання: коли хтось їх помічає, це призводить до комунікативних актів, які допомагають встановити взаєморозуміння, іноді актів дискурсивних, але, що дослідницьки цікаво, далеко не завжди. Співвідношення дискурсивних інструментів «розвитку» та розгортання цієї комунікації – це взагалі окрема і дуже цікава тема для подальших досліджень у цій царині.

Розмовні «якорі» та соціальні зв'язки

Можливо, найбільш прямий спосіб, яким кольорові шкарпетки функціонують як соціальні актори, – це ініціювання взаємодій між незнайомцями. Автоетнографічний досвід автора в українському супермаркеті ілюструє цю агентність. Стоячи в черзі, інший покупець помічає яскраві шкарпетки та коментує: «У мене такі самі, дивіться». Цей короткий обмін репліками врешті-решт призводить до діалогу з подальшим обміном акаунтів у соцмережах. Навряд чи ця розмова могла трапитися, якби дві випадкові людини «озброїлися» та «оснастилися» типовими однотонними чорними шкарпетками. Цей момент ілюструє те, що представники АМТ називають «програмою дії», вписаною в об'єкти [13]. Кольорові шкарпетки розроблені саме для того, щоб їх помічали, і ця «програма видимості» генерує специфічні соціальні ефекти. Вони функціонують як «щити залучення» [10] – об'єкти, які надають соціально прийнятні приводи для ініціювання контакту з незнайомцями.

Подібні досвіди, де шкарпетки слугують «стартерами» розмови в громадських просторах та різних соціальних зібраннях, вочевидь не одиничні: інші відчують, що вони відкрили щось про вас, коли помічають специфічні шкарпетки, ніби вони є запрошенням до таємниці, своєрідним «привідкриванням забрала», жестом довіри. Коли актори розпізнають, (де)маркують шкарпетки одне одного, вони беруть участь у коротких ритуалах визнання, які зміцнюють їхню спільну ідентичність, одночасно встановлюючи індивідуальні позиції в межах спільноти. У моменти взаємного впізнання через шкарпетки проявляється «емоційна енергія» [5]: спостерігається підвищення тону голосу, усмішки, жести схвалення (підняті брови, кивки), які супроводжують вербальні коментарі штибу: «Круті шкарпетки!». Ця емоційна енергія потенційно конвертується в соціальний капітал – обмін контактами, запрошення на професійні та розважальні заходи, додавання до неформальних чатів. Кольорові шкарпетки, виступивши каталізаторами такої конверсії, можуть ставати «символами групового членства», підтримувати групову солідарність навіть поза безпосередніми взаємодіями через нагадування про спільно прожитий досвід.

Сигналізація статусу та культурний капітал

Кольорові шкарпетки, особливо ті, що походять від спеціалізованих брендів з преміальним ціноутворенням, беруть участь у «демонстративному споживанні» [22], а саме використанні споживчих товарів для сигналізації соціального статусу. Однак, на відміну від відверто розкішних предметів, кольорові шкарпетки представляють те, що П. Бурдьє [3] називає «дискретною відмінністю» – сигнал статусу, впізнаваний переважно тими, хто поділяє подібний культурний капітал. Економічний вимір тут, безумовно, присутній: кольорові шкарпетки можуть коштувати втричі-вп'ятеро дорожче, ніж стандартні чорні або сірі. Така цінова різниця наділяє їх конкретними соціальними значеннями, роблячи їх доступними переважно (а іноді й виключно, що перетворює їх на специфічний закритий код комунікації) тим, хто має вільні кошти. Однак відмінність, яку вони надають, не є суто економічною, а радше культурною: вони сигналізують не лише про фінансовий стан, але й про специфічні естетичні диспозиції й досвіди.

Тут варто пригадати акцент АМТ на відстеженні повної мережі відносин, у якій вбудовані об'єкти. Кольорові шкарпетки існують саме в мережах, які включають дизайнерські студії, виробничі потужності, канали збуту, контент та його виробників у соціальних мережах, співпрацю з лідерами думок, споживчі та благодійні практики тощо. Кожен вузол у цій мережі робить кольорові шкарпетки соціально впливовими об'єктами; без цього шкарпетки ризикують редукуватися виключно до прагматичного предмету, що задовольняє (чи ні) певні фізичні потреби.

Агентність кольорових шкарпеток

Кольорові шкарпетки разом із людьми, які їх одягають, функціонують як «актанти» в розумінні Б. Латура [15] – поєднання людських і нелюдських акторів, які впливають на інших через свої дії. Шкарпеткові «асамбляжі» [7] як гетерогенні мережі матеріальних та семіотичних елементів включають фізичні об'єкти (самі шкарпетки, взуття, одяг), тіла (ноги, очі, жести), простори (офіси, кав'ярні, громадський транспорт), дискурси (розмови про моду, ідентичність, креативність), технології (Instagram, онлайн-магазини, швейні технології), економічні відносини (ціни, бренди, дистрибуція), культурні коди (що є «сміливим», «кринжовим», «цікавим») та беруть участь у різних соціоматеріальних практиках. Як показали авторські інтерв'ю з власниками шкарпеток, серед таких можна виокремити, зокрема, кураторство (відбір дизайнів шкарпеток для вираження ідентичності або навіть колекціонування за певними критеріями, наприклад з прив'язкою до подій, подорожей чи коміксів), розкриття / приховування (керування увагою через вибір висоти шкарпеток, довжини штанив, пози сидіння, а також глядача та ситуації демонстрування), розпізнавання (навичка помічати та інтерпретувати кольорові шкарпетки на інших, зокрема завдяки «скануванню» ніг співрозмовників, розвитку «надивленості» під час перегляду контенту про шкарпетки в інстаграм), формування зв'язків (використання спостережень за шкарпетками як приводів для ініціювання взаємодій крізь соціальні кордони, з конверсією в подальші соціальні зв'язки).

Таким чином, шкарпетки є не просто пасивними носіями людських намірів, а учасниками соціальних процесів з власними формами агентності. Агентність кольорових шкарпеток реалізується через кілька механізмів, які попередньо можна класифікувати за двома основними осями: безпосередністю впливу (прямий/опосередкований) та рівнем дії (індивідуальний/колективний). Перехреснюючи ці ознаки, ми отримуємо чотири можливі виміри:

1. Матеріальне забезпечення взаємодії (прямий/індивідуальний вплив). Фізичні властивості шкарпеток – їхня видимість при сидінні чи ходьбі, їхнє розташування на межі між одягом та взуттям, їхня здатність бути носієм яскравих кольорів та візерунків, мати різну висоту та прозорість – створюють передумови для соціальної взаємодії. Наприклад, шкарпетки з яскравим принтом, які стають видимими, коли людина сідає і штани трохи піднімаються, створюють момент «контрольованого розкриття» особистості. Це не випадкове оголення, а свідомо спроектований момент для комунікування ідентичності (що стає особливо очевидним, якщо людський актор одягнув укорочені штани).

2. Активізація скриптів (прямий/колективний вплив). Кольорові шкарпетки, як і інші матеріальні об'єкти, несуть у собі «скрипти» (М. Акріч 1992) – вбудовані програми дії, які передбачають певні використання та відносини. Скрипти знайомства активуються через коментарі незнайомих («Топові шкарпетки! Не бачила раніше такого дизайну»). Скрипти зближення проявляються в ритуалах обміну подарунками – дарування кольорових шкарпеток на Новий рік або День Святого Миколая стає формою вираження близькості та розуміння особистості одаровуваного (особливо якщо і дарувальник, і отримувач обоє полюбляють кольорові шкарпетки). Скрипти групоутворення реалізуються через координацію носіння шкарпеток на групових заходах (наприклад всі учасники хакатону одягають шкарпетки з бінарним кодом або супергероями, а кожен гість музичного квартирника, за задумом організаторів, має прийти в різних кольорових шкарпетках, які скомбіновані з двох пар).

3. Розширення мережі (опосередкований/колективний вплив). Шкарпетки включають своїх власників у ширші мережі, створюючи зв'язки з такими ж носіями, дизайнерами, виробниками, контентмейкерами, онлайн- та офлайн-магазинами тощо. Придбання шкарпеток від локального виробника в місцевому магазині включає покупця в мережу підтримки локального бізнесу. Публікація фото шкарпеток в інстаграмі з відповідним хештегом створює

зв'язки з глобальною спільнотою (на кшталт #socksoftheday, який налічує понад 500 тисяч публікацій) або прихильниками конкретного бренду. Носіння шкарпеток з благодійної серії робить актора дотичним до мережі волонтерської/соціальної підтримки або групи ентузіастів, наприклад зі збереження архітектурної спадщини.

4. Функціонування як граничних об'єктів (опосередкований / індивідуальний вплив). Як було згадано раніше, кольорові шкарпетки здатні підтримувати різні значення в різних контекстах, одночасно полегшуючи комунікацію між ними. Одні й ті самі шкарпетки з бінарним кодом можуть означати професійну ідентичність для вчителя інформатики або айтівця, іронію для гуманітарія або ностальгію для шанувальника Матриці. Ця полісемічність дозволяє їм функціонувати як «мости» між різними соціальними світами та групами.

Висновки й перспективи подальших розвідок. Наш аналіз кольорових шкарпеток як акторів демонструє, як начебто тривіальні об'єкти беруть активну участь у конструюванні ідентичностей, опосередкуванні взаємодій та встановленні групових кордонів. На прикладі кольорових шкарпеток видно, що агентність слід розуміти не як внутрішню властивість людей або об'єктів, а як ефект гетерогенних мереж. Агентність кольорових шкарпеток не існує сама по собі – вона виникає через їхнє включення в мережі виробництва, споживання, означування та використання. Шкарпетки стають агентами лише в конкретних конфігураціях відносин з людьми, просторами, практиками й дискурсами. Крім цього, наші знахідки ілюструють, що матеріальні об'єкти беруть участь як у відтворенні соціальних структур (статусних ієрархій, професійних кордонів), так і в їхній трансформації через нові зв'язки та практики. В українському контексті кольорові шкарпетки набувають додаткових вимірів ролей і значень, функціонуючи як маркери політичної позиції, національного спротиву та соціальної солідарності. Переміщення виробництва через війну трансформувало їх у носіїв наративів резильєнтності та культурної / урбаністичної спадщини (зокрема знищеної).

Зазначене вище підтверджує евристичну цінність симетричного підходу в соціології, який ставиться до людських та нелюдських акторів з рівною аналітичною увагою, не надаючи апіорної переваги людській агентності. Ставлячись серйозно до агентності начебто буденних об'єктів, як-от кольорові шкарпетки, ми розвиваємо багатше розуміння того, як соціальний світ виробляється через постійні взаємодії між людським і матеріальним.

Водночас слід визнати методологічні та концептуальні обмеження даного дослідження. По-перше, автоетнографічний підхід, хоча й здатний на глибокі інсайти, обмежений специфічним соціальним та культурним контекстом дослідника. Спостереження проводилися переважно в урбаністичних середовищах заходу України серед представників креативного класу, що може не відображати практики використання кольорових шкарпеток в інших соціальних групах чи регіонах, наближених до бойових дій. По-друге, фокус на видимих, яскравих шкарпетках може применшувати значення більш прихованих форм матеріальної агентності. По-третє, дослідження не повною мірою охоплює темпоральний вимір, а саме як змінюється агентність шкарпеток з часом, як вони «старіють» і втрачають або набувають нові значення.

Подальші дослідження можуть розширити цей аналіз до інших категорій повсякденних речей, вивчаючи, як різні матеріальні об'єкти беруть участь у соціальних процесах через їхні специфічні можливості та мережеві позиції. Порівняння соціоматеріальних практик, у які залучені кольорові шкарпетки, у різних країнах, субкультурах чи вікових групах також могло б збагатити наше розуміння патернів матеріальної агентності в різних контекстах. Окремо можна було б дослідити, як технології (швейні та цифрові, символічні) впливають на соціальне життя тривіальних об'єктів, змінюючи наявні форми їхньої агентності та продукуючи нові конфігурації людсько-нелюдських мереж.

Список використаної літератури:

1. Akrich, M. (1992) The de-scription of technical objects. Shaping technology/building society: Studies in sociotechnical change / W. E. Bijker, J. Law (Eds.). MIT Press, pp. 205-224. Available at: <https://pedropeixotoferreira.wordpress.com/wp-content/uploads/2014/03/akrich-the-de-scription-of-technical-objects.pdf>
2. Akrich, M., Latour, B. (1992) A summary of a convenient vocabulary for the semiotics of human and nonhuman assemblies. Shaping technology/building society: Studies in sociotechnical change / W. E. Bijker, J. Law (Eds.). MIT Press, pp. 259-264. Available at: <https://religioustech.org/wp-content/uploads/2019/09/Latour-Bruno-and-Akrich-Madelaine-A-Summary-of-a-Convenient-Vocabulary-for-the-Semiotics-of-Human-and-Non-Human-Assemblies.pdf>
3. Bourdieu, P. (1984) Distinction: A social critique of the judgement of taste. Harvard University Press, pp. 466-484. Available at: https://archive.org/details/PierreBourdieuDistinctionASocialCritiqueOfTheJudgementOfTaste1984_201810/page/n9/mode/2up
4. Callon, M. (1986) Some elements of a sociology of translation: Domestication of the scallops and the fishermen of St Brieuc Bay. Power, action and belief: A new sociology of knowledge? / J. Law (Ed.). Routledge, pp. 196-223. Available at: [https://d11.cuni.cz/pluginfile.php/741574/mod_folder/content/0/Callon%20\(Translation\).pdf](https://d11.cuni.cz/pluginfile.php/741574/mod_folder/content/0/Callon%20(Translation).pdf)
5. Collins, R. (2020) Sociology of masks and social distancing. The Sociological Eye. Available at: <https://sociological-eye.blogspot.com/2020/07/sociology-of-masks-and-social-distancing.html>
6. De Certeau, M. (1984) The practice of everyday life. University of California Press, 1984. Available at: https://monoskop.org/images/2/2a/De_Certeau_Michel_The_Practice_of_Everyday_Life.pdf
7. DeLanda, M. (2006) A new philosophy of society: Assemblage theory and social complexity. Continuum. Available at: <https://www.scribd.com/doc/30913354/DeLanda-A-New-Philosophy-of-Society-Assemblage-Theory-and-Social-Complexity-CS-OCR>

8. Featherstone, M. (2007) Consumer culture and postmodernism. Sage. Available at: https://us.sagepub.com/sites/default/files/upm-assets/17148_book_item_17148.pdf
9. Goffman, E. (1959) The presentation of self in everyday life. Anchor Books. Available at: https://monoskop.org/images/1/19/Goffman_Erving_The_Presentation_of_Self_in_Everyday_Life.pdf
10. Goffman, E. (1963) Behavior in public places: Notes on the social organization of gatherings. Free Press. Available at: <https://archive.org/details/behaviorinpublic00goff>
11. Hicks, D. (2010) The material-cultural turn: Event and effect. The Oxford handbook of material culture studies / D. Hicks, M. C. Beaudry (Eds.). Oxford University Press, pp. 25-98. Available at: <https://www.scribd.com/document/532356682/The-Material-Culture-Turn>
12. Kopytoff, I. (1986) The cultural biography of things: Commoditization as process. The social life of things: Commodities in cultural perspective / A. Appadurai (Ed.). Cambridge University Press, pp. 64-91. Available at: https://web-facstaff.sas.upenn.edu/~cavitch/pdf-library/Kopytoff_CulturalBiography.pdf
13. Latour, B. (1992) Where are the missing masses? The sociology of a few mundane artifacts. Shaping technology/building society: Studies in sociotechnical change / W. E. Bijker, J. Law (Eds.). MIT Press, pp 225-258. Available at: <http://www.bruno-latour.fr/sites/default/files/50-MISSING-MASSSES-GB.pdf>
14. Latour, B. (1994) 'On Technical Mediation: Philosophy, Sociology, Genealogy'. *Common Knowledge*. 3(2), pp. 29-64. URL: <http://www.bruno-latour.fr/sites/default/files/54-TECHNIQUES-GB.pdf>
15. Latour, B. (1996) 'On actor-network theory: A few clarifications' *Soziale Welt*. 47(4), pp. 369-381. Available at: <http://www.bruno-latour.fr/sites/default/files/P-67%20ACTOR-NETWORK.pdf>
16. Latour, B. (2005) Reassembling the social: An introduction to actor-network-theory. Oxford University Press. Available at: https://pedropeixotoferreira.wordpress.com/wp-content/uploads/2011/01/latour_2005_reassembling-the-social-an-introduction-to-actor-network-theory_book.pdf
17. Law, J. (1992) 'Notes on the theory of the actor-network: Ordering, strategy, and heterogeneity' *Systems Practice*. 5(4), pp. 379-393. Available at: <https://www.lancaster.ac.uk/fass/resources/sociology-online-papers/papers/law-notes-on-ant.pdf>
18. Law, J. (2009) Actor network theory and material semiotics. The new Blackwell companion to social theory / B. S. Turner (Ed.). Wiley-Blackwell, pp. 141-158. Available at: https://criticalmanagement.uniud.it/fileadmin/user_upload/Law_2009.pdf
19. Miller, D. (2010) *Stuff*. Polity Press. Available at: <https://www.perlego.com/book/1535342/stuff-pdf>
20. Schatzki, T. R. (2001) Introduction: Practice theory. The practice turn in contemporary theory / T. R. Schatzki, K. Knorr Cetina, E. von Savigny (Eds.). Routledge, pp 10-23. Available at: <https://logicacritica.wordpress.com/wp-content/uploads/2019/11/t.-schatzki-the-practice-turn-in-contemporary-theory-2001.pdf>
21. Star, S. L., Griesemer, J. R. (1989) 'Institutional ecology, 'translations' and boundary objects: Amateurs and professionals in Berkeley's Museum of Vertebrate Zoology 1907-39' *Social Studies of Science*. 19(3), pp. 387-420. Available at: https://lhc.ucs.d.edu/mca/Mail/xmcamail.2012_09.dir/pdfuaCxVBhVe5.pdf
22. Veblen, T. (1899) The theory of the leisure class: An economic study of institutions. Macmillan. Available at: <https://moglen.law.columbia.edu/LCS/theoryleisureclass.pdf>

HETEROGENEOUS NETWORKS UNDERFOOT: THE AGENCY OF COLORFUL SOCKS

Tyaglo Vladyslav – PhD student, Department of Sociology, V. N. Karazin Kharkiv National University, 4 Svobody Sq., Kharkiv 61022, Ukraine, ORCID ID <https://orcid.org/0000-0002-3288-0984>; e-mail: marooceano@gmail.com

This article examines the role of objects as active agents in the production of social relations and group formation, using the case of colored socks in the Ukrainian context. Drawing on actor-network theory (ANT) and supplementing it with concepts from material culture studies and social distinction theory, the author demonstrates how unexamined, mundane, and seemingly ordinary objects participate in creating social reality. The research methodology combines theoretical analysis with autoethnographic observations, informal interviews, and document analysis. Findings demonstrate that colored socks function as mediators of social interactions rather than passive intermediaries. The agency of colored socks manifests through mechanisms including: material affordances (creating material preconditions for social interaction), script activation (enacting patterns of introduction, connection, and group solidarity maintenance), network expansion (creating connections among producers, consumers, and cultural contexts), and serving as boundary objects (bridging different social worlds). The study also emphasizes that in the Ukrainian context, colored socks have acquired additional political and identity-related dimensions, especially since 2022, functioning as markers of civic position, national resistance, and social solidarity. The wartime relocation of sock production facilities from eastern to western regions of Ukraine has both accompanied and accelerated their transformation from purely industrial goods into vehicles for narratives of resilience and symbols of cultural-historical heritage. These findings have applications in the sociology of material culture, consumption studies, and research on group formation processes in post-conflict societies. The conclusions confirm the heuristic value of a symmetrical approach to analyzing social reality and demonstrate that agency should be understood not as an intrinsic property of objects or people, but as an effect of heterogeneous networks in which material objects, together with human actors, play a constitutive role in producing social order.

Keywords: actor-network theory, material agency, social distinction, group formation, sociomaterial practices.

Received 13.04.2024

Accepted 15.05.2024

ВИМОГИ ДО ОФОРМЛЕННЯ СТАТЕЙ

1. Шифр (бібліографічні показники) УДК.
2. Назва статті (великими літерами).
3. Прізвище, ім'я, по батькові автора.
4. Назва статті, прізвище автора, наукове звання, посада, місце роботи автора (поштова адреса закладу, де працює автор та поштовий індекс) українською та англійською мовами.
5. ORCID автора.
6. Електронна адреса автора.
7. Анотації до статті українською та англійською мовою (**1800 знаків**).
8. Ключові слова до статті (українською та англійською мовами).
9. Текст статті.

При наборі тексту треба дотримуватися наступних вимог:

1. Рисунки та діаграми повинні бути зроблені у додатку до *Microsoft Word - Microsoft Graph*. Будь ласка, використовуйте для графіків та діаграм кольори від чорно до білого (можна додавати «штриховку» та «узори»).
2. Шрифт – *Times New Roman*, розмір – 12, інтервал – 1,5
3. Поля – 2 см

Список використаної літератури оформлюється відповідно до Національного стандарту України ДСТУ 8302:2015. Бібліографічне посилання. Загальні положення та правила складання. Київ, 2016. 16 с. http://akademperiodyka.org.ua/sites/default/files/References_settings_0.pdf

- Список літератури має складатися не менше, ніж з **20 наукових джерел**, 50% з яких мають бути надруковані **за останні 5 років**, у тому числі у виданнях SCOPUS, WEB of SCIENCE;

- Якщо видання, на яке посилається автор, має DOI, то він має бути вказаний наприкінці посилання на джерело (наприклад):

Gao G., Sai L. Towards a 'Virtual' World: Social Isolation and Struggles During the COVID-19 Pandemic as Single Women Living Alone. *Gender, Work and Organization*. №27(5), pp. 754-762. DOI: <https://doi.org/10.1111/gwao.12468> (дата звернення: 10.04.2021)

References – список літератури, перекладений англійською мовою та оформлений згідно з міжнародним бібліографічним стандартом *HARVARD style*

<https://www.librarydevelopment.group.shef.ac.uk/referencing/harvard.html>

У кінці перекладеного джерела додаємо [in Russian], [in Ukrainian] без крапки до чи після квадратної дужки.

Статті приймаються електронною поштою socioedition@karazin.ua.

Обсяг статті 20000-30000 знаків.

Редакція зберігає за собою право скорочувати статті й правити мову статті (без викривлень позиції автора).

Статті, що подаються на розгляд, обов'язково мають містити такі структурні елементи:

1. **Постановка проблеми** (в загальному вигляді) та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями.
2. **Аналіз останніх досліджень і публікацій**, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор; виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, яким присвячується стаття.
3. **Формулювання мети статті**.
4. **Виклад основного матеріалу** статті з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів.
5. **Висновки і перспективи** подальших розвідок в обраному напрямі.

Ці елементи мають позначатися у тексті статті на початку відповідної частини тексту.

Статті підлягають двосторонньому сліпому рецензуванню (рецензент не знає ім'я автора, автор не знає ім'я рецензента), яке здійснюють члени редколегії – фахівці відповідної галузі.

Процес рецензування може тривати від 4 до 8 тижнів.

Автори статей несуть відповідальність за достовірність наведених у статті даних, результатів дослідження та обґрунтованість зроблених висновків, а також за порушення авторських прав при використанні зовнішніх матеріалів. Подаючи статтю до редакції, автори тим самим засвідчують, що під час проведення дослідження і підготовки статті вони дотримувались етичних вимог, зокрема Кодексу етики Міжнародної соціологічної асоціації (ISA) (http://www.isa-sociology.org/about/isa_code_of_ethics.htm), Кодексу професійної етики соціолога (CAU) (<http://sau.in.ua/app/uploads/2019/07/Kodeks-socziologa.docx>), а матеріали, які вони подають, є оригінальними і раніше не публікувались.

З усіх питань звертатися до Сокур'янської Людмили Георгіївни sokuryanska@karazin.ua, Остроухової Анни Сергіївни socioedition@karazin.ua

**СОЦІОЛОГІЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ
ХАРКІВСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ імені В. Н. КАРАЗІНА**

**Адреса: Харків, 61022, майдан Свободи, 6
E-mail: socio@karazin.ua**

Соціологічний факультет заснований у 1990 році. Він став першим серед подібних факультетів в університетах України. Науковою, методичною та кадровою базою розвитку соціологічної освіти в університеті стала створена ще в 1963 році лабораторія соціологічних досліджень – один з перших в Україні та СРСР наукових соціологічних підрозділів. Підготовку фахівців у галузі соціології було започатковано в 1980 році, коли було створено кафедру соціології, що почала здійснювати спеціалізацію з соціології на економічному факультеті.

Фундатором розвитку соціології в Харківському університеті, засновником визнаної серед науковців Харківської соціологічної школи по праву вважається доктор філософських наук, професор, академік Міжнародної академії наук вищої школи Олена Олександрівна Якуба (1929-2002).

У складі факультету 6 кафедр: соціології, прикладної соціології та соціальних комунікацій, соціології управління та соціальної роботи, методів соціологічних досліджень, політичної соціології, медіакомунікацій. Факультет має сучасні комп'ютерні класи, мультимедійні аудиторії та ресурсний центр.

На факультеті навчається близько 700 студентів за спеціальностями «Соціологія» (освітні програми бакалавріату – «Соціально-політичні та маркетингові дослідження», «Соціологія комунікацій, реклами та зв'язків з громадськістю»; магістратури – «Соціальні технології», «Соціальний менеджмент»), «Соціальна робота», «Політологія», «Журналістика» (освітні програми бакалавріату – «Медіакомунікації та зв'язки з громадськістю»; магістратури – «Медіакомунікації», «Стратегічні комунікації та нові медіа»). Факультет має денне та заочне (дистанційне) відділення.

Соціологічний факультет здійснює навчання за освітньо-науковою програмою підготовки докторів філософії за спеціальністю 054 «Соціологія». На факультеті працює Спеціалізована вчена рада із захисту докторських дисертацій з соціології.

Студентам факультету пропонуються десятки різноманітних навчальних курсів, серед яких «Історія класичної соціології», «Методологія та організація соціологічних досліджень», «Соціологія молоді», «Соціологія економіки», «Соціологія міста», «Соціологія культури», «Соціологічні основи маркетингу», «Конфліктологія», «Етносоціологія», «Зв'язки з громадськістю», «Спічрайтинг», «Гендерні дослідження», «Соціологія реклами», «Соціологія масових комунікацій», «Електоральна соціологія», «Політичні еліти та лідерство», «Політична регіоналістика», «Медіатеорія», «Інтернет-комунікації та веб-дизайн», «Кіберкультура», «Медіамистецтво», «Медіаменеджмент» та багато інших.

Одним із найважливіших принципів діяльності факультету є органічне поєднання освітнього процесу та науково-дослідницької діяльності. Головним напрямком наукової діяльності факультету є дослідження процесів трансформації українського суспільства, в рамках якого вивчаються найбільш актуальні проблеми сучасності, в тому числі зміни стратифікаційної системи, соціально-політичної та економічної поведінки, соціальні регулятори трудових відносин, система соціального захисту населення України, якості життя, проблеми молоді та освіти тощо.

Випускники факультету працюють в органах державного управління та місцевого самоврядування, університетах, дослідницьких та аналітичних експертних центрах, фірмах з вивчення громадської думки, консалтингових, рекламних, туристичних, маркетингових та рекрутингових агенціях, медіабізнесі, прес-службах, засобах масової інформації, соціальних службах по роботі з різними соціальними групами та верствами населення, благодійних установах та громадських організаціях тощо.

Соціологічний факультет виступає організатором міжнародних наукових конференцій «Харківські соціологічні читання» (з 1994 р.), «Якубинська наукова сесія» (з 2004 р.), «Соціологія у (пост)сучасності» (з 2003 р.), а також Школи молодого соціолога (з 1997 р.). Вони стали популярними та здобули авторитет не тільки серед вітчизняних фахівців, але й серед соціологів ближнього та дальнього зарубіжжя.

Наукове видання

ВІСНИК
ХАРКІВСЬКОГО
НАЦІОНАЛЬНОГО
УНІВЕРСИТЕТУ імені В. Н. КАРАЗІНА

Серія
**«Соціологічні дослідження
сучасного суспільства:
методологія, теорія, методи»**

Випуск 53

Збірник наукових праць

Українською та англійською мовами

Комп'ютерне верстання Остроухова Г. С

Підписано до друку 23.12.2024 Формат 60X84 / 1/8
Папір офсетний. Друк цифровий. Ум. друк. арк. 5,68. Обл.-вид. арк. 4,54.
Наклад 100 пр.

61022, Харків, майдан Свободи, 4
Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна
Видавництво.

Надруковано: Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна
61022, Харків, майдан Свободи, 4

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 3367 від 13.01.09